

Tillgänglighet till kommersiell och offentlig service 2018

Vi stärker Sverige genom att stärka företagens konkurrenskraft

Tillväxtverket ska skapa så bra förutsättningar som möjligt för företag i hela landet att vara konkurrenskraftiga. Det innebär att vi öppnar dörrar och river barriärer – för ett Sverige där fler företag vill, kan och vågar.

Kunskap, nätverk och finansiering är våra viktigaste verktyg. Tillväxtverkets insatser skapar direkta resultat hos de företag och aktörer som vi samverkar med, men även förutsättningar för företag och regioner att möta framtidens utmaningar. Vårt största enskilda uppdrag är att bidra till att EU-medel investeras i projekt för regional konkurrenskraft och sysselsättning.

Tillväxtverkets publikationer kan laddas ner på tillvaxtverket.se. Vill du beställa en tryckt publikation eller söker du en publikation som publicerades innan 2015 hänvisar vi till vår webbshop publikationer.tillvaxtverket.se.

© Tillväxtverket

Stockholm, mars 2018

Digital: ISBN 978-91-88601-65-0

Rapport 0249

Har du frågor om denna publikation, kontakta:

Peter Malmsten

Telefon, växel 08-681 91 00

Förord

I denna rapport görs en beskrivning och analys av tillgång och tillgänglighet till ett urval av kommersiell och offentlig service olika delar av landet.

Bakgrund till rapporten är Tillväxtverkets instruktion där myndigheten enligt 3 §, p4 ska förmedla kunskap till andra myndigheter, regionalt utvecklingsansvariga och andra relevanta aktörer om näringslivsutveckling, hållbar regional tillväxt samt hållbart nationellt och regionalt tillväxtarbete inklusive tillgänglighet till kommersiell och offentlig service. Enligt 8 § ska Tillväxtverket bland annat genomföra analyser för kunskapsutveckling och lärande samt uppföljningar inom näringspolitiken och för hållbar tillväxt och utveckling i gles- och landsbygder, små och medelstora städer samt storstadsområden, inklusive tillgänglighet till kommersiell och offentlig service för företag och medborgare i servicelesa områden.

Beslut att godkänna denna rapport har fattats av generaldirektör Gunilla Nordlöf.

Handläggningen har gjorts av Peter Malmsten, Anders Dahlgren och Erik Fransson, där den förstnämnde har varit föredragande.

Stockholm, 26 mars 2018.

Gunilla Nordlöf
Generaldirektör

Peter Malmsten
Analytiker

Innehåll

1	Sammanfattning	7
2	Rapporten.....	11
2.1	Tillväxtverkets uppdrag.....	11
2.2	Inledning och bakgrund	11
3	Tillgång och tillgänglighet till Kommersiell och offentlig service 2017	14
3.1	Innehåll	14
3.2	Modeller för redovisning	14
3.3	Förändrade förutsättningar för service	16
3.3.1	Befolkningsutvecklingen har varit avgörande	16
3.3.2	Förändrade förutsättningar	17
4	Undersökning av företagens behov.....	19
5	Digitaliseringens möjligheter	20
6	Dagligvaror	22
6.1	Utveckling av antal butiker	22
6.2	Tillgänglighet till dagligvaror.....	26
6.3	Samordnad service och nya lösningar för att tillhandahålla service	32
6.4	E-handel	33
7	Drivmedel.....	35
7.1	Inledning	35
7.2	Utvecklingen	36
7.2.1	Konventionella drivmedel.....	36
7.2.2	Förnybara drivmedel	39
7.3	Tillgänglighet till drivmedel.....	41
8	Apotek.....	43
8.1	Utvecklingen av antalet öppenvårdsapotek	43
8.1.1	Aktörer på apoteksmarknaden.....	46
8.2	Apoteksombud.....	47
8.2.1	Inledning	47
8.2.2	Utvecklingen av antalet apoteksombud	47
8.2.3	Tillgänglighet till läkemedel genom apotek och ombud	50
9	Grundskolor.....	57

9.1	Utvecklingen	57
9.2	Tillgänglighet till grundskolor.....	59
9.3	Alternativa undervisningsformer	62
10	Post-och paket	63
10.1	Den svenska brev- och paketmarknaden.....	63
10.2	Antalet serviceställen för paket	65
10.3	Tillgänglighet till paketservice.....	67
11	Betaltjänster	72
11.1	Bakgrund	72
11.2	Insatser för en god tillgänglighet	73
11.3	Antalet serviceställen för kontantuttag	74
11.4	Tillgänglighet till serviceställen för kontantuttag	76
11.5	Antal serviceställen för dagskassehantering	78
11.6	Tillgänglighet till dagskassehantering	79
12	Vårdcentraler.....	81
12.1	Bakgrund	81
12.2	Utveckling och tillgänglighet.....	82
13	REFERENSER.....	84
14	Bilagor	86

Bilagor

- Bilaga 1 Tillgänglighet till dagligvaror per län.
- Bilaga 2 Tillgänglighet till drivmedel per län.
- Bilaga 3 Tillgänglighet till apotek per län.
- Bilaga 4 Tillgänglighet till grundskolor per län

1 Sammanfattning

I rapporten görs en genomgång av tillgång och tillgänglighet till ett prioriterat urval av kommersiell och offentlig service. Utgångspunkten är tillgänglig data för år 2017. Utvecklingen över tid beskrivs, där det är möjligt, ur ett nationellt perspektiv och nedbrutet på regional nivå.

Det urval av serviceslag som beskrivs i rapporten har bedömts vara av särskilt intresse. Det har i de flesta fall även funnits tidsserier som gjort det möjligt att följa och beskriva utvecklingen över tid. Det urval av områden och serviceslag som behandlas i kommande rapporter bör dock kunna anpassas och även ta hänsyn till eventuellt nya områden som bedöms vara av särskilt intresse att lyfta fram.

Dagligvaror

Sedan mitten av 1990-talet har butiksstrukturen förändrats på ett tydligt sätt. Antalet små butiker i både tätorter och gles- och landsbygdsområden har minskat avsevärt medan de allra största butikerna har blivit betydligt fler. Utvecklingen visar att många små butiker har svårt att hävda sig i konkurrensen med stora butiker med brett sortiment av både dagligvaror och specialvaror.

Under den senaste treårsperioden 2014 till 2017 kan vi se en marginell uppgång av antalet butiker i både glesbygder och tätorter. Det rör sig dock sammantaget om små förändringar, totalt är ökningen för hela landet cirka 20 butiker.

Tillväxtverkets kartläggning visar att tillgängligheten varierar stort mellan olika delar av landet och framför allt mellan täta miljöer och landsbygd. 8 500 personer har mer än 20 minuter till den närmaste butiken medan huvuddelen, 98 procent av befolkningen, når en dagligvarubutik inom 10 minuter med bil. De längsta avstånden finns framför allt i de tre nordligaste länen och i vissa skärgårdsområden.

Det görs en rad insatser för att stödja små butiker i gles- och landsbygdsområden. Tillväxtverket bedömer att det särskilda driftstödet till butiker i sårbara och utsatta områden som infördes under 2016 tycks ha haft en särskilt stor betydelse för att åtminstone tillfälligt bromsa en fortsatt butiksavveckling.

Drivmedel

Under den senaste femårsperioden åren har nätet av drivmedelsstationer varit relativt stabilt och antalet försäljningsställen för konventionella drivmedel som bensin och diesel har förändrats i ganska liten utsträckning. Under den allra senaste treårsperioden tycks marknaden ha stabiliserats ytterligare och antalet försäljningsställen har utifrån ett nationellt perspektiv ökat i antal. Bakgrunden till ökningen handlar i första hand om några mindre bolag som regionalt etablerat ett flertal mobila stationer.

Närmare 98 procent av befolkningen i landet har högst 10 minuter till det närmaste försäljningsstället för bensin eller diesel. För 16 000 personer i olika delar av landet är avståndet till det närmaste försäljningsstället över 20 minuter. De flesta med långa avstånd är bosatta i någon av tillgänglighetskategorierna *låg*, *mycket låg* eller *mellan tillgänglighet* till tätorter.

I takt med den ökade försäljningen av elbilar och olika hybridlösningar så har antalet laddstationer för el mer än fördubblats sedan år 2014. Antalet biogasstationer har också ökat något under perioden.

Sammantaget bedömer Tillväxtverket att utvecklingen är stabil med en för närvarande allmänt positiv trend. Den stora omställningen till nya drivmedel som påbörjats understryker vikten av att noggrant följa utvecklingen inom detta område.

Apotek och apoteksombud

Sedan apoteksmarknaden öppnades för konkurrens 2009 har antalet apotek ökat med närmare 500 eller drygt 50 procent. 60 procent av de nya apoteken har etablerats i de tre befolkningstäta storstadslänen. För att skapa förutsättningar för en god apotekstäckning i hela landet införde regeringen under år 2013 ett särskilt stöd för apotek i glesbygd.

Apoteksombuden har en viktig roll som komplement till de fullvärdiga apoteken. Sedan apoteksreformen har antalet apoteksombud dock blivit färre i samtliga län. Av de totalt 631 ombuden vid slutet av år 2017 fanns 6 stycken ombud på Gotland, vilket var det minsta antalet ombud av alla län, medan Västra Götaland hade högst antal ombud med 73 stycken. Den 1 juli 2018 kommer det troligen att bli tillåtet för alla apoteksaktörer att starta apoteksombud.

Tillväxtverket bedömer att det är troligt att betydelsen av apoteksombud kommer att minska på sikt i takt med att apotekens e-handel med läkemedel fortsätter att utvecklas. Det är dock osäkert i vilken takt denna förändring kommer att ske, och apoteksombuden är därför tills vidare en garant för en god läkemedelsservice för medborgare i hela landet.

Grundskolor

Mellan åren 2014 och 2017 minskade antalet grundskolor i landet med 38 skolor eller cirka 0,8 procent. Nedgången är relativt jämnt fördelad mellan de olika tillgänglighetsklasserna, med undantag av områden med *mycket hög tillgänglighet* till tätorter där antalet skolor istället ökade med drygt 1 procent.

En konsekvens av färre skolor är att avstånden till skolan blir längre för många barn. Om en skola på landsbygden läggs ned måste kommunerna sätta in skolskjutsar för att barnen ska komma till skolan. Skolskjuts är en vardag för många barn och i gles- och landsbygder måste ibland även små barn åka skolskjuts. 2017 hade över 500 elever i årskurs 1–6 mer än 20 minuters resa från hemmet till skolan. Förändringarna är marginella sedan år 2014.

Paketservice

Den snabba utvecklingen inom e-handeln ger nya möjligheter för företag och boende i gles- och landsbygder men ställer också ökade krav på en fungerande infrastruktur och logistikkedja även utanför städer och större tätorter. Tillgången till en god infrastruktur för post- och paketservice är avgörande för många företags möjligheter att bedriva verksamhet både nationellt och internationellt.

Tillväxtverkets uppföljning visar att antalet serviceställen för pakethantering varierar över landet. Det finns tre dominerande aktörer med rikstäckning, DB Schenker, DHL och PostNord, där PostNord genom nätet av lantbrevbärlinjer som enda aktör har ett finmaskigt servicenät även utanför tätorterna.

250 000 personer eller cirka 2,5 procent av befolkningen har längre än 10 minuters resa med bil till det närmaste fasta servicestället för paketservice. Cirka 24 500 arbetsställen är belägna mer än 10 minuter med bil från det närmaste fasta servicestället för paketservice. De arbetsställen som har längre än 10 minuter finns spridda över hela landet.

I takt med den ökande e-handeln kommer det att behövas nya innovativa lösningar för hantering och distribution av paket som är anpassade efter kundernas behov och

önskemål. Här spelar den digitala utvecklingen och dess möjligheter en viktig roll. Det har också genomförts flera intressanta pilotstudier, forskningsprojekt och kommersiella initiativ på området, bland annat med stöd av Tillväxtverket. Tillväxtverket bedömer dock att det behöver utvecklas ännu fler lösningar som är anpassade efter lokala behov och förutsättningar.

Betaltjänster

Riksdagen har beslutat att alla i samhället ska ha tillgång till grundläggande betaltjänster till rimliga priser. Med grundläggande betaltjänster avses möjligheter att ta ut kontanter samt möjligheter till betalningsförmedling över disk och dagskassahantering för företag och föreningar.

Närmare 600 000 personer har längre än 10 minuter med bil till det närmaste servicestället för kontantuttag. För många människor med långa avstånd är det därför ofta närmare till en dagligvarubutik där det går att ta ut kontanter i samband med köp av varor.

Cirka 6 800 kontantintensiva arbetsställen har längre än 10 minuter med bil till det närmaste servicestället för insättning av en dagskassa. Av dessa har nästan 1 200 arbetsställen dessutom mer än 20 minuters bilresa för att kunna sätta in sin dagskassa.

Vårdcentraler

Vården kommer på samma sätt som andra branscher att i större utsträckning än idag behöva använda sig av den tekniska utvecklingen. Utan förändringar av arbetssätt och organisation kommer vare sig finansieringen, vårdplatserna, personalen eller andra resurser att vara tillräckliga.

Den snabba tekniska utvecklingen skapar möjligheter till en ökad samverkan mellan olika vårdgivare, sjukhus och vårdcentraler och nya sätt att tillhandhålla vård och sjukvårdstjänster. Genom distansöverbyggande lösningar kan stora mängder av medicinsk information, utbytas mellan olika vårdinrättningar oberoende av geografiska avstånd. Den nya tekniken kan även underlätta för patienterna och den tekniska utvecklingen kan förhoppningsvis bidra till att överbygga en del av de brister i tillgänglighet och resurser som den ökande efterfrågan på vård förmodligen kommer att leda till.

2 Rapporten

I denna rapport görs en genomgång av tillgång och tillgänglighet till ett urval av kommersiell och offentlig service. Utgångspunkten är tillgänglig data för år 2017. Utvecklingen över tid beskrivs där det är möjligt ur ett nationellt perspektiv och nedbrutet på regional nivå.

2.1 Tillväxtverkets uppdrag

Tillväxtverket genomför en rad operativa uppgifter inom serviceområdet för att främja tillgängligheten till kommersiell och offentlig service för företag och medborgare i serviceglesa områden. Arbetet handlar i hög utsträckning om att samordna och stödja de regionala aktörerna i deras arbete för att stärka förutsättningarna för en god tillgång till kommersiell service i alla delar av landet. Tillväxtverkets ska dessutom utvärdera insatser och genomföra analyser av förutsättningar för utveckling och hållbar tillväxt för företag och medborgare i serviceglesa områden. Den här rapporten är en del i detta uppdrag.¹

2.2 Inledning och bakgrund

Målet för den regionala tillväxtpolitiken är utvecklingskraft i alla delar av landet med stärkt lokal och regional konkurrenskraft. För att alla delar av landet ska kunna utvecklas av egen kraft måste den regionala tillväxtpolitikens insatser också anpassas till specifika regionala och lokala förutsättningar. Det gäller såväl städer, stadsregioner, tätorter som olika typer av landsbygder och landsbygdsregioner. Den regionala tillväxtpolitikens insatser behöver inriktas mot både åtgärder för att stärka företagandet och åtgärder som kan bidra till goda levnadsförhållanden för alla medborgare.

En god tillgång till kommersiell och offentlig service är en av flera grundläggande förutsättningar för utveckling och hållbar tillväxt i alla delar av landet. För att det ska vara möjligt att leva och driva företag i såväl tätorter som gles- och landsbygder behöver det finnas attraktiva miljöer för boende och för näringslivets utveckling. I detta ingår tillgång till service i närområdet för de boende och för företagen, både sådan service som kräver en fysisk tillgång och service som kan utföras med hjälp av modern teknik.

Företagare i gles- och landsbygder behöver, på samma sätt som företag i andra delar av landet, en viss servicenivå för att kunna bedriva sin verksamhet. I en attraktiv boendemiljö finns det också personal för företagen att rekrytera och arbetstillfällen att söka för de boende. Tillväxt och attraktivitet är med andra ord nödvändiga förutsättningar för att det ska finnas underlag och långsiktiga förutsättningar för service i gles- och landsbygdsområden. Tillväxtverket brukar uttrycka sambandet som att *utan service inga företag och utan företag ingen service*.

Genom tidigare studier vet vi att tillgängligheten till service i många delar av landet generellt sett har försämrats under en följd av år. En minskande befolkning på mindre platser, förändrade köpmönster och ökad konkurrens från större köpcentrum i större tätorter har bidragit till utvecklingen med färre butiker och serviceställen.

---

¹ Enligt Tillväxtverkets instruktion ska myndigheten utvärdera insatser och genomföra analyser av förutsättningar för utveckling och hållbar tillväxt i bland annat gles- och landsbygder, inklusive tillgänglighet till kommersiell och offentlig service för företag och medborgare i serviceglesa områden.

Enligt en prognos som togs fram till den senaste långtidsutredningen förväntas Sveriges befolkning öka med 1,4 miljoner personer fram till år 2040. Utvecklingen i de 72 FA-regionerna förväntas följa ett mönster som innebär att de stora regionerna blir större, medan de mindre väntas minska. För FA-regioner med färre än 100 000 invånare beräknas befolkningen minska i 42 av 49 regioner. I stora delar av Sverige leder de demografiska förutsättningarna till att andelen äldre människor ökar och befolkningen i många kommuner med stora gles- och landsbygdsområden kommer därför att fortsätta att minska fram till år 2040.²

Med en sådan utveckling följer ökade svårigheter med att klara både välfärdstjänster och kompetensförsörjning. En fortsatt minskande befolkning innebär även ett mindre kundunderlag i många områden som i sin tur kan leda till sämre ekonomiska förutsättningar för både kommersiella och offentliga serviceställen att kunna överleva. Det gör att det ställs allt högre krav på både stat och kommuner att tillsammans med ideella krafter kunna hitta lösningar där marknaden och de kommersiella aktörerna har dragit sig tillbaka.

Regeringens bedömning är att arbete med servicefrågor i programform är ett sätt att förbättra samverkan mellan berörda aktörer inom de offentliga, privata och ideella sektorerna. Regeringen gav därför 15 regionalt utvecklingsansvariga aktörer och 6 länsstyrelser i uppdrag att ta fram och genomföra regionala serviceprogram för perioden 2014–2018. Uppdraget har senare förlängts till år 2020.³

För att uppnå en god servicenivå i hela landet finns även olika ekonomiska stöd till i första hand dagligvarubutiker och drivmedelsstationer i gles- och landsbygder. I vissa gles- och landsbygder är förutsättningarna än mer begränsade för kommersiella aktörer att skapa en god tillgång till kommersiell service. Regeringen har därför inrättat särskilt driftstöd till kommersiell service i områden som är särskilt sårbara och utsatta. Tillväxtverket har uppdraget att fördela medlen till de aktörer på länsnivå som ansvarar för insatser inom området. Tillväxtverket har även en samordnande roll och en supportfunktion för dessa stöd.

Tillväxtverket konstaterar att de olika ekonomiska stöden bidrar till att upprätthålla en god servicenivå i många gles- och landsbygdsområden i landet. De satsningar som regeringen har gjort under senare år har bidragit till att den negativa utvecklingen med nedläggning av dagligvarubutiker och drivmedelsstationer delvis har avstannat. De regionala serviceprogrammen har främjat utvecklingen av en strategisk serviceplanering på lokal och regional nivå. Tillgängligheten till dagligvaror och drivmedel hade varit betydligt sämre i många gles- och landsbygder utan ekonomiskt stöd till strategiska serviceställen.⁴

Den tekniska utvecklingen har samtidigt skapat en medvetenhet om att det måste till nya och alternativa former för hur service kan tillhandahållas. Genom att människor successivt anpassar sig till nya sätt att utföra eller tillgodogöra sig service har behovet av fysisk tillgänglighet till en del servicetjänster förändrats. Den tekniska utvecklingen gör det också möjligt att på många områden komplettera ett befintligt eller bristfälligt serviceutbud med nya sätt att erbjuda service som inte är beroende av en fysisk närvaro.

---

² SOU 2015:101. Demografins regionala utmaningar, Långtidsutredningen 2015 – Bilaga 7.

³ Fr.o.m. år 2019 förväntas ansvaret för de regionala serviceprogrammen att övergå till regionalt utvecklingsansvariga aktörer i samtliga län.

⁴ Tillväxtanalys (2015). Tillgänglighet till kommersiell och offentlig service 2014. Rapport 2015:04.

Det kan handla om e-handel av dagligvaror, läkemedel eller andra varor som sedan levereras hem till kunden eller till ett utlämningsställe. Genom möjligheterna med telemedicin kan det i vissa fall räcka för patienten att besöka sin närmaste vårdcentral istället för en lång resa till sjukhuset.

Viss service är dock och kommer även i framtiden att vara beroende av fysisk närvaro och kan således inte ersättas med ny teknik. För att kunna tanka eller ladda bilen, för att handla mat och för skola och vård kommer kraven på fysisk tillgänglighet att åtminstone i vissa delar att finnas kvar, även om det som nämnts också inom dessa områden kommer nya lösningar som i vissa fall kan ersätta behovet av fysisk tillgänglighet.

Nya lösningar riskerar dock att bli kortsiktiga om det saknas långsiktig finansiering från den offentliga sidan. Det finns därför ett fortsatt behov av särskilda insatser för att förbättra förutsättningarna för kommersiell och offentlig service i alla delar av landet.

Samordning av olika typer av verksamhet har redan tillämpats i många decennier men idéerna kan både breddas och utvecklas utifrån lokala och regionala förutsättningar. Ett brett ansvarstagande och ett fortsatt arbete med samordning och samlokalisering av kommersiell och offentlig service och olika servicefunktioner är därför fortsatt viktigt. Utmaningen är här att hitta ekonomiskt bärkraftiga och långsiktigt hållbara lösningar där olika aktörer samverkar i både utformning, genomförande och finansiering.

3 Tillgång och tillgänglighet till Kommersiell och offentlig service 2017

3.1 Innehåll

Tillväxtverket följer löpande utvecklingen av tillgång och tillgänglighet till kommersiell och offentlig service.⁵ Beskrivningen av tillgång och tillgänglighet till service redovisas bland annat i samlade rapporter. Denna rapport fokuserar på ett prioriterat urval av serviceslag som har bedömts vara särskilt viktiga för möjligheterna till regional utveckling och tillväxt för medborgare och företag. I rapporten redovisas fakta och statistik om följande serviceslag;

- dagligvaror
- drivmedel
- apotek
- apoteksombud
- grundskolor
- post- och paketservice
- betaltjänster
- vårdcentraler

Fakta om utveckling och tillgänglighet för berörda serviceslag redovisas under respektive rubrik i den följande delen av rapporten.

3.2 Modeller för redovisning

Tillgänglighet är ett begrepp som kan ha olika betydelser och innebörd beroende på sammanhang. Med god tillgänglighet för oss som medborgare avses ofta att det finns tillgång till nödvändiga servicetjänster eller samhällsfunktioner i närheten eller inom ett inte allt för långt avstånd från bostaden. Finns det en dagligvarubutik i närheten av bostaden, är det möjligt att tanka bilen i närområdet och är det nära till skola och barnomsorg? De offentliga miljöerna behöver även vara anpassade till äldre och funktionshindrade så att det är möjligt att ta sig fram i en stadsmiljö och att kunna komma in i en butik för att handla. Även företag har behov av service för att verksamheten ska fungera. Behoven kan vara både direkta och indirekta

I bedömningen av en god tillgänglighet ingår ofta även kvalitetsaspekter. Fungerar tele- och dataförbindelserna bra och utan återkommande avbrott? Sker hämtning och sändning av post på sådana tider att de passar företagets behov av leveranser? Är öppettiderna sådana att det går att utföra ärenden efter arbetsdagens slut och finns det utbud av varor och tjänster som du behöver? Långa kö- eller handläggningstider kan göra att tillgängligheten uppfattas som dålig även om servicen finns i närområdet eller är åtkomlig via internet.

Tillgänglighet är med andra ord ett mycket mångfacetterat begrepp med olika innebörd, beroende på vem det berör och vilket område det handlar om. När Tillväxtverket

---

⁵ Fram till år 2016 låg detta uppdrag på myndigheten Tillväxtanalys.

beskriver tillgänglighet i denna rapport avses fysisk tillgänglighet till servicefunktioner, dvs. avstånd med bil från bostad till en servicefunktion.

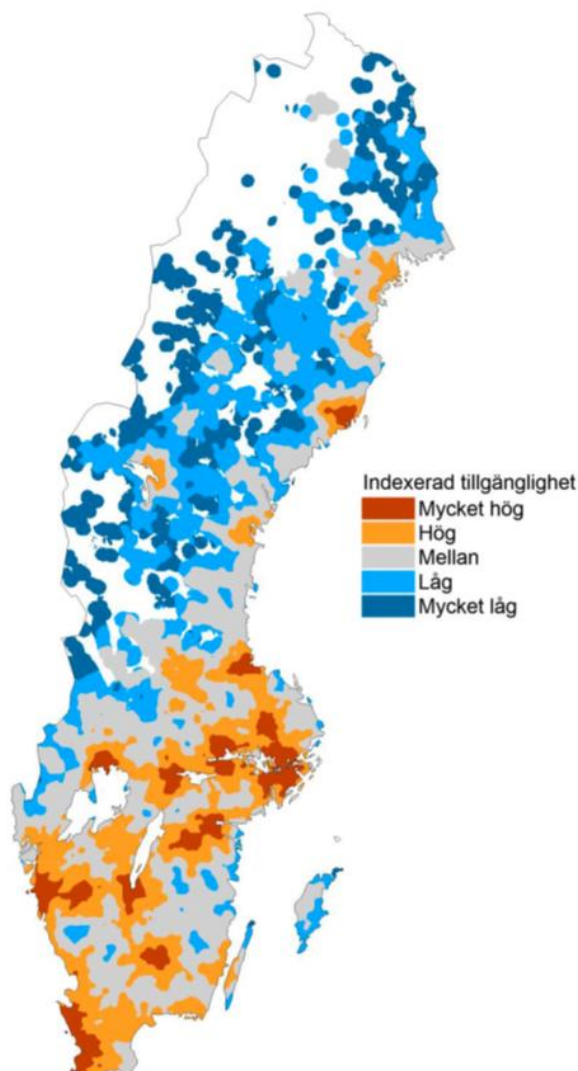
Tillgänglighetsanalyserna i rapporten är beräknade med GIS-plattformen Pipos vars grundfunktionalitet utgår från ett beräknat tidsavstånd mellan start och målpunkter, till exempel en livsmedelsbutik, en skola eller ett apotek. I de flesta fall startar beräkningarna i befolkningsrutor och avslutas när man har nått den närmaste (näst närmaste i sårbarhetsberäkningar) målpunkten eller servicepunkten. Beräkningarna avser bilresor och baseras på befolkningsdata på 250 meters upplösning och ett vägnät, Nationella Vägdatabasen (NVDB). Med denna höga upplösning på befolkningsdata krävs det cirka 400 000 befolkade rutor för att täcka hela landet. Genom att använda denna typ av befolkningsraster i beräkningarna blir analysen oberoende av administrativa gränser. I slutfasen av en analys kan det ibland vara lämpligt att aggregera resultaten av beräkningarna enligt administrativa gränser. Denna aggregering görs då som ett sista steg i analysen, vilket försäkras att den höga upplösningen kan behållas genom hela analysen.

I den vägdatabas som används ingår alla Sveriges vägar ner till minsta skogsbilväg. Den nationella databasen har även uppgifter om vägarnas hastighetsbegränsningar. Detta gör att tid kan användas som mått i tillgänglighetsberäkningarna. Om vägdatabasen håller tillräckligt hög kvalitet beskriver ett tidsmått tillgängligheten bättre än ett längdmått, eftersom en kilometer grusväg ur tillgänglighetssynpunkt inte är detsamma som en kilometer motorväg. I redovisningarna av tillgänglighet är dock den befolkning som inte kunnat anslutas till vägnätet exkluderad. Det innebär framför allt att befolkning på öar utan fast landförbindelse inte ingår i beräkningarna såvida det inte finns serviceställen på den egna ön.

Pipos-plattformen är under ständig utveckling och analyserna blir efter hand bättre genom nya beräkningsmetoder, förbättrade databaser och ökad precision i geokodningen. Detta leder dock till ett problem då analyser gjorda med en äldre plattform inte går att använda i tidsserier tillsammans med nya analyser, eftersom resultatet då kommer att avvika. Lösningen på problemet är att beräkna hela tidserier på nytt med den senaste plattformen, vilket i sin tur gör att samma tillgänglighetsanalyser redovisade i äldre rapporter i regel avviker från de i senare rapporter. Rättelserna är i de flesta fall marginella och kan härledas till att både gälla systematiska och grova fel. För att på ett tillförlitligt sätt kunna beskriva tillgänglighet till service och arbetsmarknad och andra förutsättningar i både städer och glest befolkade områden behövs en modell som är anpassad till sådana nya tekniska krav och förutsättningar. För att bättre kunna möta dessa krav utvecklade Tillväxtanalys en modell för indexerad tillgänglighet för att möjliggöra inomregionala analyser. Genom den omorganisation som regeringen beslutade om under år 2016 fördes ansvaret för GIS-plattformen Pipos över till Tillväxtverket den 1 januari 2017.

Indexmodellen bygger på den områdestypsdefinition som togs fram av Glesbygdsverket och som delar in landet i glesbygder, tätortsnära landsbygder och tätorter. Modellen är framtagen i syfte att identifiera områden med liknande förutsättningar vad gäller tillgänglighet, i det här fallet definierat som avstånd med bil på farbara vägar. Liksom i Glesbygdsverkets definition är utgångspunkten tätorter, men istället för att utgå från endast en tätortsstorlek möjliggör modellen att flera tätortsstorlekar tas med i beräkningen, i detta fall tätorter med minst 200, minst 1 000, minst 3 000, minst 30 000 samt minst 60 000 invånare. Avståndet till varje tätortsstorlek beräknas och indexeras utifrån avståndet till tätorten. Eftersom människan har begränsningar i sina möjligheter att röra sig över tid och rum i sin dagliga verksamhet har en gräns vid 45 minuter gjorts i beräkningarna.

Figur 1 Tillväxtverkets tillgänglighetsindex

3.3 Förändrade förutsättningar för service

3.3.1 Befolkningsutvecklingen har varit avgörande

Under en följd av år har befolkningen minskat i många kommuner i stora delar av landet. Befolkningsminskningen har varit störst i gles- och landsbygdsområden i berörda kommuner. Nedgången beror i första hand inte på en stor utflyttning från kommunerna utan främst på de demografiska förutsättningarna. Det finns med andra ord för få unga människor i förhållande till andelen äldre på många platser och i många områden.

Tillgången till arbete är många gånger den viktigaste faktorn för människors val av boende, men besluten påverkas även av andra faktorer. Platser med boendemiljöer som upplevs som attraktiva är utan tvekan viktigt för både företags lokalisering och för människors val av bostad. Ett bra utbud av service kan vara en viktig del i ett sådant attraktivitetsbyggande, även om behoven av service varierar mellan olika individer och över tid. En betydelsefull faktor för många familjer vid val av boendemiljö och bostadsort är att det finns barnomsorg och grundskola med bra kvalitet i närheten av bostaden. Många människor lockas också av ett boende på landet snarare än att bo i en stor stad eller i den egna kommunens centralort. Attraktivitet handlar med andra ord om att på olika sätt försöka göra platsen där man bor mera attraktiv för dem som redan bor där, men också om att bygga en plats som är tilltalande för andra.⁶ För att vända trenden arbetar många kommuner med att skapa attraktiva miljöer för boende och för företag och för att få människor att flytta till kommunen.

3.3.2 Förändrade förutsättningar

En minskande befolkning i många gles- och landsbygder leder till ett sämre ekonomiskt underlag för både kommersiell och offentlig service. Det finns många små butiker i gles- och landsbygder i alla delar av landet som har låg omsättning och därför problem med lönsamheten. Konkurrensförutsättningar och köptrohet för små butiker på mindre orter påverkas även av stora butiker i stadskärnor eller externa handelsområden med ett brett urval av både dagligvaror och andra varor till låga priser.

Marknadsförutsättningarna för både kommersiell och offentlig service har därför förändrats successivt under de senaste decennierna. Antalet små dagligvarubutiker har minskat betydligt medan de allra största butikerna har blivit fler genom dagligvarukedjornas satsningar på stora enheter i externa lägen i anslutning till stora tätorter. På samma sätt har nätet av drivmedelsstationer förändrats. Antalet försäljningsställen har minskat betydligt, det är framför allt de små bemannade stationerna som minskat i antal, både genom nedläggningar och genom att de ersatts av obemannade stationer.⁷

En stor del av de betydande förändringar som skett under de senaste åren kan ses som en anpassning till förändrade bosättningsmönster med en minskad befolkning i stora delar av landet. Allt färre serviceställen har inneburit längre avstånd till service och därmed en sämre tillgänglighet i många gles- och landsbygdsområden. I vissa områden har avstånden blivit så långa att det medfört stora praktiska problem för både boende och småföretag. I de flesta gles- och landsbygder är kollektivtrafiken dessutom alltför dåligt utbyggd för att fungera för arbetspendling och tillgång till bil är därför oftast en nödvändighet för arbetsresor, serviceärenden och fritidssysselsättningar.

Samtidigt växer arbetsmarknaderna ur ett geografiskt perspektiv. Många människor väljer att bo på en plats och pendla till ett arbete på en annan ort. Många utnyttjar då även den service som erbjuds på platsen där arbetsplatsen är belägen, vilket ytterligare minskar underlaget och förutsättningarna för mindre butiker och annan service på bostadsorten. Till detta kommer den ökande e-handeln där alla kan ta del av samma breda utbud av varor.

Förutsättningarna har även förändrats inom andra områden. Övergången till olika elektroniska betalningssätt har minskat behovet av kontanter och som en följd av detta

---

⁶ Tillväxtanalys (2014). Fakta och exempel kring lokal attraktivitet. Rapport 2014:14.

⁷ Se t.ex. Tillväxtanalys (2015). Tillgänglighet till kommersiell och offentlig service 2014. Rapport 2015:04.

har allt fler bankkontor avvecklat sin kontanthantering och istället fokuserat sin verksamhet på rådgivning och andra banktjänster. Mer än hälften av alla bankkontor är idag kontantlösa.⁸

Det har fått till följd att människor och företag som fortfarande har ett behov av att ta ut kontanter, betala en räkning över disk eller lämna en dagskassa i stället hänvisas till uttagsautomater, serviceboxar och andra sätt att hantera betaltjänsterna. I gles- och landsbygder och i skärgårdar kan det dock vara långt till en bankomat eller andra serviceställen med dessa tjänster. En bristande tillgång till traditionella betaltjänstlösningar kan därför fortfarande vara ett problem för både bofasta, föreningar och småföretag.

Det förändrade servicenäten har även berört andra områden än gles- och landsbygder men genom ett större utbud av serviceställen och tätare strukturer har inte tillgängligheten påverkats på samma sätt som i många gles- och landsbygder.

På två områden kan vi istället se en delvis annan utveckling under den senaste tioårsperioden då förutsättningarna för både apotek och vårdcentraler har förändrats genom politiska beslut. Den apoteksreform som sjuösattes år 2009 har lett till en stor ökning av både antalet apotek och av försäljningsställen för receptfria läkemedel. Införandet av det fria vårdvalet har också medfört en stor ökning av antalet vårdcentraler i landet som helhet, med ökade möjligheter för många människor att välja vårdcentral. Det finns dock tydliga skillnader mellan olika områdestyper och olika delar av landet. De nya apoteken och vårdcentralerna har i de allra flesta fall etablerats i större tätorter.

---

⁸ Länsstyrelserna (2016). Bevakning av grundläggande betaltjänster 2016. Rapport 2016:13.

4 Undersökning av företagens behov

Tillväxtverket gav under 2017 Sweco i uppdrag att göra en undersökning av vilka behov företag i gles- och landsbygder har av olika typer av kommersiell och offentlig service. Ett urval av företag har tillfrågats genom enkäter och genom intervjuer om vad de har för behov, vad som är viktigast och vad de anser om tillgänglighet och utbud av service av olika slag.⁹

I studien konstaterar vi att serviceutbudet i landsbygder och i glesbygder följer i hög grad de strukturella befolkningsförändringarna och befolkningens utveckling i geografien. De serviceslag som företagen rankar som viktigast är post- och paketservice och drivmedel och därefter dagligvaruhandel. Företagen gör här samma bedömning oberoende av vilken tillgänglighetsklass de tillhör.¹⁰

Post/paket, dagligvaror och drivmedel är också de servicefunktioner som används oftast. Företagen i lands- och glesbygder är beroende av drivmedel till sina fordon och post- och paketservice för att kunna skicka och ta emot varor och paket. Sweco menar att de utpekade behoven är en logisk följd av näringslivsstrukturen i landsbygder och glesbygder, med en hög andel areella näringar, byggföretag och tillverkningsföretag.

Även om det finns generella behov som delas av en stor del av företagen så finns det också behov som är mer branschspecifika. Turist- och restaurangnäringarna och till viss del även handeln lyfter fram tillgången till betaltjänster som viktiga för deras verksamheter. Turistnäringen lyfter även fram tillgången på restauranger och kollektivtrafik som mycket viktiga förutsättningar.

Många företag är också oroad för att servicen ska försämrats i framtiden eftersom en försämrad tillgänglighet till service skulle medföra negativa effekter för de flesta företag. Framför allt är det lönsamhet, tidsåtgång och direkta kostnader som skulle påverkas. Vissa företag befärrar till och med att de kan tvingas flytta eller lägga ned verksamheten vid en försämring av servicenivån.

Studien bekräftar de resultat som framkommit i tidigare studier av företagens behov av service. I en tidigare undersökning på samma tema från 2009 (Intersecta) så framkom ett likartat resultat. Där lyftes drivmedel och varutransporter fram som de viktigaste serviceslagen, men även postfrågor och dagligvaror ansågs ha stor betydelse. Den service som företagen främst anser sig behöva för att verksamheten ska kunna fungera är alltså föga förvånande i stort densamma åtta år senare. Vilka behov som företag lyfter fram som särskilt viktiga påverkas också av hur den aktuella tillgången till dessa serviceslag ser ut och eventuella förändringar i utbud eller kvalitet. Om tillgången till något serviceslag eller kvaliteten i servicen försämrats så växer också problemen, vilket i så fall också kan påverka berörda företags svar och upplevelse av servicenivån, åtminstone i det enskilda fallet. Ett reagera på förändringar är som vi vet ett typiskt mänskligt drag.

---

⁹ Tillväxtverket (2018). Företagens behov av service i gles- och landsbygder. Rapport 0237.

¹⁰ De företag som har ingått i studien är geografiskt belägna i någon av tillgänglighetsklasserna (områden) *mycket låg tillgänglighet* till tätorter, *låg tillgänglighet* till tätorter och *mellan tillgänglighet* till tätorter. För ytterligare information om Tillväxtverkets indelning i tillgänglighetsklasser se avsnitt 3.2.

5 Digitaliseringens möjligheter

Sweco har på uppdrag av Tillväxtverket också tagit fram en rapport om digitaliseringens förutsättningar och möjligheter för utveckling av servicelösningar.¹¹ Rapporten har ett fokus på att kartlägga digitaliseringens möjligheter att förändra serviceutbudet och vilka behov och möjligheter som företagen har att kunna nyttja digitala servicelösningar. I arbetet har Sweco bland annat genomfört intervjuer med forskare, servicegivare och användare av service. I det följande redovisas en del av den information och de slutsatser som kommit fram i studien.

Det finns stora likheter mellan städer och landsbygder i användandet av digitala tjänster. I studien framkommer att servicetjänster på nätet och andra digitala servicelösningar används i samma utsträckning i landsbygder och i städer och e-handeln fortsätter dessutom att öka. Tack vare digitaliseringen kan människor handla de varor och produkter de behöver oavsett var de bor genom att beställa dessa via internet.

De största skillnaderna mellan städer och landsbygder beror på fysiska aspekter som avsaknad av internet eller långa geografiska avstånd. Även om tekniken finns på plats kan det finnas begränsningar för kunder i glesa delar av landet att kunna använda vissa tjänster. Det kan t.ex. vara långt till uthämningsställen för varor som beställts genom e-handel eller till annan service som kräver fysisk tillgång såsom drivmedelsstationer, vårdomsorg och dagligvaror.¹² Det kan också finnas brister i logistikkedjan som gör att de butiker som erbjuder e-handel med dagligvaror har begränsningar i hur långa avstånd de kan leverera de beställda varorna.

Tillgången till internet är A och O för att få digitala servicetjänster att fungera.¹³ Swecos undersökning visar att av de undersökta företagen i gles- och landsbygder så upplever en relativt stor andel av företagen en bristande tillgång till Internet.¹⁴ Den upplevda tillgången till tillfredsställande mobiltäckning uppvisar ännu större brister.

Den digitala tekniken kan emellertid överbrygga en del geografiska avstånd och skapa en bättre tillgänglighet och därmed spara tid och resande. Det kräver dock att de digitala lösningarna finns till handa, att infrastrukturen är på plats men också att företag och medborgare har rätt kunskaper. Ett företag som inte är digitalt moget kan inte ta till sig nya digitala tekniker och digitala tjänster i tillräcklig utsträckning och konsumenterna utan tillräcklig kunskap kan inte heller ta del av de möjligheter som digitaliseringen ger. Den digitala kompetensen hos medborgarna generellt och hos näringslivet specifikt är därför avgörande för att nya digitala servicetjänster skall kunna skapas och komma till användning.¹⁵ Digital kompetens är även ett delmål i regeringens digitaliseringsstrategi.¹⁶

Många servicelösningar skulle kunna effektiviseras med hjälp av digitalisering. Logistiken kring frakt av varor skulle till exempel kunna samordnas mellan olika servicegivare om det

---

¹¹ Sweco (2017). Digitalisering för lokala servicelösningar. En undersökning av behov och tillgång till digitala servicelösningar i gles- och landsbygder.

¹² Intervju forskare och sakkunniga.

¹³ Regeringens mål är att år 2020 skall 95% av alla företag och hushåll ha tillgång till bredband om minst 100Mbit/s. Näringsdepartementet. Sverige helt uppkopplat 2025 – en bredbandsstrategi.

¹⁴ Mellan 8 och 19 procent av de svarande har uppgett bristande tillgång till Internet.

¹⁵ Intervju forskare och sakkunniga.

¹⁶ Regeringskansliet (2017). För ett hållbart digitaliserat Sverige – en digitaliseringsstrategi. Digital kompetens innebär att alla ska vara förtrogna med digitala verktyg och tjänster samt ha förmåga att följa med och delta i den digitala utvecklingen utifrån sina förutsättningar.

bara fanns gemensamma system för logistikhantering. Bättre samordning av hela leveranskedjan, inklusive gemensamma system för logistikhantering, måste därför komma till stånd för att e-handeln ska kunna uppnå sin fulla potential.

Samtidigt som e-handeln till viss del kan kompensera för en sämre tillgänglighet och ett mindre utbud av varor i gles- och landsbygder så bidrar e-handeln till en fortsatt centralisering och nedlagd service i gles- och landsbygder. Behovet av fysiska butiker minskar därför och i takt med att e-handeln växer så ökar utmaningarna för den fysiska sällanköpshandeln i landsbygder.¹⁷ E-handeln kan samtidigt skapa nya förutsättningar för företagande, sysselsättning och tillväxt i gles- och landsbygder.¹⁸

Servicegivarna drar också sina strån till stacken. Ett exempel är Ica som har beslutat att installera fiberhastighet till alla butiker, oavsett var butiken är lokaliserad, för att möjliggöra utveckling av digitala tjänster. Ica testar även ett koncept som innebär att de kan leverera varor beställda via e-handel ända hem till kunderna och in i kylskåpet. Konceptet är möjligt genom ett samarbete med Postnord och en platstjänst (YALE doorman) från Assa som installerar digitala lås. Den här typen av affärsmodeller kan på sikt sprida sig även till områden i gles- och landsbygder.

Det finns även andra lösningar som ökar tillgängligheten till dagligvaror för invånare som bor i gles- och landsbygder. Det finns livsmedelsbutiker som har installerat automatiska obemannade butikssystem som möjliggör att butiken kan ha öppet dygnet runt, med en bättre tillgänglighet för invånare och besökare.¹⁹

---

¹⁷ Sveriges Nya Geografi 2015.

¹⁸ SOU 2015:35.

¹⁹ Se även avsnitt 6.

6 Dagligvaror

6.1 Utveckling av antal butiker

Tillväxtverket har statistik över utvecklingen av antalet dagligvarubutiker sedan mitten av 1990-talet. Statistiken visar på ett tydligt sätt hur marknaden och butiksstrukturen har förändrats sedan dess. Antalet små butiker i både tätorter och gles- och landsbygdsområden har minskat avsevärt medan de allra största butikerna har blivit betydligt fler.

Under den senaste tioårsperioden har antalet butiker totalt sett minskat med 8 procent. Minskningen berör alla områdestyper men är störst i *tätortsnära landsbygder* där nedgången är närmare 17 procent, eller 225 butiker. I *tätorter* är nedgången mer blygsamma 5 procent men i absoluta tal handlar det ändå om 200 butiker. Förändringarna under den senaste tioårsperioden framgår av tabell 1 nedan. Sett över ett längre tidsperspektiv så har förändringarna varit ännu större. Sedan år 1996 har 27 procent av dagligvarubutikerna lagts ned. Tendensen har varit tydlig under en följd av år, butikerna blir färre för varje år även om förändringstakten varierar mellan enskilda år.

Siffror över utvecklingen under den senaste treårsperioden 2014 till 2017 visar dock på en marginell uppgång av antalet butiker, både i *glesbygder* och *tätorter*. Det rör sig dock sammantaget om små förändringar, totalt är ökningen för hela landet cirka 0,5 procent eller cirka 20 butiker. I *tätortsnära landsbygder* kan vi se en svag minskning av antalet butiker.

Det är för tidigt att tala om att utvecklingen under de senaste åren kan tyda på ett trendbrott. Det finns även historiskt förändringar mellan enskilda år som bryter mönstret. Den nedgång vi sett under lång tid tycks dock, om än tillfälligt, vara bruten.

Tabell 1 Antalet dagligvarubutiker per områdestyp.

Områdestyp	2008	2011	2014	2017
Glesbygd	357	335	320	323
Tätortsnära landsbygd	1 350	1 244	1 138	1 125
Tätort	3 959	3 909	3 728	3 759
Totalt	5 666	5 488	5 186	5 207

Källa: Delfi Marknadspartner, Tillväxtverkets bearbetning.

Utvecklingen varierar förutom mellan olika områden också mellan olika butikstyper. Förändringarna av butiksnetet framgår av tabell 2 nedan. Antalet små eller mindre butiker, här benämnt *övriga dagligvarubutiker*, har minskat i antal sedan 2008. Under de allra senaste åren kan vi dock se en uppgång men uppgången beror främst på en ändrad kategorisering eller klassning där ett stort antal butiker har flyttats från kategorin *servicebutiker* till *övriga dagligvarubutiker*. Denna ändring kan förklara dels den ökning som kan ses i gruppen *övriga dagligvarubutiker*, dels en stor del av minskningen i kategorin *servicebutiker*. Sedan mitten av 1990-talet har antalet *övriga dagligvarubutiker* mer än halverats.

Vi kan också se en nedgång för *trafikbutiker* och *servicebutiker* över ett längre tidsperspektiv. Sedan år 2008 har *trafikbutikerna* minskat med 25 procent eller i absoluta tal mer än 300 butiker. Nedgången är framför allt en följd av förändringarna på drivmedelsmarknaden (se kap7). Under den senaste treårsperioden har dock antalet *trafikbutiker* ökat, men detta på bekostnad av andra butikstyper. Orsakerna beror främst på att ett antal butiker i en kedja har klassats om till trafikbutiker men det har även tillkommit ett mindre antal nya serviceställen. Under samma tidsperiod minskade antalet *servicebutiker* med 14 procent eller närmare 200 butiker.

De stora butikerna fortsätter att öka. För de allra största butikerna med en säljyta på minst 2 500 m² har det startats 17 nya butiker sedan 2014 och sedan år 2008 har antalet butiker ökat med 51 stycken eller 40 procent. Dessa butiker är oftast lokaliserade i externa köpcentrum tillsammans med annan detaljhandel. Ett brett utbud av både dagligvaror och specialvaror och ofta en förmånlig prisbild ger konkurrensfördelar för de större butikerna, fördelar som ofta lockar människor att välja dessa butiker istället för en mindre butik på bostadsorten.

Även antalet butiker i storleksklassen under stormarknader, här benämnda *butiker minst 800 m² men ej stormarknad*, har ökat i antal under de tre senaste åren. Ökningen är dock inte lika stor som för *stormarknaderna*. Dessa butiker är ofta väl sorterade och belägna i centrala lägen till skillnad från *stormarknader* och kan därför locka kunder som är bosatta i närheten och som inte vill avsätta tid i ett köpcentrum.

Tabell 2 Antalet dagligvarubutiker per butikstyp.

Butikstyp	2008	2011	2014	2017
Stormarknad minst 2 500 m ²	128	169	162	179
Butiker minst 800 m ² men ej stormarknad	828	809	823	857
Butiker 400–799 m ²	1 049	1 107	1 136	1 101
Övriga dagligvarubutiker ²⁰	1 052	975	910	959
Servicebutiker ²¹	1 316	1 445	1 232	1 140
Trafikbutiker	1 293	983	923	971
Totalt	5 666	5 488	5 186	5 207

Källa: Delfi Marknadspartner, Tillväxtverkets bearbetning.

De strukturella förändringarna på marknaden har framför allt inneburit att de mindre butikerna blivit påtagligt färre medan de största butikerna blivit betydligt fler och dessutom ännu större. Antalet orter med bara en butik ökar också för varje år.

Utvecklingen visar att många små butiker har det svårt att hävda sig i konkurrensen med stora butiker med brett sortiment av både dagligvaror och specialvaror. De mindre butikernas förmåga och vilja att kunna vara attraktiva för sina kunder är därför en viktig och ständigt aktuell fråga. Inom ramen för de regionala serviceprogrammen görs också en

²⁰ Livsmedelsbutik med högst 399 m² säljyta och som inte är servicebutik.

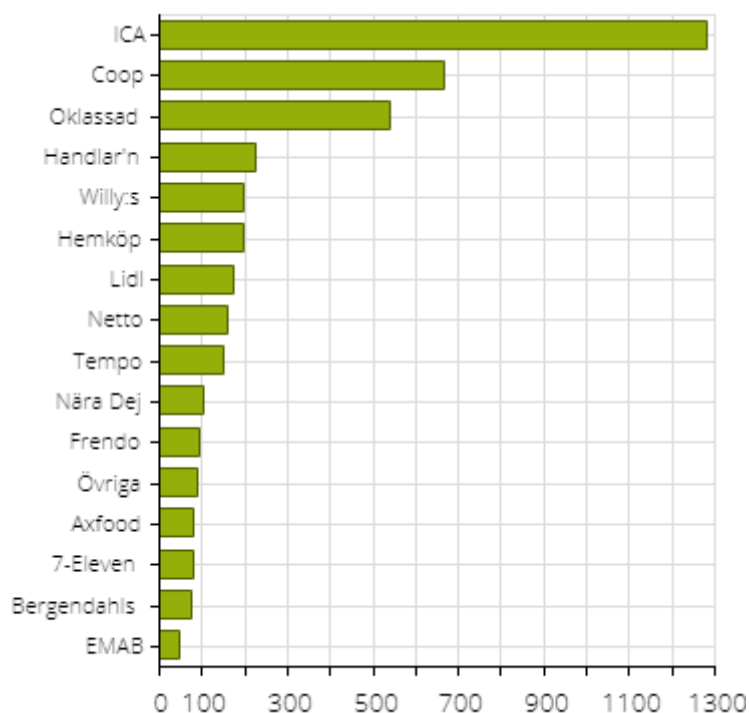
²¹ Servicebutik är en livsmedelsbutik med högst 250 kvm säljyta, öppen på söndagar samt minst 70 timmar per vecka. Trafikbutik är en servicebutik i anslutning till en bensinstation.

rad insatser för att stödja små butiker i gles- och landsbygdsområden, både avseende investeringar och anpassade utbildningar för butiksägare. Insatser görs framför allt genom stöden till kommersiell service, där inte minst det nyligen införda särskilda driftstödet till butiker i sårbara och utsatta områden tycks ha haft en stor betydelse för att bromsa butiksavvecklingen. Tillväxtverkets uppföljning av det särskilda driftstödet visar att 95 procent av de butiker som har fått stöd bedömer att stödet har varit mycket viktigt för deras butik och för butikernas verksamhet och utveckling. Tre av fyra handlare bedömer dessutom att butiken är mycket viktig för företaget på orten.

I Tabell 3 nedan redovisas antalet butiker och förändringarna över tid fördelat på tillgänglighetsklasser och län. De största relativa förändringarna sedan 2008 har skett i områden med *låg* respektive *mellan tillgänglighet* till tätorter, men antalet butiker har blivit färre i alla tillgänglighetsklasser och i de flesta län. De största relativa förändringarna har skett i Västerbottens och Gävleborgs län. I Södermanlands och Jönköpings län har antalet butiker dock ökat något under perioden. Ökningarna har framför allt skett i områden med *mycket hög tillgänglighet* till tätorter. Det kan även finnas stora inomregionala skillnader som döljs av den aggregerade statistiken.

I figur 2 visas fördelningen av butiker mellan de olika aktörerna. Ica har som syns en ganska dominerande ställning på marknaden. Det är värt att poängtera att både Coop och Ica har flera olika typer av butiker, från små närbutiker till stormarknader.

Figur 2 Antal butiker per aktör

Källa: Delfi Marknadspartner och Tillväxtverket

Tabell 3 Antalet dagligvarubutiker per tillgänglighetsklass och län.

LÄN	Totalt			Mycket hög			Hög			Mellan			Låg			Mycket låg		
	2008	2017	Förändring	2008	2017	Förändring	2008	2017	Förändring	2008	2017	Förändring	2008	2017	Förändring	2008	2017	Förändring
Stockholm	956	912	-44	863	821	-42	43	42	-1	28	23	-5	9	11	2	13	15	2
Uppsala	169	149	-20	102	94	-8	40	35	-5	24	19	-5	3	1	-2	0	0	0
Södermanland	146	155	9	57	62	5	83	86	3	6	7	1	0	0	0	0	0	0
Östergötland	243	232	-11	154	149	-5	64	62	-2	17	15	-2	7	5	-2	1	1	0
Jönköping	190	197	7	65	72	7	64	60	-4	59	63	4	2	2	0	0	0	0
Kronoberg	111	108	-3	42	43	1	44	43	-1	25	21	-4	0	1	1	0	0	0
Kalmar	200	175	-25	0	0	0	83	74	-9	104	87	-17	12	13	1	1	1	0
Gotland	43	41	-2	0	0	0	0	0	0	33	31	-2	9	8	-1	1	2	1
Blekinge	106	93	-13	0	0	0	92	80	-12	13	12	-1	1	1	0	0	0	0
Skåne	706	652	-54	487	446	-41	184	174	-10	33	31	-2	1	0	-1	1	1	0
Halland	172	160	-12	45	49	4	112	101	-11	10	7	-3	5	3	-2	0	0	0
Västra Götaland	882	803	-79	416	367	-49	308	288	-20	143	134	-9	13	12	-1	2	2	0
Värmland	233	207	-26	76	65	-11	42	41	-1	92	83	-9	14	9	-5	9	9	0
Örebro	164	153	-11	80	70	-10	65	62	-3	18	18	0	1	2	1	0	1	1
Västmanland	127	123	-4	72	67	-5	46	48	2	9	8	-1	0	0	0	0	0	0
Dalarna	228	196	-32	0	0	0	120	107	-13	74	60	-14	19	11	-8	15	18	3
Gävleborg	210	176	-34	60	54	-6	27	24	-3	115	91	-24	6	6	0	2	1	-1
Västernorrland	191	159	-32	0	0	0	80	66	-14	74	62	-12	30	24	-6	7	7	0
Jämtland	158	142	-16	0	0	0	34	32	-2	20	18	-2	71	60	-11	33	32	-1
Västerbotten	212	186	-26	54	50	-4	41	38	-3	47	37	-10	48	41	-7	22	20	-2
Norrbottnen	219	188	-31	0	0	0	71	60	-11	73	60	-13	47	42	-5	28	26	-2
Riket	5 666	5 207	-459	2 573	2 409	-164	1 643	1 523	-120	1 017	887	-130	298	252	-46	135	136	1

Källa: Delfi Marknadspartner, Tillväxtverkets bearbetning

6.2 Tillgänglighet till dagligvaror

Förändringar i butiks nätet i form av färre butiker påverkar tillgängligheten i stora delar av landet. För varje butik som läggs ned så ökar avstånden mellan befintliga serviceställen. I städer och i tätorter blir förändringarna många gånger marginella då det ofta finns alternativa butiker i närområdet. En nedlagd butik i en förort kan dock i vissa fall ge tydliga effekter i form av ökade avstånd till närmaste butik för många människor. I gles- och landsbygder kan en nedlagd butik många gånger innebära betydligt ökade avstånd till närmaste butik i de fall butiken har varit den enda på orten eller i närområdet.

I tabeller och figurer nedan framgår hur tillgängligheten till butiker varierar mellan olika delar av landet. I bilaga 1 visas tillgängligheten till dagligvaror fördelat på län och förändringarna under den senaste tioårsperioden.

Vår kartläggning visar att tillgängligheten varierar stort mellan olika delar av landet och framför allt mellan täta miljöer och landsbygd. Totalt sett har 153 000 personer längre än tio minuters bilresa till den närmaste butiken. Det är en ökning med cirka 10 000 personer sedan år 2008, men en liten minskning sedan 2014.

8 500 personer har mer än 20 minuter till den närmaste butiken och av dessa har 1 000 personer dessutom längre än 30 minuters bilresa till en dagligvarubutik. De längsta avstånden finns framför allt i de tre nordligaste länen, varav 3 200 personer i Norrbotten som har avstånd som överstiger 20 minuter till den närmaste butiken. För de riktigt långa avstånden är förändringarna små sedan 2008.

Små butiker har naturligtvis inte samma bredd och djup i urvalet av dagligvaror och specialvaror som större butiker. Vi har därför även tittat på hur tillgängligheten ser ut till olika typer av butiker. I det underlag som Tillväxtverket använder ingår flera olika typer av butikskategorier. Det handlar om hela skalan från stora butiker med butiksytor över 2 500 m² och ett brett utbud av både dagligvaror och specialvaror (t.ex. Coop Forum och Ica Maxi) till små servicebutiker eller trafikbutiker med ett begränsat utbud av dagligvaror.

I Tabell 5 visas tillgängligheten till olika kategorier eller typer av butiker. I områden med *låg tillgänglighet* till tätorter är en service- eller trafikbutik både den närmaste och näst närmaste butiken för mer än 40 procent av befolkningen. För närmare 50 procent av de boende i områden med *mycket låg tillgänglighet* till tätorter är en service- eller trafikbutik den närmaste butiken och även den näst närmaste. Mindre än en tredjedel av de bosatta i områden med *låg* eller *mycket låg tillgänglighet* har en större butik med mer än 400 m² butiksytta som den närmaste eller näst närmaste butiken. I dessa områden är det därför oftast långt till en butik med ett brett sortiment av dagligvaror. Om vi lägger till ett brett och djupt sortiment som en kvalitetsaspekt för en god tillgänglighet så överskattas ofta graden av tillgänglighet i områden med *låg* eller *mycket låg tillgänglighet* till tätorter.

I andra delar av landet ser förutsättningarna annorlunda ut och i områden med *mycket hög, hög* eller *mellan tillgänglighet* till tätorter är en butik som är större än 400 m² både den närmaste och den näst närmaste för över 40 procent av befolkningen. Av underlaget framgår det också att det i städer och större tätorter ofta finns servicebutiker i närområdet som förstärker bilden av en god tillgänglighet i dessa områden.

Tabell 4 Tillgänglighet till dagligvaror 2017. Antal personer per tillgänglighetsklass.

Tillgänglighetsklass	0- <10 minuter	10- <20 minuter	20- <30 minuter	30 minuter eller mer
Mycket hög	1 160 708	75 625	8	0
Hög	2 753 175	31 914	13	0
Mellan	5 749 963	6 964	597	0
Låg	134 877	25 557	3 952	104
Mycket låg	23 373	5 019	2 953	909
Totalt	9 822 096	145 079	7 523	1 013

Källa: Delfi Marknadspartner, Tillväxtverkets bearbetning.

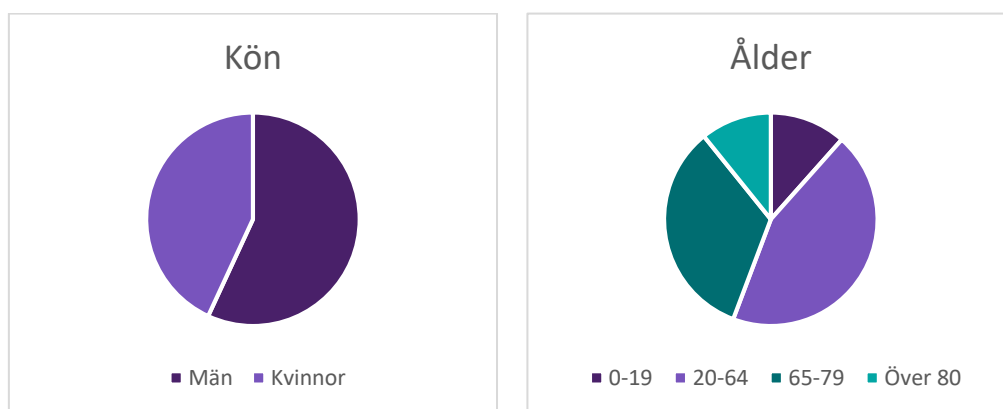
Tabell 5 Tillgänglighet till dagligvarubutiker. Andel personer där butik i respektive kategori är närmast respektive näst närmast.

Tillgänglighetsklass	Totalt		Mycket hög		Hög		Mellan		Låg		Mycket låg	
	Närmast	Näst närmast	Närmast	Näst närmast	Närmast	Näst närmast	Närmast	Näst närmast	Närmast	Näst närmast	Närmast	Näst närmast
Service- eller trafikbutik	36,2%	40,8%	36,9%	40,8%	35,3%	41,4%	33,8%	39,2%	40,9%	43,4%	48,8%	46,8%
Övrig dagligvarubutik	19,2%	13,5%	17,6%	13,7%	18,3%	11,2%	26,0%	15,9%	35,5%	24,9%	27,5%	29,9%
Butik minst 400m ² men ej stormarknad	42,0%	42,2%	42,9%	42,1%	43,1%	43,7%	38,0%	41,7%	23,5%	31,3%	23,6%	20,1%
Stormarknad minst 2500 m ²	2,7%	3,4%	2,6%	3,5%	3,2%	3,7%	2,3%	3,2%	0,1%	0,4%	0,0%	3,2%
Totalt	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%

Källa: Delfi Marknadspartner, Tillväxtverkets bearbetning.

Diagrammen nedan visar åldersfördelning och kön för de drygt 1 000 personer som är bosatta i de områden där avstånden till den närmaste butiken är längre än 30 minuter. Andelen män är något fler än andelen kvinnor och 44 procent av befolkningen i dessa områden är äldre än 65 år.

Figur 3 Åldersfördelning och kön för de personer som har längre än 30 minuter till den närmaste dagligvarubutiken.

Källa: Tillväxtverket

Tillväxtverket har även analyserat tillgängligheten till dagligvaror för företag. Vi utgår härifrån arbetsställen. I tabell 6 framgår att de allra flesta arbetsställen, eller drygt 97 procent, har kortare än 10 minuters bilresa till den närmaste dagligvarubutiken. Drygt 15 000 arbetsställen ligger dock mer än 10 minuter med bil från den närmaste butiken. Endast ett fåtal arbetsställen ligger mer än 30 minuter från en dagligvarubutik.

Tabell 6 Tillgänglighet till dagligvaror 2017. Antal arbetsställen per tillgänglighetsklass.

Tillgänglighetsklass	0 <10 minuter	10- <20 minuter	20- <30 minuter	Mer än 30 minuter
Mycket hög	342 932	366	1	0
Hög	166 367	2 774	3	0
Mellan	86 138	7 281	40	0
Låg	13 610	2 977	426	6
Mycket låg	2 791	850	342	116
Totalt	611 838	14 248	812	122

Källa: Delfi Marknadspartner, Tillväxtverkets bearbetning.

I figur 5 visas ett scenario för hur restiden skulle förändras om den närmaste butiken skulle läggas ned. I många delar av landet skulle restiderna öka påtagligt för många människor om den närmaste butiken skulle försvinna. Det är tydligt att många butiker i gles- och landsbygdsområden har en stor strategisk betydelse för en god tillgänglighet.

En minskande befolkning i många gles- och landsbygder leder till ett sämre ekonomiskt underlag för både kommersiell och offentlig service. Konkurrensförutsättningar och köptrohet för små butiker på mindre orter påverkas också av stora butiker i stadskärnor eller externa handelsområden med ett brett urval av både dagligvaror och andra varor till låga priser. Det finns därför många små butiker i gles- och landsbygder i alla delar av

landet som har låg omsättning och därför problem med lönsamheten. Det särskilda driftstödet till små butiker som infördes år 2016 är dock ett värdefullt instrument som kan bromsa den tidigare negativa utvecklingen med nedlagda butiker.

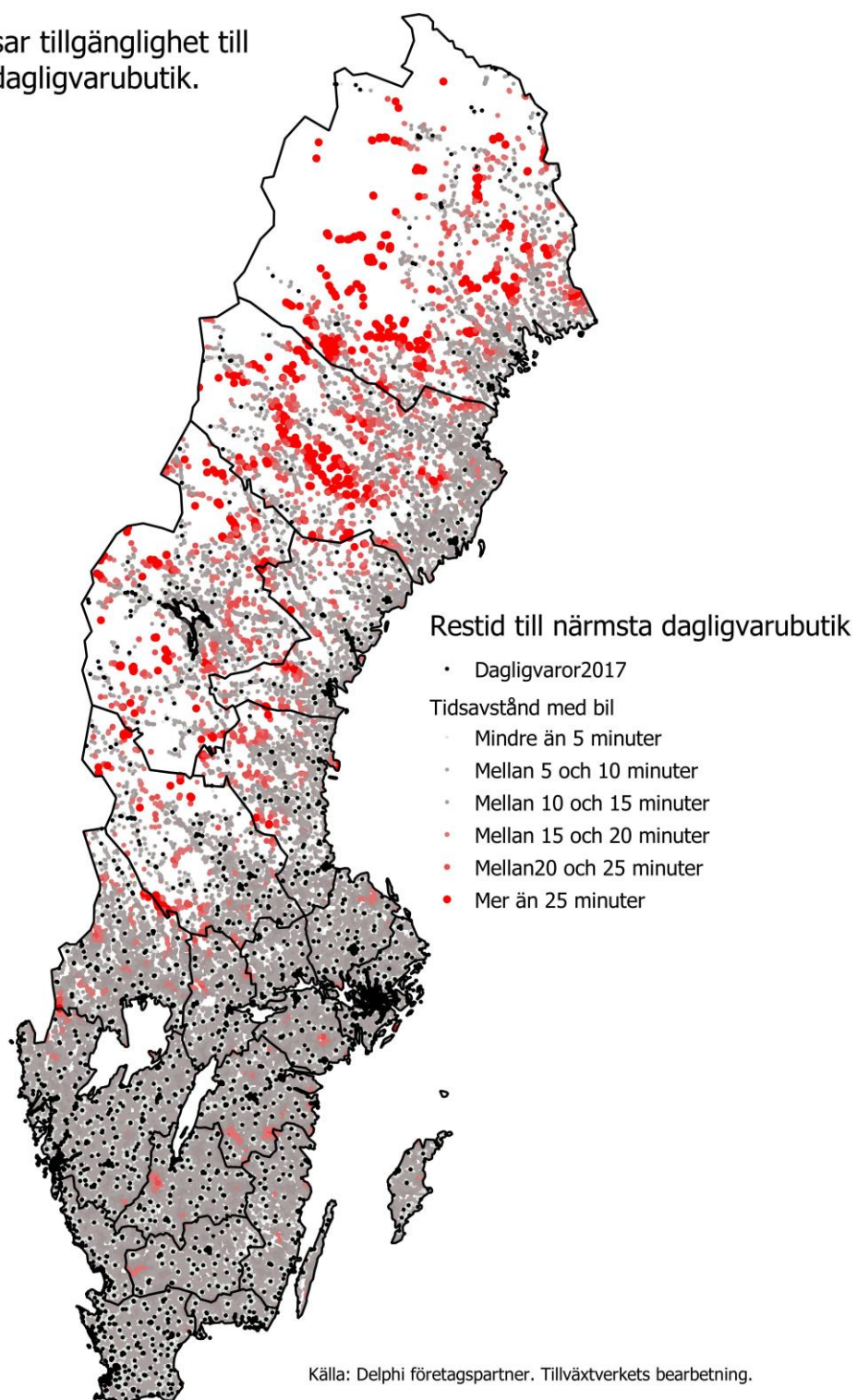
En låg lönsamhet för många små butiker och drivmedelsstationer påverkar med andra ord de långsiktiga förutsättningarna för överlevnad och därmed tillgängligheten för boende och företag. Om en dagligvarubutik läggs ned får det ofta vidare konsekvenser eftersom butiker i landsbygdsområden ofta är ombud för annan service såsom apotek, post-och paket och grundläggande betaltjänster. En uppfattning bland vissa små butiker är samtidigt att ombudskapet kräver stora personella resurser som inte alltid motsvaras av erhållen ersättning.²²För många landsbygdsbutiker kan det även vara svårt att möta kundernas ökade efterfrågan på ett brett sortiment men även på lokalt producerade livsmedel och ekologiska produkter. Samtidigt finns det möjligheter för butiker att profilera sig och möta nya kunder som efterfrågar ett större utbud av lokalt producerade livsmedel.

---

²² Uppgifter från bl.a. Svensk Bensinhandel

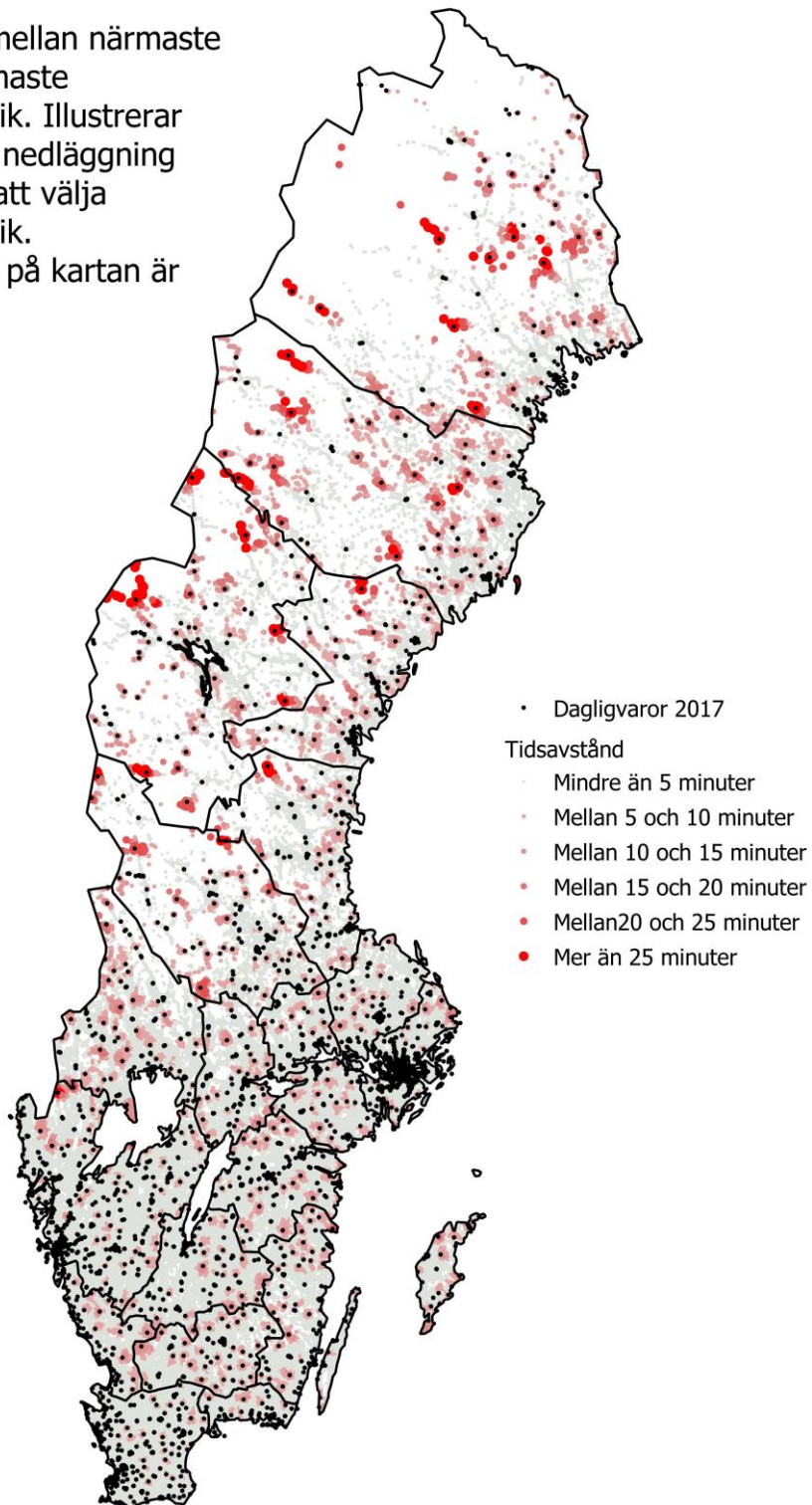
Figur 4 Befolkningens tillgänglighet i tid till närmaste dagligvarubutik 2017.

Kartan visar tillgänglighet till närmsta dagligvarubutik.

Figur 5 Tidsavstånd mellan den närmaste och näst närmaste dagligvarubutiken.

Tidsavstånd mellan närmaste och näst närmaste dagligvarubutik. Illustrerar sårbarhet vid nedläggning och valfrihet att välja dagligvarubutik. Vita områden på kartan är obebodda.

Källa: Delfi Marknadspartner, Tillväxtverkets bearbetning.

6.3 Samordnad service och nya lösningar för att tillhandahålla service

Inom de regionala serviceprogrammen görs en rad insatser för en bättre service för medborgare och företag. Insatserna kan handla om att öka samordningen av kommersiell och offentlig service för att stärka befintliga servicepunkter, att skapa fler servicepunkter och nya mötesplatser, insatser för en mer attraktiv butik eller om att tydliggöra kopplingar mellan tillgänglighet till service och näringslivets utveckling.

Samordnad service i så kallade servicepunkter är särskilt viktig i gles- och landsbygder. Dagligvarubutiker, och ibland även drivmedelsstationer, tillhandahåller ofta en rad olika servicetjänster vid sidan av deras huvudsakliga verksamhet. Butikerna är ofta ombud för apoteksvaror, systembolagsvaror, post-och pakettjänster, speltjänster eller betaltjänster såsom kontantuttag. I många servicepunkter finns ofta även annan kommunal service och kommersiell service utifrån lokala behov och förutsättningar. Det kan t.ex. handla om turistinformation, caféverksamhet eller lånedator med tillgång till Internet. Kommunernas engagemang är särskilt viktigt för att skapa långsiktigt bärkraftiga lösningar.²³

Ett brett utbud av service är ofta nödvändigt för att butiker eller drivmedelsstationer ska kunna överleva då de ofta har en låg lönsamhet. Det finns flera exempel på kommuner som också ger ekonomiskt stöd till de servicepunkter som erbjuder ett brett urval av kommersiell och offentlig service. Lokala servicepunkter fyller även en viktig social funktion som samlingspunkt för möten och information.

När e-handel av olika skäl inte fungerar finns det exempel på andra lösningar som ökar tillgängligheten till dagligvaror för invånare i glesa områden. I många gles- och landsbygdsområden saknas möjligheten till hemleverans då butikskedjorna på grund av långa avstånd mellan butik och boende inte vill leverera direkt till kunden. Några livsmedelsbutiker runt om i landet har därför installerat, eller är på gång att installera, automatiska obemannade butikssystem som möjliggör att butiken kan ha öppet dygnet runt och på så vis öka tillgängligheten för både fastboende och besökare.

Ett exempel är Tempobutiken på Vrångö i Göteborgs skärgård där det sedan en tid finns en automatiserad obemannad livsmedelsbutik.²⁴ Butiker på små öar utan fast landförbindelse har generellt en särskild problematik med stora säsongsvariationer. För livsmedelsbutiken på Vrångö har det visat sig genom att omsättningen varit cirka tio gånger så stor under sommaren som under resten av året. Utmaningen har därför varit att en ha rätt dimensionerad bemanning och kunna hålla en rimlig kommersiell servicegrad året runt.

Lösningen blev därför att utveckla verksamheten till en helautomatisk obemannad butik kvälls- och nattetid. Ett automatiskt butikssystem fungerar så att kunderna identifierar sig med Mobilt BankID för att få komma in i butiken.²⁵ Inne i butiken finns det sensorer som mäter var varje person är och känner av när en viss kund tagit en vara ur hyllsystemet.

Liknande lösningar finns även i relativt stor skala i framför allt större städer i många andra länder. I bland annat Storbritannien, erbjuder e-handelsföretag varuutlämning på så kallade hämtstationer (click and collect-stations). Hämtstationerna är ofta placerade på platser där många människor passerar, som till exempel tunnelbanestationer eller vid stationer för annan kollektivtrafik.

---

²³ Se t.ex. Tillväxtverket (2014) och Tillväxtanalys (2014).

²⁴ Sweco (2017). Digitalisering för lokala servicelösningar. En undersökning av behov och tillgång till digitala servicelösningar i gles-och landsbygder.

²⁵ Wi-Fi har installerats för att möjliggöra detta.

En annan modell bygger på att kunderna kan beställa varor från en butik i närområdet via internet, antingen hemifrån eller genom att besöka en aktuell servicepunkt. Varorna levereras sedan till en särskild servicepunkt som fungerar som utlämningsställe. På servicepunkten finns ett låst utrymme som öppnas med kodlås och kyl- och frysrum för förvaring av matkassarna. De färdigpackade matkassarna eller andra beställda artiklar kan sedan hämtas av kunden vid valfri tidpunkt.²⁶

Det amerikanska företaget Amazon har utvecklat Amazon Go, ett helautomatiskt butikssystem för handel och nyligen öppnade den första butiken i Seattle. Genom att logga in på en speciell app kan du gå in i en Amazon Go-butik, ta de varor du vill ha och sedan gå hem utan att behöva stå någon kö.

Systemet fungerar genom samma sorts avancerad teknik som används i självkörande bilar. Systemet känner av varor som tas från en butikshylla, eller som läggs tillbaka, och en mjukvara i appen håller sedan koll på vilka varor du har tagit. När du har handlat klart är det bara att lämna butiken och kort därefter debiteras ditt konto och du får ett kvitto på ditt köp.²⁷

Det svenska företaget Moby Mart har utvecklat en teknik med för obemannade solcellsdrivna butiker. Tekniken har testats i Kina och företaget planerar att inom kort att öppna en butik i Västra Ingelstad i Skåne.²⁸ I Kina finns dessutom butikskedjan bingobox med hittills 200 obemannade butiker.²⁹

Sedan många år kan också kommuner erbjuda hemsändning av varor till äldre och funktionshindrade. Vissa kommuner och butiker anordnar även inköpsresor för de som har svårt att på egen hand ta sig till butiken.

6.4 E-handel

Digitaliseringen och ny teknik gör det möjligt att tillhandahålla service på nya sätt. Under 2016 växte den totala e-handeln i Sverige med 16 procent och e-handeln utgör nu 7,7 procent av den totala detaljhandeln och 13,6 procent av sällanköpsvaruhandeln. De största branscherna är i storleksordning hemelektronik, kläder/skor och böcker/media.³⁰

För dagligvaruhandeln är det fortfarande bara en liten del av den totala handeln som sker på nätet. På samma sätt som för övrig detaljhandel så växer dock e-handeln med dagligvaror och under år 2016 var tillväxttakten 30 procent.³¹ Alla de stora aktörerna på dagligvarumarknaden satsar numera också på e-handel och cirka en femtedel av svenskarna uppger att de någon gång har handlat livsmedel på nätet.³² Kvinnor och småbarnsföräldrar är de vanligaste kunderna.³³

---

²⁶ En sådan lösning finns bl.a. i Stavsjö i Södermanland.

²⁷ <https://www.amazon.com/b?node=16008589011>

²⁸ <https://www.svt.se/nyheter/utrikes/obemannade-butiker-utan-kassakoer-allt-vanligare>

²⁹ <http://www.scmp.com/tech/start-ups/article/2121799/bingobox-bring-unmanned-convenience-stores-hong-kong-next-year>

³⁰ E-barometern 2016 Årsrapport. E-handeln definieras i e-barometern som internetförsäljning av varor som levereras hem, till ett utlämningsställe eller hämtas i butik, lager eller utlämningslokal av konsument.

³¹ Ibid.

³² Svensk e-handel. DIBS Årliga rapport om e-handel 2016.

³³ E-barometern 2016 Årsrapport.

Nya försäljningsätt och nya sätt att leverera varor förväntas kunna bidra till en fortsatt tillväxt inom e-handeln vilket öppnar möjligheter för företag, inte minst på landsbygden, att nå kunder utanför den lokala marknaden. För att e-handeln ska kunna växa och fungera i alla delar av landet behöver det finnas en bra infrastruktur och en fungerande logistikkedja även utanför större städer och tätorter. För butiker med små butiksytor kan den ökande e-handeln och den pakethantering det medför också vara ett problem.

Utvecklingen inom e-handeln visar att alla delar av landet även måste få omfattas av digitaliseringens möjligheter för att få bra förutsättningar för utveckling och för att kunna konkurrera. Under 2016 gjordes ungefär vart fjärde köp i en webbutik med mobiltelefon.³⁴ Utan bra mobiltäckning och snabba uppkopplingar försvåras också införandet av ny teknik som krävs för t.ex. betalningar och andra digitala tjänster.

---

³⁴ Svensk e-handel. DIBS Årliga rapport om e-handel 2016.

7 Drivmedel

7.1 Inledning

I gles- och landsbygder är kollektivtrafiken ofta alltför dåligt utbyggd för att fungera för arbetspendling, vilket gör att det på många platser saknas alternativ till bilen. På samma sätt är många företag som verkar på den lokala marknaden, men även företag inom turismnäringen och annan tjänstenäring, direkt beroende av att kunna tanka sina fordon i närområdet. En låg tillgänglighet kan även indirekt påverka många företag genom att deras kunder får en försämrad servicenivå. Ett glesare nät av stationer är också negativt ur både miljösynpunkt och ett säkerhets- och beredskapsperspektiv.

Betydelsen av samordnad service i så kallade servicepunkter är särskilt viktig i gles- och landsbygdsområden. Drivmedelspumpar finns också ofta i anslutning till en dagligvarubutik och vid sådana servicepunkter finns ofta ett brett urval av andra servicetjänster. Många små företag som drivs av enskilda bensinhandlare har en låg lönsamhet där lönsamheten på mindre stationer ofta bärs ofta upp av annan försäljning än drivmedel.

Under den senaste femårsperioden åren har förändringarna på drivmedelsmarknaden trots allt varit ganska små, åtminstone sett ur ett tillgänglighetsperspektiv. Nätet av drivmedelsstationer har varit relativt stabilt och antalet försäljningsställen för konventionella drivmedel som bensin och diesel har förändrats i ganska liten utsträckning. Det har trots detta även under denna period skett vissa ägarförändringar som till viss del påverkat stationsnätets utbredning. Under den allra senaste treårsperioden tycks dock marknaden ha stabiliserats ytterligare och antalet försäljningsställen har utifrån ett nationellt istället ökat i antal.

I gles- och landsbygdsområden har en del stationer lagts ned men samtidigt har det även startats nya försäljningsställen som ersatt den bristande tillgänglighet som har uppstått. Det finns ett flertal nya aktörer, ofta lokala eller regionala, som tillhandahåller lösningar som placeras ovan jord, vilket gör dessa pumpar både mobila och betydligt billigare än traditionella tankar som måste grävas ned. På många mindre orter där avstånden till alternativen är långa kan sådana lösningar ha stor betydelse för tillgängligheten till drivmedel.

Förändringarna sett över en längre tidsperiod är betydligt större. Under inledningen av 2000-talet började de största bolagen se över sina stationsnät genom att mindre lönsamma försäljningsställen antingen omvandlades till obemannade stationer eller stängdes, som en anpassning till en modernare bilpark, ett förändrat resande och förändrade bosättningsmönster. Det förändrade stationsnät har sett över ett längre tidsperspektiv lett till en försämrad tillgänglighet i många gles- och landsbygdsområden. Sårbarheten har samtidigt också påverkats. I vissa områden finns det endast ett försäljningsställe kvar i närområdet och om ett sådant försäljningsställe skulle försvinna kan det få stora konsekvenser för tillgängligheten och innebära stora praktiska problem för både boende och företag. Under avsnittet om tillgänglighet nedan kan vi se hur sådana förändringar kan påverka tillgängligheten på regional nivå.

Två av tre försäljningsställen för drivmedel är i dag obemannade stationer.³⁵ Ny teknik och utvecklingen av nya drivmedel kommer med stor sannolikhet att påverka utvecklingen på drivmedelsmarknaden även under de närmaste åren.

---

³⁵ Svenska petroleum & biodrivmedelsinstitutet.

7.2 Utvecklingen

7.2.1 Konventionella drivmedel

Tillväxtverkets uppföljning visar att det i början av 2018 fanns cirka 3 300 försäljningsställen för drivmedel där det går att tanka antingen bensin eller diesel för personbilar. Det är en ökning med cirka 100 försäljningsställen sedan år 2014 men en minskning sedan år 2011. Förändringarna under den senaste treårsperioden har framför allt skett i *tätorter* men även i *tätortsnära landsbygder* har antalet försäljningsställen blivit fler. I glesbygder kan vi dock se en liten nedgång.

Förändringarna i *tätorter* och *tätortsnära landsbygder* är intressanta. I *tätortsnära landsbygder* kan förändringarna i huvudsak förklaras av de mobila ovanjordslösningar som tillkommit genom ett antal nya aktörer under de senaste åren.³⁶ Ökningen i *tätorter* kan möjligen förklaras av att marknaden har konsoliderats efter de stora förändringar som skett under en följd av år.

Tabell 7 Antalet försäljningsställen för bensin och/eller diesel per områdestyp.

Områdestyp	2011	2014	2018 ³⁷
Glesbygd	226	223	219
Tätortsnära landsbygd	943	860	901
Tätort	2 265	2 092	2 184
Totalt	3 434	3 175	3 304

Källa: Tillväxtverket

Om vi betraktar utvecklingen utifrån våra tillgänglighetsklasser kan vi se motsvarande mönster.

Tabell 8 Antalet försäljningsställen för bensin och/eller diesel per tillgänglighetsklass.

Tillgänglighetsklass	2014	2018
Mycket hög	1 108	1 168
Hög	1 114	1 156
Mellan	668	691
Låg	193	202
Mycket låg	92	87
Totalt	3 175	3 304

Källa: Tillväxtverket.

³⁶ Smart Energy och Green Petroleum är två aktörer som vuxit på marknaden för ovanjordingskoncept i gles- och landsbygder under de senaste åren. Smart Energy har sammanlagt ställt upp ca 18 stationer sedan början av förra året medan Green Petroleum har satt upp ett drygt 20-tal nya stationer de senaste tre åren. Det finns även ytterligare regionala oljebolag som erbjuder liknande koncept.

³⁷ Datainsamlingen har gjorts under perioden november 2017 till februari 2018.

Sedan 2014 har antalet försäljningsställen ökat i samtliga tillgänglighetsklasser med undantag av i områden med *mycket låg tillgänglighet* till tätorter. I denna tillgänglighetsklass har istället antalet försäljningsställen minskat något. Det handlar om 5 försäljningsställen, eller i relativa tal drygt 5 procent.

I Tabell 9 visas förändringarna fördelat på län. Ökningen av antalet försäljningsställen har framför allt skett i fyra län; Småland, Skåne Värmland och Halland. Fördelningen stämmer väl överens med i vilka delar av landet som de nya regionala aktörerna främst har etablerat nya stationer.

Det kan vara värt att poängtera att vi när beskriver utvecklingen i denna rapport alltid talar om nettoförändringar. Under perioden har det lagts ned ett antal försäljningsställen men samtidigt har det också tillkommit nya försäljningsställen på många orter. Beroende på hur dessa förändringar fördelas över geografien så påverkar det tillgängligheten i olika grad.

Tabell 9 Antalet drivmedelsstationer fördelat på tillgänglighetsklass och län.

LÄN	Totalt			Mycket hög			Hög			Mellan			Låg			Mycket låg		
	2014	2018	Förändring	2014	2018	Förändring	2014	2018	Förändring	2014	2018	Förändring	2014	2018	Förändring	2014	2018	Förändring
Stockholm	296	300	4	257	266	9	23	20	-3	10	8	-2	3	4	1	3	2	-1
Uppsala	101	106	5	57	62	5	30	31	1	13	12	-1	1	1	0	0	0	0
Södermanland	84	93	9	31	30	-1	49	57	8	4	6	2	0	0	0	0	0	0
Östergötland	152	158	6	86	90	4	42	43	1	15	15	0	8	10	2	1	0	-1
Jönköping	137	168	31	46	49	3	42	60	18	48	58	10	1	1	0	0	0	0
Kronoberg	102	105	3	34	33	-1	47	49	2	20	22	2	1	1	0	0	0	0
Kalmar	122	120	-2	0	0	0	45	45	0	68	66	-2	8	8	0	1	1	0
Gotland	28	25	-3	0	0	0	0	0	0	20	18	-2	6	6	0	2	1	-1
Blekinge	58	61	3	0	0	0	51	53	2	6	7	1	1	1	0	0	0	0
Skåne	345	369	24	208	227	19	118	120	2	19	22	3	0	0	0	0	0	0
Halland	102	113	11	25	31	6	66	71	5	8	7	-1	3	4	1	0	0	0
Västra Götaland	512	515	3	189	195	6	233	234	1	86	83	-3	4	3	-1	0	0	0
Värmland	110	126	16	30	39	9	22	24	2	48	54	6	5	4	-1	5	5	0
Örebro	97	101	4	39	42	3	43	44	1	15	15	0	0	0	0	0	0	0
Västmanland	80	79	-1	37	35	-2	36	36	0	7	8	1	0	0	0	0	0	0
Dalarna	142	145	3	0	0	0	81	85	4	44	43	-1	9	9	0	8	8	0
Gävleborg	144	138	-6	35	35	0	17	13	-4	84	83	-1	6	6	0	2	1	-1
Västernorrland	131	137	6	0	0	0	55	57	2	48	54	6	21	20	-1	7	6	-1
Jämtland	109	114	5	0	0	0	22	23	1	17	17	0	44	48	4	26	26	0
Västerbotten	174	177	3	34	34	0	41	40	-1	41	44	3	40	41	1	18	18	0
Norrbottnen	149	154	5	0	0	0	51	51	0	47	49	2	32	35	3	19	19	0
Riket	3 175	3 304	129	1 108	1 168	60	1 114	1 156	42	668	691	23	193	202	9	92	87	-5

Källa: Tillväxtverket.

7.2.2 Förnybara drivmedel

Användandet av förnybara drivmedel ökar för varje år. Under perioden januari till november 2017 ökade försäljningen av biodrivmedel med 12 procent.³⁸ Det största bidraget kommer från biodieselbränslet HVO som säljs både inblandat i vanlig diesel och som 100 procent förnybart.³⁹ Nästan 19 procent av det drivmedel som såldes under 2016 var fossilfritt vilket kan jämföras med cirka 5 procent år 2011.

En väl fungerande infrastruktur är en förutsättning för att ännu fler fossildrivna fordon ska kunna bytas ut mot elfordon. I tabell 10 nedan och i figur 6 framgår hur antalet laddstationer för elbilar och antalet försäljningsställen för biogas har förändrats sedan år 2014. Under perioden mer än fördubblades antalet laddstationer medan förändringen var mindre påtaglig för biogasstationerna. Det finns bedömningar som säger att om utvecklingen fortsätter i samma takt kommer det år 2025 att finnas fler publika laddstationer än de som idag säljer fossila bränslen.⁴⁰

Tabell 10 Antal miljödrivmedelsstationer per tillgänglighetsklass.

Tillgänglighetsklass	Biogas		Laddstationer	
	2014	2018	2014	2018
Mycket hög	100	107	423	793
Hög	45	58	229	607
Mellan	8	9	115	279
Låg	2	2	41	62
Mycket låg	0	0	19	40
Totalt	155	176	827	1 781

Källa: www.uppladdning.nu & www.energigas.se

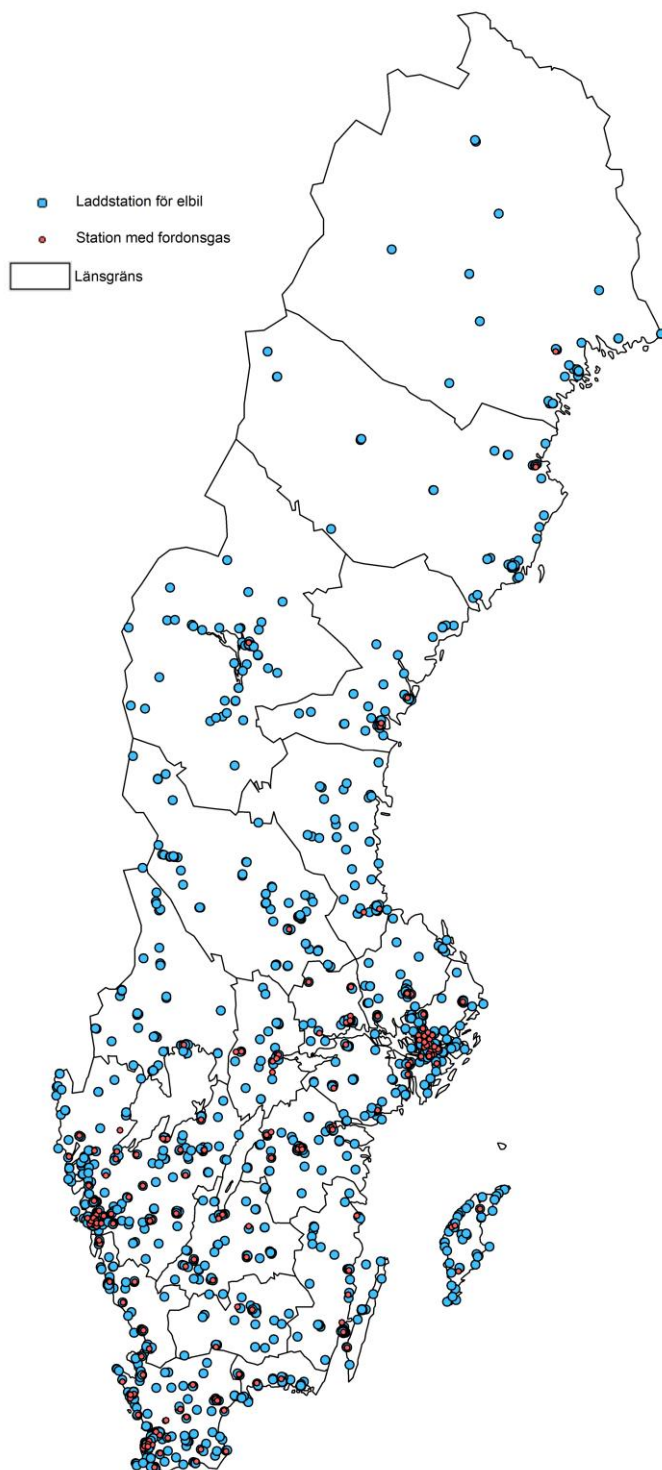
Allt mer fokus och utveckling tycks handla om el, både rena elbilar och olika typer av hybridlösningar. Att laddningsbara fordon ökar i attraktivitet har stark koppling till prisutvecklingen på elbilsbatterier, där priserna sjunker i snabb takt samtidigt som batterierna blir allt mer effektiva.

³⁸ Svenska Petroleum och Biodrivmedelsinstitutet.

³⁹ HVO är en syntetisk diesel med kemiska egenskaper som vanlig diesel och som därför går att tanka i befintliga dieselfordon. HVO kan tillverkas av bland annat skogsråvara eller slakteriavfall och är därför ett förnyelsebart fordonsbränsle.

⁴⁰ Fossilfritt Sverige.

Figur 6 Drivmedelsstationer med möjlighet att tanka miljöbränslen 2018.

Källa: www.uppladdning.nu & www.energiogas.se

7.3 Tillgänglighet till drivmedel

I Tabell 11 nedan och i bilaga 2 framgår tillgängligheten till konventionella drivmedel år 2018 fördelat på tillgänglighetsklasser. Närmare 98 procent av befolkningen har högst 10 minuter till det närmaste försäljningsstället för bensin eller diesel.

De flesta med långa avstånd är bosatta i områden med *låg, mycket låg* eller *mellan tillgänglighet* till tätorter och för 16 000 personer är avståndet till det närmaste försäljningsstället över 20 minuter. Det är en ökning med cirka 4 000 personer sedan år 2014 och de största försämringarna har skett i Västra Götalands län. Det är uppenbart att enskilda försäljningsställen har en mycket stor betydelse för tillgängligheten. Om ett försäljningsställe med strategisk betydelse läggs ned får det ofta stora konsekvenser för tillgängligheten på den lokala nivån.

Tabell 11 Tillgänglighet till konventionella drivmedel (bensin och/eller diesel) 2018.

Tillgänglighetsklass	0- <10 minuter	10- <20 minuter	20- <30 minuter	Mer än 30 minuter
Mycket hög	5 745 877	8 986	14	0
Hög	2 728 081	56 017	1 004	0
Mellan	1 141 590	91 763	3 558	6
Låg	126 163	30 798	6 438	593
Mycket låg	20 374	8 074	3 198	1 306
Totalt	9 762 085	195 638	14 212	1 905

Källa: Tillväxtverket.

Tillväxtverket har även analyserat tillgängligheten till drivmedel för företag. Vi utgår härifrån arbetsställen. I tabell 12 nedan framgår att 97 procent av arbetsställena har kortare än 10 minuters bilresa till den närmaste drivmedelsstationen. 20 000 arbetsställen har längre än 10 minuter till den närmaste drivmedelsstationen. Endast ett fåtal arbetsställen ligger mer än 30 minuter från en drivmedelsstation.

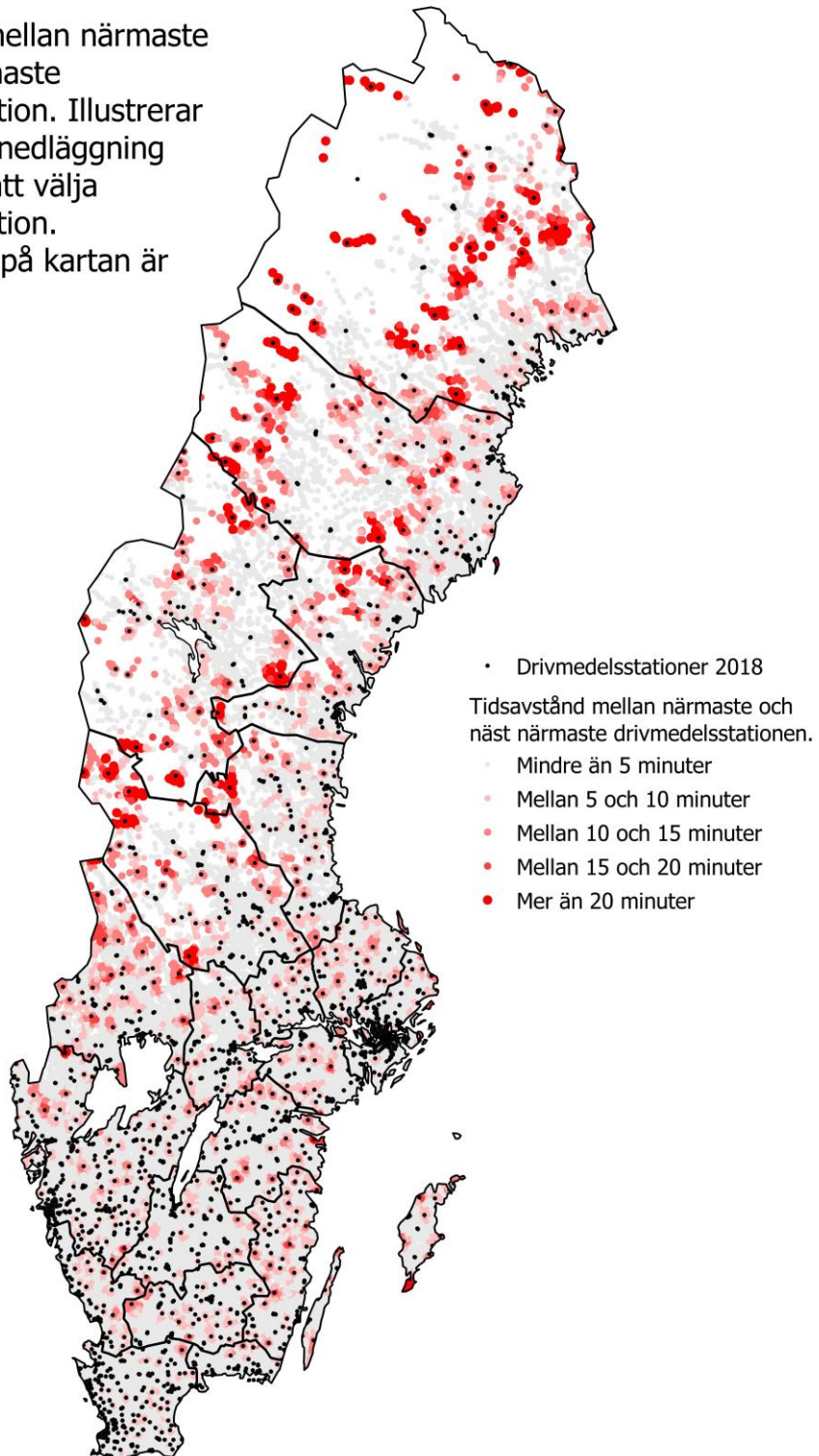
Tabell 12 Tillgänglighet till konventionella drivmedel (bensin och/eller diesel) 2018. Antal arbetsställen per tidsklass.

Tillgänglighetsklass	0- <10 minuter	10- <20 minuter	20- <30 minuter	Mer än 30 minuter
Mycket hög	342 555	625	1	0
Hög	164 295	4 744	105	0
Mellan	84 576	8 609	271	0
Låg	12 745	3 479	676	51
Mycket låg	2 371	965	388	185
Totalt	606 542	18 422	1 441	236

Källa: Tillväxtverket.

Figur 7 Tidsavstånd mellan de närmaste och näst närmaste drivmedelsstationen (bensin och/eller diesel) 2018.

Tidsavstånd mellan närmaste och näst närmaste drivmedelsstation. Illustrerar sårbarhet vid nedläggning och valfrihet att välja drivmedelsstation. Vita områden på kartan är obebodda.

Källa: Tillväxtverket.

8 Apotek

8.1 Utvecklingen av antalet öppenvårdsapotek

Apoteksmarknaden öppnades för konkurrens den 1 juli 2009. I och med det upphörde Apoteket AB:s ensamrätt att driva apotek och det blev tillåtet för privata aktörer att starta och driva apotek.⁴¹ Den 1 november 2009 blev det även tillåtet att sälja receptfria läkemedel i detaljhandeln.

När apoteksreformen trädde i kraft fanns det 924 öppenvårdsapotek i Sverige.⁴² Tillväxtverkets uppföljning visar att det i slutet av 2017 fanns 1 403 öppenvårdsapotek i Sverige. Det är en ökning med 479 apotek, eller cirka 52 procent, sedan år 2009 och med 84 apotek sedan 2014.

311 av de apotek som öppnats sedan år 2009 öppnade under de första två åren efter apoteksreformens införande. Antalet fysiska apotek har därefter fortsatt att öka men i en betydligt långsammare takt. Huvuddelen av de nya apoteken har etablerats i områden med *mycket hög tillgänglighet till tätorter* medan förändringarna i områden med *låg* eller *mycket låg tillgänglighet till tätorter* är marginella.

Tabell 13 Antalet öppenvårdsapotek per tillgänglighetklass 2009–2017

Tillgänglighetklass	2009	2011	2014	2017
Mycket hög	447	675	725	794
Hög	296	362	391	405
Mellan	145	162	168	169
Låg	30	31	29	29
Mycket låg	6	6	6	6
Totalt	924	1 236	1 319	1 403

Källa: Apoteksinfo.nu, Tillväxtverkets bearbetning.

I Tabell 14 framgår hur apoteken fördelas mellan län och olika tillgänglighetsklasser. Tabellen visar att det tillkommit apotek i samtliga län sedan år 2009 men att några län inte överraskande sticker ut. Flest nya apotek har tillkommit i Stockholms län följt av Skåne och Västra Götalands län. I Stockholms län har antalet apotek fördubblats under perioden och sammantaget har 60 procent av de nya apoteken etablerats i dessa tre befolkningstäta storstads-län.

Av de apotek som fanns på den så kallade glesbygdslistan har fyra apotek stängts fram till 2016, i flera fall i samband med att den lokala vårdcentralen har lagts ned.⁴³

⁴¹ För att underlätta och påskynda omstruktureringen såldes samtidigt en stor del av de statligt ägda apoteken till nya ägare.

⁴² Ett öppenvårdsapotek är ett fysiskt apotek öppet för allmänheten. I texten nedan används i fortsättningen genomgående beteckningen apotek istället för öppenvårdapotek.

⁴³ Vid försäljningen av statliga apotek ingicks avtal mellan staten och de nya ägarna där de nya ägarna åtog sig att under en treårsperiod inte lägga ned eller förändra servicenivån för ett drygt hundratal utpekade apotek i glesbygdsområden.

Regeringen beslutade under år 2013 att införa ett särskilt stöd för apotek i glesbygd. Syftet var att skapa förutsättningar för en god apotekstäckning i hela landet och motverka att vissa apotek i glesbygdsområden med svag lönsamhet skulle tvingas lägga ned. Satsningen ska ses som en årlig satsning som ska fortsätta tills vidare.

Tandvårds- och läkemedelsförmånsverket (TLV) som har regeringens uppdrag att följa upp och utvärdera stödet menar att stödet har bidragit till att skapa ekonomiska förutsättningar för att driva apotek även på orter där kundunderlaget är begränsat.⁴⁴ Myndigheten har för avsikt att löpande genomföra en uppföljning av bland annat tillgänglighet, service och lönsamhet på apoteksmarknaden.⁴⁵

Tillväxtverket anser att det är viktigt att TLV fullföljer denna ambition. Tillgången till fysiska apotek är en grundläggande funktion för en god läkemedelsförsörjning i hela landet och stödet är av avgörande betydelse för att minska risken för nedläggningar av apotek i gles- och landsbygdsområden. En fortsatt befolkningsminskning i delar av landet, en fortsatt brist på farmaceuter och en snabbt växande e-handel med läkemedel kan efter hand innebära att de ekonomiska förutsättningarna att driva apotek kan försvåras på vissa orter och i vissa delar av landet. En sådan utveckling skulle kunna innebära att utformningen av nuvarande glesbygdsstöd till apotek kan behöva ses över och anpassas till de förändrade förutsättningarna.

---

⁴⁴ Tandvård- och läkemedelsförmånsverket (TLV) 2015. Redovisning av uppdrag att följa upp och utvärdera statsbidrag till apotek i glesbygd – regeringsuppdrag S2013/9047/SAM, sid. 6–7.

⁴⁵ Tandvård- och läkemedelsförmånsverket (TLV) 2016. 2016 års uppföljning av apoteksmarknadens utveckling.

Tabell 14 Antalet öppenvårdsapotek per tillgänglighetsklass och län.

LÄN	Totalt			Mycket hög			Hög			Mellan			Låg			Mycket låg		
	2009	2017	Förändring	2009	2017	Förändring	2009	2017	Förändring	2009	2017	Förändring	2009	2017	Förändring	2009	2017	Förändring
Stockholm	155	300	145	148	286	138	6	12	7	1	2	1	0	0	0	0	0	0
Uppsala	29	49	20	20	40	20	6	6	0	3	3	0	0	0	0	0	0	0
Södermanland	24	36	12	9	15	6	15	21	6	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Östergötland	46	63	17	33	48	15	11	13	2	1	1	0	1	1	0	0	0	0
Jönköping	36	52	16	13	21	8	13	15	2	10	16	6	0	0	0	0	0	0
Kronoberg	23	32	9	10	16	6	10	13	3	3	3	0	0	0	0	0	0	0
Kalmar	28	38	10	0	0	0	15	21	6	13	17	4	0	0	0	0	0	0
Gotland	7	10	3	0	0	0	0	0	0	7	10	3	0	0	0	0	0	0
Blekinge	12	20	8	0	0	0	12	20	8	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Skåne	103	174	71	69	127	58	28	40	11	6	7	1	0	0	0	0	0	0
Halland	28	48	20	11	20	9	15	27	12	1	0	-1	1	1	0	0	0	0
Västra Götaland	141	210	69	68	114	46	54	76	20	19	20	1	0	0	0	0	0	0
Värmland	34	46	12	14	22	8	7	11	4	12	12	0	0	0	0	1	1	0
Örebro	30	42	12	13	23	10	15	17	2	2	2	0	0	0	0	0	0	0
Västmanland	24	38	14	15	25	10	7	11	4	2	2	0	0	0	0	0	0	0
Dalarna	35	40	5	0	0	0	22	27	5	10	11	1	2	1	-1	1	1	0
Gävleborg	34	45	11	11	17	6	5	5	0	18	23	5	0	0	0	0	0	0
Västernorrland	34	42	8	0	0	0	16	23	6	15	16	0	3	3	0	0	0	0
Jämtland	23	27	4	0	0	0	8	12	4	2	2	0	10	10	0	3	3	0
Västerbotten	41	50	9	13	20	7	12	13	1	9	10	1	6	6	0	1	1	0
Norrbottnen	37	41	4	0	0	0	19	22	3	11	12	1	7	7	0	0	0	0
Riket	924	1 403	479	447	794	347	296	405	109	145	169	24	30	29	-1	6	6	0

Källa: Apoteksinfo.nu, Tillväxtverkets bearbetning.

8.1.1 Aktörer på apoteksmarknaden

Efter apoteksreformen år 2009 så har det genomförts flera stora företagsaffärer på apoteksmarknaden och antalet stora aktörer på marknaden har minskat från 8 till 5. Kronans Droghandel förvärvade under 2013, genom sin ägare Oriola-KD, kedjan Medstop. I samband med köpet bytte den nya kedjan namn till Kronans Apotek. Samma år köptes kedjan Vårdapoteket av Apoteket Hjärtat som i sin tur två år senare förvärvades av Ica ägda Apoteket Cura. Den nya kedjan behöll namnet Apoteket Hjärtat. Flera mindre aktörer och varumärken har försvunnit under de senaste åren, men det finns fortfarande ett mindre antal fristående företag med egna varumärken.

Tabell 15 Antal apotek per apotekskedja 2017

Kedja	Tillgänglighetsklass					Totalt
	Mycket hög	Hög	Mellan	Låg	Mycket låg	
Apoteket AB	209	129	42	12	2	394
Apoteket Hjärtat	219	110	50	4	2	385
Kronans	177	84	52	6	2	321
Apoteksgruppen	100	56	20	7	0	183
Lloyds Apotek	54	21	4	0	0	79
Övriga	35	5	1	0	0	41
Totalt	794	405	169	29	6	1 403

Källa: Apoteksinfo.nu, Tillväxtverkets bearbetning.

Den växande e-handeln har potential att bli allt viktigare kanal för tillgänglighet till läkemedel. Här har det under senare år också tillkommit nya aktörer och det finns även en aktör som inte har fysiska butiker utan enbart bedriver e-handel.

Det fanns i början på 2017 sex aktörer som bedrev e-handel med läkemedel i stor skala på nationell nivå. De sex aktörerna är Apotea AB, Apoteket Hjärtat, Apoteket AB, Apoteksgruppen, Kronans Apotek och Lloyds Apotek. Under hösten 2017 blev det också klart att Axfood kommer att etablera sig på apoteksmarknaden med ett nätapotek.

Aktörerna erbjuder flera olika typer av leveranstjänster av varor till konsument i hela eller stora delar av landet. De leveransalternativ som erbjuds är hemleverans till postlåda, leverans till paketutlämningsställe, leverans till apotek eller till apoteksombud samt hemleverans med bud. Antalet tillgängliga alternativ skiljer sig dock åt mellan aktörerna.⁴⁶

Apotea är den enda av de stora aktörerna som inte har några fysiska apotek och som enbart bedriver enbart e-handel med läkemedel. Utöver dessa finns ytterligare ett mindre antal aktörer som bedriver någon form av (viss) e-handel med läkemedel.

Apotekens e-handel ökar för varje år men utgör ännu en ganska liten del av apotekens totala försäljning. Under 2016 svarade e-handeln för 4,3 procent av apotekens totala

⁴⁶ Apoteksutredningen. SOU 2017:15. Kapitel 3.

omsättning, att jämföra med 2,7 procent för helåret 2015.⁴⁷ Omsättningen i e-handeln ökade under året med 150 procent till runt 200 miljoner kronor. Av den totala ökningen på apoteksmarknaden svarade e-handeln för över 30 procent

En förutsättning för att e-handeln ska kunna bli ett väl fungerande alternativ för tillgängligheten till läkemedel för alla medborgare är att det finns snabba leveranser av brev och paket i hela landet. Förändringarna i postlagstiftning som innebär att kravet på övernattbefordran av enskilda brev ersätts med tvådagarsbefordran kan komma att i någon mån påverka snabbheten i leveranserna i vissa delar av landet.

8.2 Apoteksombud

8.2.1 Inledning

Apoteksombud är utlämningsställen för färdigställda läkemedel utan farmaceutisk bemanning men under ett apoteks tillsyn. Apoteksombud får förekomma på orter där det inte finns apotek och där det är långt till närmaste apotek. Av tabellerna nedan framgår att ombuden finns spridda över hela landet men framför allt i gles- eller landsbygdsområden.

Apoteksombuden har en viktig roll som komplement till de fullvärdiga apoteken. Apoteksombuden har tre huvudsakliga uppgifter; de är ombud för försäljning av vissa receptfria läkemedel från lager, de är receptförmedlare samt förmedlare av paket med receptförskrivna och receptfria läkemedel som inte finns i lager hos ombuden. Tjänsteinnehållet kan variera mellan olika ombud och regleras i avtal eller överenskommelse mellan respektive ombud och Apoteket AB.

En del i apoteksreformen var att systemet med apoteksombud skulle behållas under en övergångsperiod på 3 år från reformens startpunkt, fram till mitten av 2012. Bestämmelsen om apoteksombuden har därefter förlängts vid ett flertal tillfällen. I nuvarande ägaranvisning till Apoteket AB anges att Apoteket ska behålla befintliga apoteksombud till och med den 30 juni 2018 i den utsträckning som behövs för att upprätthålla en god läkemedelsförsörjning på den ort ombudet är verksamt.⁴⁸

Datomet i ägaranvisningen harmoniserar med den senaste apoteksutredningens förslag om att det fr.o.m. den 1 juli 2018 ska bli möjligt för samtliga apoteksaktörer att inrätta apoteksombud.⁴⁹ Enligt förslaget bör det inte få vara kortare än 5 kilometer till närmaste öppenvårdsapotek för att ett ombud ska få startas. Detta avstånd motsvarar den praxis som Apoteket AB har tillämpat vid etablering av apoteksombud.

8.2.2 Utvecklingen av antalet apoteksombud

I slutet av 2017 fanns det totalt 631 apoteksombud i Sverige vilket är en minskning med 35 ombud sedan år 2014 och med 208 sedan 2009. Huvuddelen av dessa ombudstjänster utförs av dagligvarubutiker. Många ombud har sedan apoteksreformen 2009 slutat sälja receptfria läkemedel som ombud för Apoteket och istället övergått till att enbart sälja receptfria läkemedel i egen regi som OTC-ombud. Dessa ombud förmedlar dock fortfarande recept och lämnar ut beställda läkemedel från Apoteket.

---

⁴⁷ Dagens apotek. E-handeln ökade starkt under 2016.

⁴⁸ Ägaranvisning för Apoteket AB. 2017-04-20.

⁴⁹ Apoteksutredningen. SOU 2017:15. Kapitel 13.

Det har funnits och finns alltså en relativt stor spridning av ombuden över landet och mellan länen. Siffrorna för 2017 visar att flest ombud, 226 stycken eller 36 procent låg i områden med *mellan tillgänglighet* till tätorter. Minst antal ombud låg i områden med *mycket hög tillgänglighet* till tätorter, vilket faller sig naturligt eftersom det är dessa områden som det finns flest apotek. Fördelningen framgår av tabell 12 nedan.

Tabell 16 Antal apoteksombud per tillgänglighetsklass år 2009–2017.

Tillgänglighetsklass	2009	2011	2014	2017
Mycket hög	71	58	45	42
Hög	222	197	175	173
Mellan	295	264	246	226
Mycket låg	152	143	122	115
Låg	99	92	78	75
Totalt	839	754	666	631

Källa Apoteket AB, Tillväxtverkets bearbetning

Apoteksombuden har blivit färre i samtliga län. Av de totalt 631 ombuden vid slutet av år 2017 fanns 6 ombud på Gotland, vilket var minst antal av länen. Västra Götaland hade flest antal ombud med 73 stycken.

Den 1 juli 2018 kommer det troligen att bli tillåtet för alla apoteksaktörer att starta apoteksombud. Det är svårt att bedöma hur de nya reglerna, om de införs, på sikt kommer att påverka utvecklingen av antalet ombud och tillgängligheten till läkemedel. Det är därför viktigt att utvecklingen på apoteksmarknaden löpande följs upp. Utredaren föreslår också att Apoteket AB tills vidare (under en övergångsperiod) ska bedriva ombudsverksamhet i den utsträckning det behövs för att upprätthålla en god läkemedelsförsörjning i hela landet.⁵⁰ Syftet med denna skyldighet för Apoteket AB är enligt utredningen att staten har ett särskilt ansvar för att säkerställa att tillgängligheten till ombud inte försämras på ett drastiskt sätt när verksamheten öppnas för fler aktörer.

---

⁵⁰ Apoteksutredningen. SOU 2017:15. Kapitel 13.

Tabell 17 Antal apoteksombud per tillgänglighetsklass och län.

LÄN	Totalt			Mycket hög			Hög			Mellan			Låg			Mycket låg		
	2009	2017	Förändring	2009	2017	Förändring	2009	2017	Förändring	2009	2017	Förändring	2009	2017	Förändring	2009	2017	Förändring
Stockholm	39	29	-10	5	1	-4	5	5	0	11	8	-3	8	6	-2	10	9	-1
Uppsala	27	25	-2	5	5	0	15	13	-2	6	6	0	1	1	0	0	0	0
Södermanland	28	20	-8	5	4	-1	15	9	-6	8	7	-1	0	0	0	0	0	0
Östergötland	34	25	-9	5	3	-2	13	11	-2	12	9	-3	3	1	-2	1	1	0
Jönköping	35	26	-9	3	2	-1	10	7	-3	21	16	-5	1	1	0	0	0	0
Kronoberg	27	22	-5	2	2	0	11	10	-1	12	10	-2	2	0	-2	0	0	0
Kalmar	57	41	-16	0	0	0	9	7	-2	36	24	-12	11	9	-2	1	1	0
Gotland	12	6	-6	0	0	0	0	0	0	4	1	-3	7	4	-3	1	1	0
Blekinge	25	19	-6	0	0	0	14	10	-4	10	8	-2	1	1	0	0	0	0
Skåne	73	59	-14	21	16	-5	38	32	-6	13	10	-3	0	0	0	1	1	0
Halland	23	15	-8	1	0	-1	15	9	-6	5	5	0	2	1	-1	0	0	0
Västra Götaland	92	73	-19	8	3	-5	33	27	-6	40	34	-6	9	8	-1	2	1	-1
Värmland	47	27	-20	3	0	-3	5	1	-4	26	17	-9	9	6	-3	4	3	-1
Örebro	22	15	-7	7	3	-4	8	7	-1	6	4	-2	1	1	0	0	0	0
Västmanland	13	8	-5	4	2	-2	6	4	-2	3	2	-1	0	0	0	0	0	0
Dalarna	52	42	-10	0	0	0	11	8	-3	24	21	-3	9	7	-2	8	6	-2
Gävleborg	26	22	-4	1	1	0	4	4	0	15	12	-3	4	4	0	2	1	-1
Västernorrland	41	31	-10	0	0	0	4	3	-1	14	11	-3	17	12	-5	6	5	-1
Jämtland	53	40	-13	0	0	0	0	0	0	7	5	-2	26	21	-5	20	14	-6
Västerbotten	49	36	-13	1	0	-1	4	3	-1	7	4	-3	22	16	-6	15	13	-2
Norrbottnen	64	50	-14	0	0	0	2	3	1	15	12	-3	19	16	-3	28	19	-9
Riket	839	631	-208	71	42	-29	222	173	-49	295	226	-69	152	115	-37	99	75	-24

Källa: Apoteksinfo.nu. Tillväxtverkets bearbetning.

8.2.3 Tillgänglighet till läkemedel genom apotek och ombud

I detta avsnitt redovisas den fysiska tillgängligheten till öppenvårdsapotek (och läkemedel). Tillgängligheten till läkemedel påverkas förutom av antalet apotek och deras lokalisering även av tillgången till apoteksombud och möjligheter och vilja att handla via e-handel.

I tabell 14 nedan visas tillgängligheten till apotek per tillgänglighetsklass. Tillgängligheten är god för majoriteten av befolkningen och 91 procent av invånarna har mindre än 10 minuters bilväg till det närmaste apoteket. Huvuddelen av dessa har dessutom betydligt kortare väg än så. För boende i stadsmiljö och större tätorter handlar det ofta om några få minuters gångavstånd till det närmaste apoteket. För boende utanför tätorter kan det dock handla om betydligt längre väg till det närmaste apoteket. Drygt 130 000 personer har längre än 20 minuter med bil till det närmaste apoteket och för 37 000 personer är avståndet med bil över 30 minuter till ett apotek. I de områden där avstånden är riktigt stora har möjligheterna till e-handel och framför allt apoteksombuden särskilt stor betydelse.

I figurerna 6–8 åskådliggörs också hur tillgängligheten ser ut i olika delar av landet och hur tillgängligheten har förändrats sedan apoteksreformen år 2009. Trots att det har startats ett stort antal nya apotek framgår det av Figur 9 att tillgängligheten också försämrats på några platser i landet. Det är tydligt att beroendet av enskilda apotek är mycket stor i vissa gles- och landsbygder. Om ett enskilt apotek läggs ned kan det få relativt stora följder för tillgängligheten i närområdet då det ofta är långt till ett alternativt apotek. Detta förhållande framgår även av Figur 10 som visar hur mycket restiden skulle öka om det närmaste apoteket skulle läggas ned. I Jämtland ligger 16 av länets apotek mer än 20 km från det närmaste apoteket och avståndet mellan apoteken är betydligt större än i övriga län. För Stockholms del ligger endast tre av 269 apotek längre bort än 20 km från ett annat apotek.⁵¹

I bilaga 3 redovisas tillgängligheten fördelat på län. Mer än 90 procent av befolkningen når det närmaste apoteket med bil inom 10 minuter. I vissa delar av landet är dock avstånden betydligt större än så och drygt 37 000 personer har längre än 30 minuters bilväg till ett apotek. De flesta med långa avstånd är bosatta i något av norrlandslänen men det finns långa avstånd även i andra delar av landet. I dessa fall handlar det oftast om boende på öar utan fast landförbindelse.

En annan aspekt på tillgänglighet är att apotekens genomsnittliga öppettider varierar mellan länen. Det är tydligt att de områden i landet där det finns flest apotek och därmed störst konkurrens också har de längsta öppettiderna. Apotek i områden med *låg* eller *mycket låg tillgänglighet* till tätorter har i genomsnitt öppet betydligt färre timmar per vecka än apotek i andra områden.⁵²

---

⁵¹ Tandvård- och läkemedelsförmånsverket (TLV) 2015. Redovisning av uppdrag att följa upp och utvärdera statsbidrag till apotek i glesbygd. Regeringsuppdrag S2013/9047/SAM.

⁵² Statskontoret (2013). En omreglerad apoteksmarknad. Slutrapport 2013: 7.

Tabell 18 Tillgänglighet till öppenvårdsapotek. Antal personer per tillgänglighetsklass och avståndsklass.

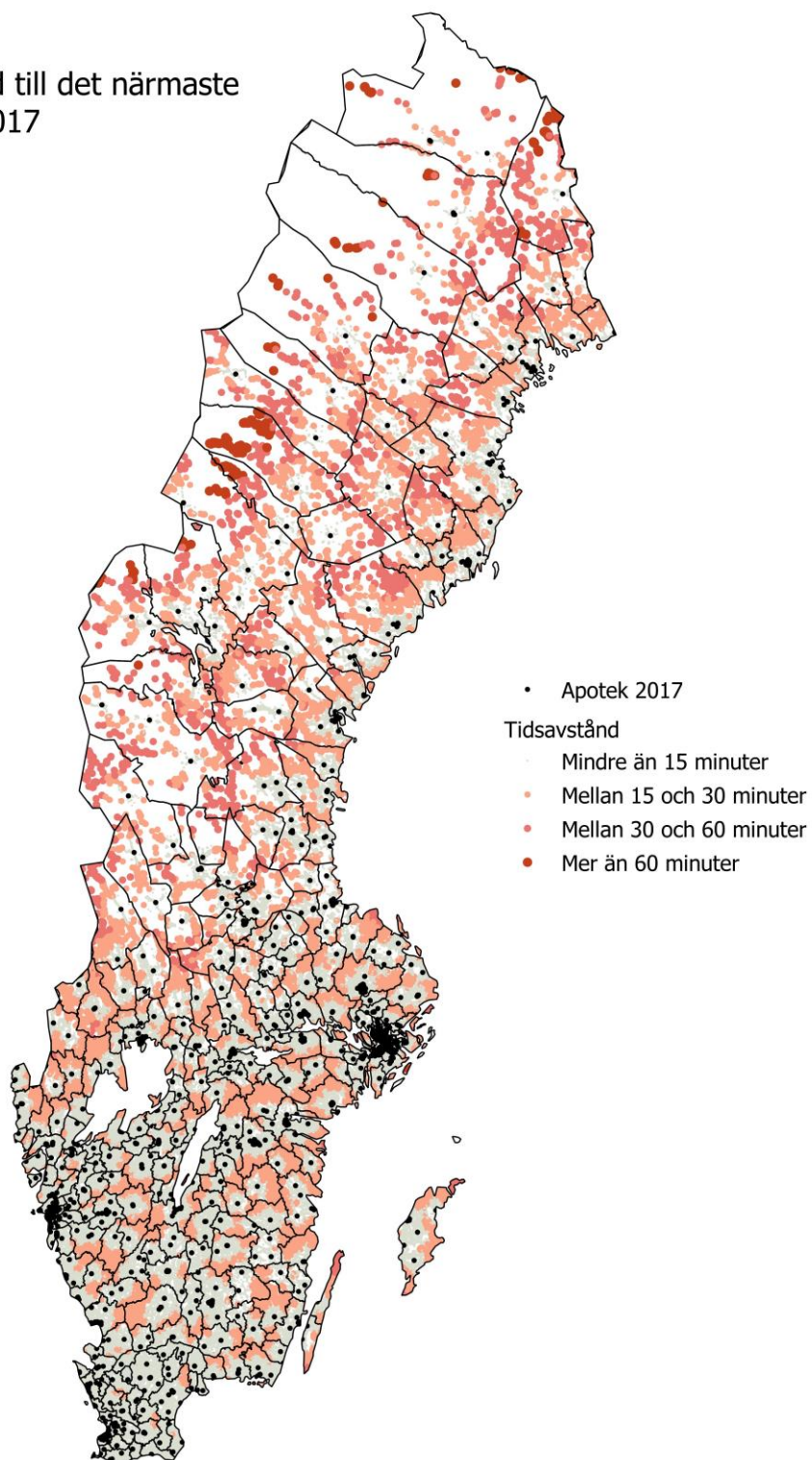
Tillgänglighetsklass		0 - <10 minuter	10 - <20 minuter	20- <30 minuter	Mer än 30 minuter	Totalt
Mycket hög	2009	4 993 444	85 823	70	746	5 080 083
	2017	5 686 566	68 191	76	157 ⁵³	5 754 990
	Förändring	693 122	-17 632	6	-589	674 907
Hög	2009	2 300 044	336 567	8 136	100	2 644 847
	2017	2 464 609	312 998	7 407	88	2 785 102
	Förändring	164 565	-23 569	-729	-12	140 255
Mellan	2009	843 586	350 436	40 913	4 929	1 239 864
	2017	846 924	345 414	39 745	4 834	1 236 917
	Förändring	3 338	-5 022	-1 168	-95	-2 947
Låg	2009	65 270	49 368	43 318	18 176	176 132
	2017	62 585	45 684	39 555	16 166	163 990
	Förändring	-2 685	-3 684	-3 763	-2 010	-12 142
Mycket låg	2009	5 842	4 108	8 730	19 061	37 741
	2017	5 633	3 580	7 501	16 186	32 900
	Förändring	-209	-528	-1 229	-2 875	-4 841
Totalt	2009	8 208 186	826 302	101 167	43 040	9 178 695
	2017	9 066 317	775 867	94 286	37 443	9 973 913
	Förändring	858 131	-50 435	-6 881	-5 597	795 218

Källa Apoteksinfo.nu, Tillväxtverkets bearbetning.

⁵³ Invånare som tillhör indexklass *Mycket hög* kan ändå ha långa avstånd till sitt närmaste apotek då indexklassningen utgår från ett relativt grovt kartskikt som även inkluderar öar i närheten av stadsområden. Det är heller inte möjligt att på ett korrekt sätt mäta tillgängligheten till öar utan fast landförbindelse varför det förmodligen är fler invånare än här angivet som har mer än 30 minuter till det närmaste apoteket.

Figur 8 Restidsavstånd till apotek.

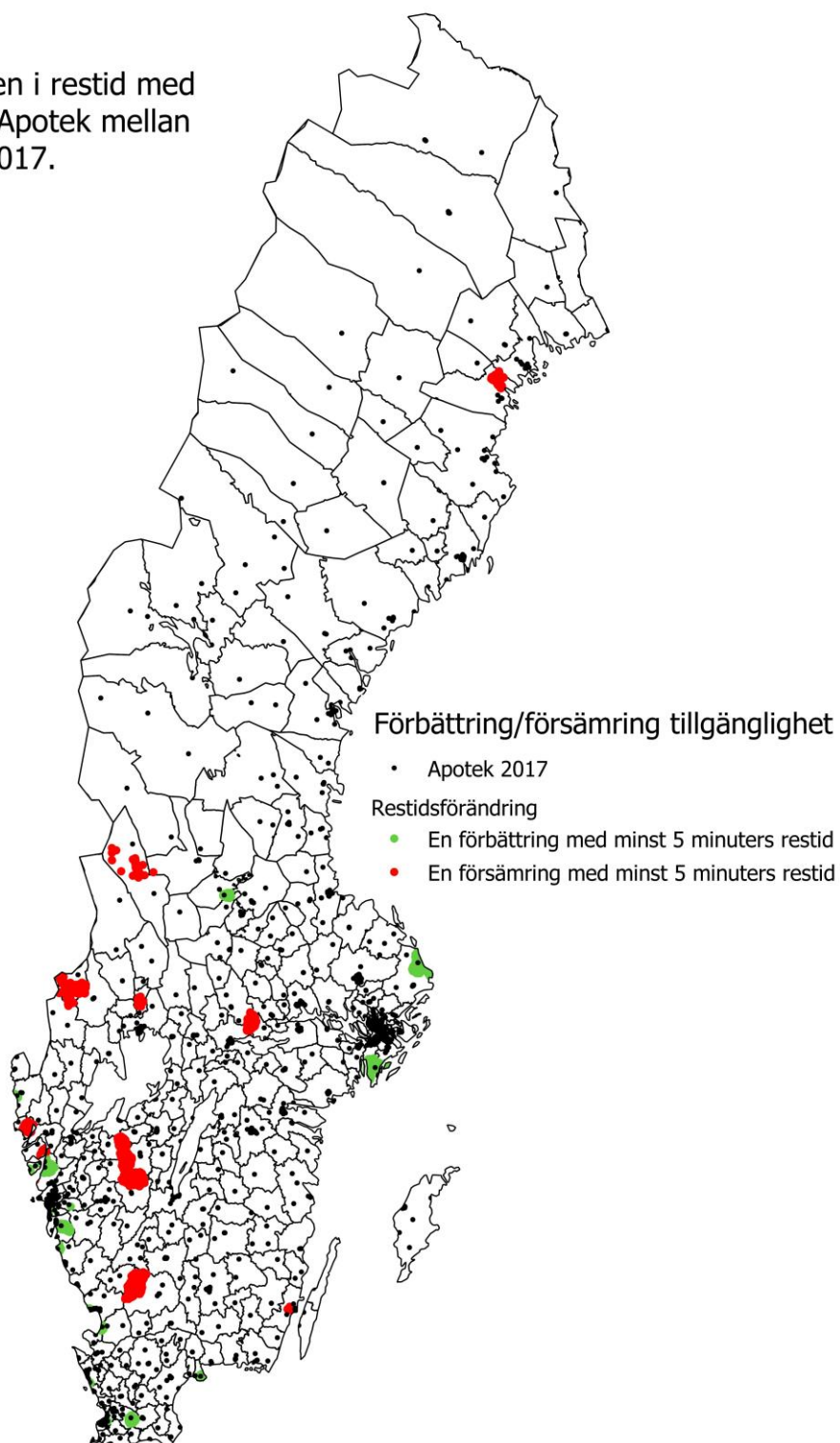
Tidsavstånd till det närmaste apoteket 2017

Källa: Tillväxtverket

Figur 9 Förändring i restid till apotek mellan 2009 och 2017.

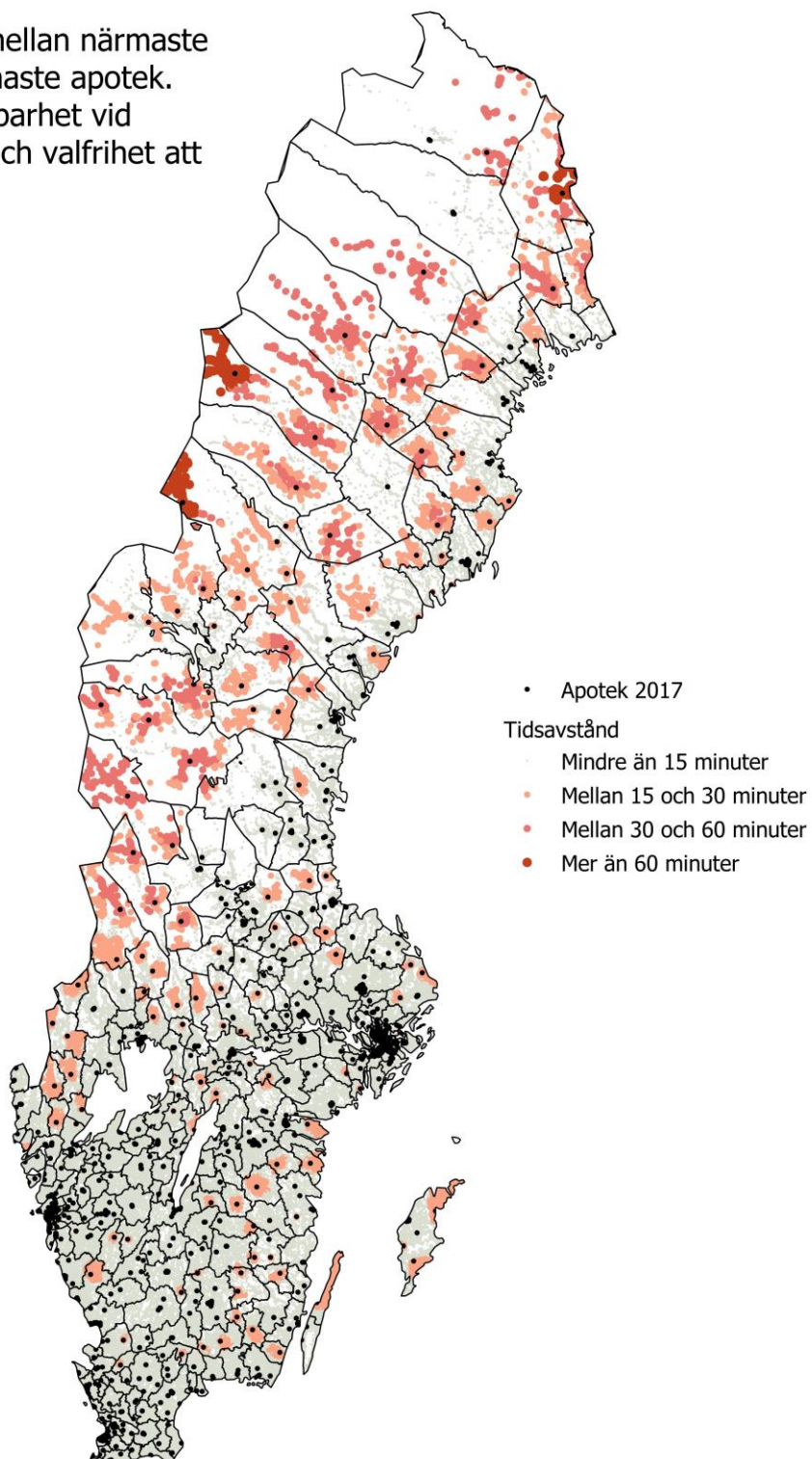
Förändringen i restid med bilresor till Apotek mellan 2009 och 2017.

Källa: Tillväxtverket

Figur 10 Tidsavstånd mellan det närmaste och näst närmaste apoteket.

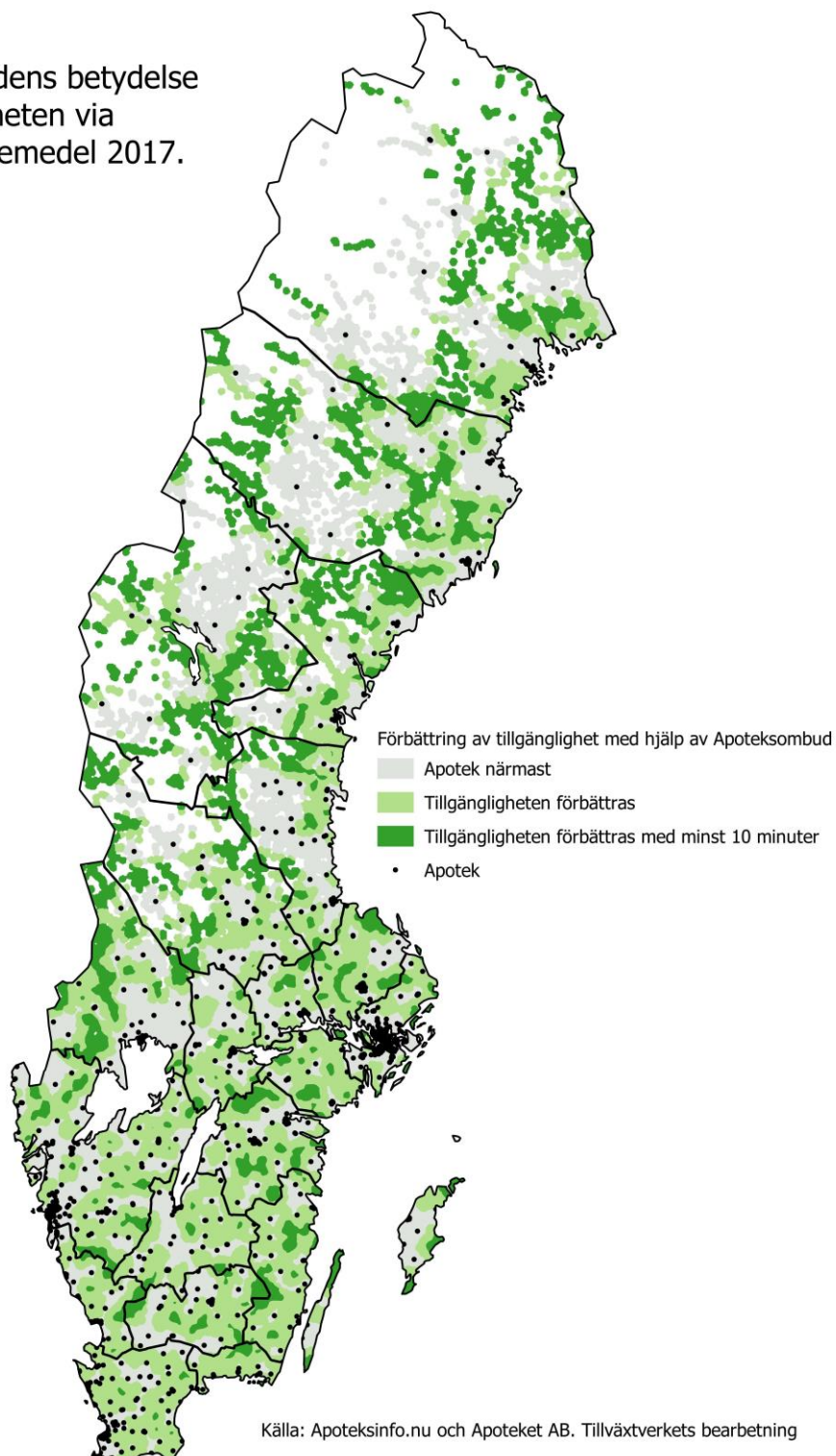
Tidsavstånd mellan närmaste och näst närmaste apotek. Illustrerar sårbarhet vid nedläggning och valfrihet att välja apotek.

Tillväxtverket bedömer att det är troligt att betydelsen av apoteksombud kommer att minska på sikt i takt med att apotekens e-handel med läkemedel fortsätter att utvecklas. Det är dock osäkert i vilken takt denna förändring kommer att ske, bland annat hur den ökade möjligheten för alla apoteksaktörer att inrätta och driva apoteksombud kommer att påverka antalet ombud. Apoteksombuden är därför tills vidare en garant för en god service för medborgare i hela landet. I Figur 11 nedan åskådliggörs ombudens betydelse för tillgängligheten till läkemedel.

Figur 11 Apoteksombudens betydelse för tillgängligheten till läkemedel

Kartan visar apoteksombudens betydelse för tillgängligheten via bilresa till Läkemedel 2017.

9 Grundskolor

9.1 Utvecklingen

En god grundläggande kommersiell och offentlig service är en av flera viktiga förutsättningar för att kunna erbjuda attraktiva livs- och boendemiljöer. De flesta kommuner har också ambitioner att få fler människor att flytta till och bosätta sig i den egna kommunen. Ett sätt är därför att kunna skapa och erbjuda attraktiva miljöer för boende och företag. Insatser för attraktivitet handlar därför ofta om att kunna erbjuda boendemiljöer som är tilltalande för andra men också om att på olika sätt få de människor som redan bor i kommunen att trivas.

Med en balanserad åldersstruktur även utanför de större tätorterna skapas också underlag för kommersiell och offentlig service för både boende och företag. I dessa sammanhang lyfts ofta fram att tillgången till barnomsorg och grundskola med bra kvalitet i närheten av bostaden är en viktig faktor för många familjer vid val av boendemiljö. Det finns också studier som visar att barnfamiljer i högre utsträckning än andra väljer att flytta till tätortsnära landsbygder.

Statistik över utvecklingen av antalet grundskolor⁵⁴ sedan mitten av 1990-talet visar att antalet skolor har minskat betydligt. Förändringarna är en anpassning till en minskad befolkning och mindre barnkullar i många kommuner. I gles- och landsbygdsområden minskade antalet skolor kraftigt under andra halvan av 1990-talet, nedgången avtog därefter i början av 2000-talet även om antalet skolor fortsatte att minska för varje år.

Under de allra senaste åren har antalet skolor varit relativt stabilt och mellan åren 2014 och 2017 minskade antalet grundskolor i landet med 38 skolor eller cirka 0,8 procent. Nedgången är relativt jämnt fördelad mellan de olika tillgänglighetsklasserna med undantag av områden med *mycket hög tillgänglighet* till tätorter där antalet skolor istället ökade med drygt 1 procent. Sedan år 2009 är ökningen närmare 8 procent i denna tillgänglighetsklass. Det är inte möjligt att på ett korrekt sätt jämföra förändringarna av antalet skolor över den senaste tioårsperioden eftersom Skolverket under år 2012 anpassade skolregistret till det nya begreppet skolenhet som används i den nya skollagen.⁵⁵

I Tabell 19 och Tabell 20 nedan framgår förändringarna fördelat på tillgänglighetsklasser och län. Sedan 2014 har antalet skolor minskat med 38 skolor eller 0,8 procent. Antalet små skolor med färre än 50 elever har dock minskat avsevärt under perioden, från 975 till 800 skolor. Ekonomiska incitament där små skolor lagts ned och eleverna istället skjutsas till större skolor ligger med stor sannolikhet bakom denna tydliga förändring.

---

⁵⁴ När vi skriver om grundskolor i detta avsnitt så avses endast skolor med elever i årskurserna 1–6 (7–12 år).

⁵⁵ En av de mer betydelsefulla förändringarna är att det bara får finnas en rektor på varje skolenhet, vilket gjort att många "skolor" (dvs. en skolbyggnad i vardagligt tal) har delats upp i flera enheter i registret (även om själva verksamheten kan vara oförändrad). Eftersom skolenhet är det enda begrepp för skola/skolenhet som finns definierat i skollagen är det den enda sorts enhet som finns i registret.

Tabell 19 Antal grundskolor per tillgänglighetsklass.

Tillgänglighetsklass	2009	Varav små skolor*	2014	Varav små skolor*	2017	Varav små skolor*
Mycket hög	2 156	302	2 283	273	2 314	212
Hög	1 547	270	1 575	255	1 537	216
Mellan	934	297	865	329	842	270
Låg	173	89	149	86	144	74
Mycket låg	49	38	38	32	35	28
Riket	4 859	996	4 910	975	4 872	800

Källa: Skolverket, Tillväxtverkets bearbetning. *Små skolor är här skolor med 50 elever eller färre.

I Tabell 20 visas förändringarna fördelat per län. I de flesta län är förändringarna små men störst minskning i absoluta tal har skett i Värmland med 16 skolor (10%), i Södermanland med 14 skolor (9 %) och i Västernorrland där skolorna blev 9 (6%) färre under treårsperioden. I några län har skolorna blivit fler under perioden. I Stockholm har 27 skolor tillkommit men också i Östergötland, Jönköping, Halland och Västerbottens län har skolorna ökat i antal. Det kan även finnas inomregionala skillnader som döljs av den aggregerade statistiken.

Det är svårt att dra några säkra slutsatser om orsakerna till skillnaderna mellan länen eftersom jämförelserna här endast avser förändringar under en kort period. Kommunernas behov av att anpassa skolorganisationen till ekonomiska förutsättningar och storleken på barnkullarna, inte minst med anledning av den ökade flyktinginvandringen, har dock påverkat både antalet skolor och tidpunkter för genomförande av en förändrad skolorganisation. Många kommuner har även svårt att kunna rekrytera behöriga lärare i alla ämnen till mindre skolor där elevunderlagen är små. Det kan också vara svårt för många kommuner att behålla de mindre skolorna utanför de större tätorterna på grund av minskande elevantal och krav på ekonomiska besparingar.

Tabell 20 Antal grundskolor per län och tillgänglighetsklass.

Län	Totalt		Mycket hög		Hög		Mellan		Låg		Mycket låg	
	2014	2017	2014	2017	2014	2017	2014	2017	2014	2017	2014	2017
Stockholm	764	791	691	720	42	43	21	19	4	4	6	5
Uppsala	158	158	103	107	38	36	16	14	1	1	0	0
Södermanland	151	137	54	47	82	76	15	14	0	0	0	0
Östergötland	232	240	148	159	62	61	20	18	2	2	0	0
Jönköping	197	200	66	68	59	61	71	70	1	1	0	0
Kronoberg	112	112	39	43	49	47	24	22	0	0	0	0
Kalmar	144	140	0	0	56	55	83	80	5	5	0	0
Gotland	36	35	0	0	0	0	31	30	5	5	0	0
Blekinge	94	89	0	0	78	74	15	14	1	1	0	0
Skåne	625	621	397	396	193	192	33	31	1	1	1	1
Halland	199	203	59	62	122	123	13	13	5	5	0	0
Västra Götaland	828	825	389	391	315	307	119	122	4	4	1	1
Värmland	166	150	57	52	31	27	71	66	5	3	2	2
Örebro	154	149	85	82	57	55	12	12	0	0	0	0
Västmanland	124	120	81	73	38	40	5	7	0	0	0	0
Dalarna	171	167	0	0	103	102	59	56	6	6	3	3
Gävleborg	149	145	45	42	19	18	81	82	3	3	1	0
Västernorrland	146	137	0	0	63	56	66	65	14	14	3	2
Jämtland	98	94	0	0	42	40	15	13	33	33	8	8
Västerbotten	185	187	69	72	47	47	35	36	27	25	7	7
Norrbotten	177	172	0	0	79	77	60	58	32	31	6	6
Riket	4 910	4 872	2 283	2 314	1 575	1 537	865	842	149	144	38	35

Källa: Skolverket, Tillväxtverkets bearbetning.

9.2 Tillgänglighet till grundskolor

En konsekvens av nedlagda skolor är att avstånden till skolan blir längre för många barn. Om en skola på landsbygden läggs ned måste kommunerna sätta in skolskjutsar för att barnen ska komma till skolan. Skolskjuts är en vardag för många barn och i gles- och landsbygder måste ibland även små barn åka skolskjuts. Om det är långt mellan bostad och skola kan skoldagarna bli långa.

Av tabell 18 nedan framgår att år 2017 hade över 500 elever i årskurs 1–6 mer än 20 minuters resa från hemmet till skolan.

Tabell 21 Tillgänglighet till närmaste grundskola för elever i årskurs 1–6 (7 – 12 år). Antal elever per tillgänglighetsklass.

Indexklass	0- <10 minuter		10- <20 minuter		20- <30 minuter		Mer än 30 minuter	
	2014	2017	2014	2017	2014	2017	2014	2017
Mycket hög	374 336	414 814	97	105	0	0	0	0
Hög	180 377	193 619	1 031	1 223	0	0	0	0
Mellan	72 438	76 475	2 616	3 011	1	17	0	0
Låg	7 263	7 465	1 368	1 451	222	229	7	0
Mycket låg	920	843	343	357	182	180	91	79
Totalt	635 334	693 216	5 455	6 147	405	426	98	90

Källa: Skolverket, Tillväxtverkets bearbetning.

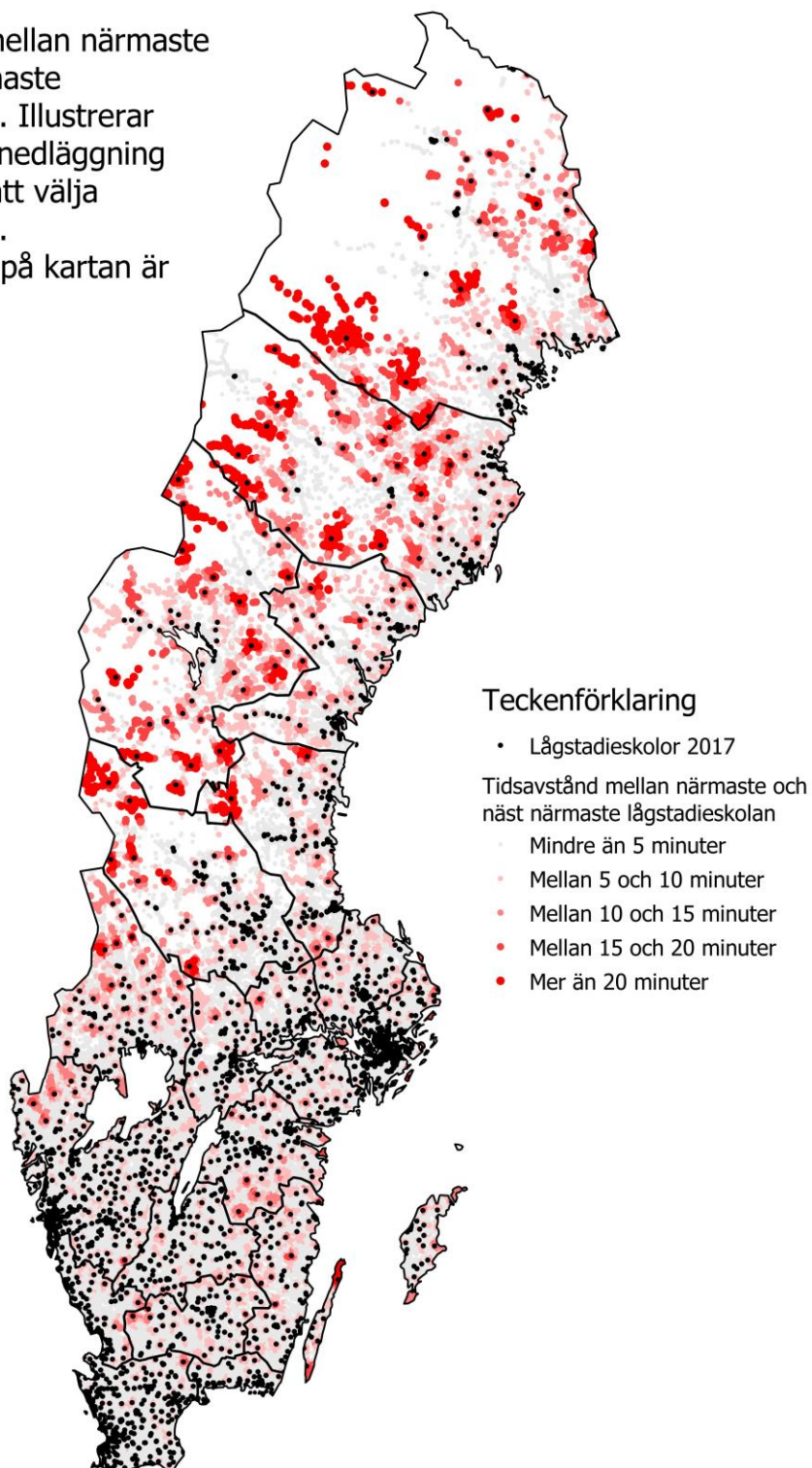
I Bilaga 4 redovisas tillgängligheten till grundskolor per län. De längsta avstånden, mer än 20 minuters resa från hemmet till skolan, berör främst elever i de nordligaste länen i landet men även i Stockholms och Västra Götalands läns skärgårdar finns många elever med långa avstånd till skolan.

I Figur 12 visas hur tillgängligheten skulle påverkas om den närmaste skolan för elever i årskurs 1–3 skulle läggas ned. Av figuren framgår att avstånden skulle öka betydligt i stora delar av Sverige. I delar av Norrlands inland skulle restiden till skolan öka med mer än 20 minuter. Analysen utgår från avstånden till den närmaste respektive näst närmaste skolan och tar ingen hänsyn till vilken kommun eleverna är bosatta i eller kommungränser.

En brist i Tillväxtverkets analysmodell är att modellen inte fullt ut kan mäta tillgänglighet i och mellan områden där det saknas ett sammanbundet vägnät. Tillgängligheten till den närmaste skolan för boende på öar utan fast landförbindelse överskattas därför i denna analys och antalet elever med långa avstånd till skolan är därför i praktiken fler än vad som framgår av tabellerna nedan. Att förflytta sig med båt eller annat fordon över vatten tar med andra ord längre tid än att färdas med bil eller buss längs ett allmänt och sammanhållet vägnät.

Figur 12 Tidsavstånd mellan den närmaste och näst närmaste skolan för elever i årskurs 1–3.

Tidsavstånd mellan närmaste och näst närmaste lågstadieskola. Illustrerar sårbarhet vid nedläggning och valfrihet att välja lågstadieskola. Vita områden på kartan är obebodda.

Källa: Tillväxtverket.

9.3 Alternativa undervisningsformer

Med modern teknik är det möjligt att bedriva undervisning även på distans. Många små kommuner i glesare delar av landet kan ha svårt att rekrytera och behålla speciallärare. I sådana lägen kan det vara nödvändigt att ge viss undervisning på distans istället för att lägga ned skolan och låta barnen få långa restider till skolan varje dag.

På högskole- och universitetsnivå är distansundervisning väl etablerade, både i Sverige och i flera länder. I t.ex. Australien och Nya Zeeland har det bedrivits distansundervisning i grundskolan under många år.⁵⁶ I Sverige har det bedrivits fjärrundervisning i framför allt samiska under många år och det har även gjorts försök med fjärrundervisning i andra ämnen i grundskolan.⁵⁷ I Norge förekommer det i vissa fall att elever i grundskolan undervisas i hemmet och det finns liknande exempel även från andra länder, men i de flesta fall avses då distansundervisning för äldre elever på gymnasienivå eller motsvarande.⁵⁸

I Sverige är distansundervisning i grund- och gymnasieskolan inte tillåten enligt skollagen. Det finns dock vissa undantag, inom grundskolan bedrivs distansundervisning av Sofia Distans och inom gymnasieskolan av Korrespondensgymnasiet.⁵⁹

I maj 2017 presenterades betänkandet Entreprenad, fjärrundervisning och distansundervisning (SOU 2017:44). Utredningen föreslår bland annat ökade möjligheter till fjärr- och distansundervisning i de fall det saknas behörig lärare på en skola eller när antalet elever är för litet och huvudmannen inte kan lösa situationen på annat sätt. Fjärrundervisning ska få användas i samma skolformer som i dag, men i fler ämnen. I grundskolan, grundsärskolan, specialskolan och sameskolan ska fjärrundervisning få användas i samtliga ämnen utom de praktiskestetiska ämnena.⁶⁰ Betänkandet har remissbehandlats men i februari 2018 hade ännu ingen proposition lämnats till riksdagen i ärendet.

---

⁵⁶ Hela Sverige ska leva. En skola i tiden.

⁵⁷ Ett exempel är Pajala kommun där det under flera år i början och mitten av på 2000-talet bedrevs fjärrundervisning mellan skolan i centralorten Pajala och två skolor i mindre byar i kommunen. Grunden till detta var de stora geografiska avstånden i kommunen och ett begränsat elevunderlag i berörda skolor.

⁵⁸ SOU 2017:44.

⁵⁹ www.skl.se 2017-09-19.

⁶⁰ Därutöver ska fjärrundervisning få användas förstudiehandledning på modersmålet och integrerad samisk undervisning i grundskolan. I utredningen föreslås också att *distansundervisning* ska definieras som interaktiv undervisning som bedrivs med informations- och kommunikationsteknik där elever och lärare kan vara åtskilda i både tid och rum. Med *fjärrundervisning* avses interaktiv undervisning som bedrivs med informations- och kommunikationsteknik där elever och lärare är åtskilda i rum men inte i tid. En handledare ska vara närvarande i den lokal där eleverna befinner sig.

10 Post-och paket

10.1 Den svenska brev- och paketmarknaden

Postnord har statens uppdrag att svara för den samhällsomfattande posttjänsten och ska därför i enlighet med de utfärdade tillståndsvillkoren tillhandahålla en daglig och rikstäckande postservice. Postservicen utförs i tätorter av Postens brevbärare eller andra postdistributörer samt genom nätet av privata ombud för brev och paketservice.

Postnord är den ende aktören som har ett rikstäckande nät för insamling och utdelning av försändelser och utanför tätorterna står Postens lantbrevbärare för en stor del av postservicen för både boende och företag. Totalt betjänas cirka 862 000⁶¹ hushåll och företag av lantbrevbärare. Postnords nät för lantbrevbärare är därför mycket viktigt för postservicen i gles- och landsbygder. Även om avstånden mellan postlåda och bostad/verksamhetsställe i de flesta fall är korta finns det i landet som helhet drygt 1 500 fall där avstånden överstiger 5 kilometer. Antalet hushåll med långa avstånd till postlådan har ökat under de senaste åren och huvuddelen av de långa avstånden finns i Norrlands inland eller på öar utan fast landförbindelse. I fjällvärlden och i skärgården finns det dessutom cirka 1 000 hushåll som inte har postutdelning fem dagar per vecka. Det finns även cirka 200 postmottagare med undantag från femdagarsutdelning under del av året.⁶²

Sedan millennieskiftet har antalet brevfröskändelser i Sverige minskat med närmare 34 procent i takt med att allt mer korrespondens sker med digitala medel. Nedgången avser både brev från myndigheter, brev från företag och brev som skickas av privatpersoner. PTS bedömer att nedgången i brevvolymer kommer att fortsätta, och kanske till och med tillta i takt, under de närmaste åren.⁶³

Samtidigt som antalet brev minskar så växer paketmarknaden i snabb takt, främst med anledning av utvecklingen för e-handeln.⁶⁴ För helåret 2016 omsatte e-handeln med varor 58 miljarder kronor, en tillväxt på 16 procent under året.⁶⁵ Den växande e-handeln ger nya möjligheter för företag och boende i gles- och landsbygder. För att denna potential ska kunna tas tillvara behöver det finnas en fungerande infrastruktur och logistikkedja även utanför städer och större tätorter. Tillgången till en god infrastruktur för post- och paketservice är avgörande för många företags möjligheter att bedriva verksamhet i alla delar av landet, och särskilt viktigt för företag med en nationell eller internationell marknad.

Till skillnad från på brevsidan finns på paketsidan ett flertal stora aktörer förutom Postnord. DHL, DB Schenker och Bring har också en utbyggd infrastruktur med insamling och distribution i hela eller stora delar av landet. Det finns utöver dessa företag även ett antal mindre aktörer och lokala aktörer med bud- och kurirverksamhet som erbjuder paketdistribution i egen regi eller i samverkan med större aktörer.⁶⁶

---

⁶¹ Antal avlämningsställen för post.

⁶² Post- och telestyrelsen (2017). Svensk postmarknad 2017. PTS-ER-2017:4.

⁶³ Ibid.

⁶⁴ Mindre varor som t.ex. hemelektronik och böcker med vikter under 2 kg kan också skickas som brev och då ofta till ett lägre pris.

⁶⁵ E-barometern 2016 Årsrapport. E-handeln definieras i e-barometern som internetförsäljning av varor som levereras hem, till ett utlämningsställe eller hämtas i butik, lager eller utlämningslokal av konsument.

⁶⁶ SOU 2016:27. Som ett brev på posten. Postbefordran och pristak i ett digitaliserat samhälle. Delbetänkande av 2015 års postlagsutredning.

Även om det finns ett flertal aktörer med väl utbyggda ombudsnet i hela landet så är Postnord genom nätet av lantbrevbärlinjer den enda aktör som har ett finmaskigt servicenät även utanför tätorterna. Postnords nät för lantbrevbäring är därför mycket viktigt för postservicen i gles- och landsbygder, även om det finns vissa begränsningar i möjligheten att hantera stora paket.

Postoperatörerna under senare år genomfört förändringar för att möta konkurrensen från digitala alternativ och för att anpassa verksamheterna till användarnas nuvarande och framtida behov av posttjänster. Dessa förändringar har i vissa delar på ett negativt sätt påverkat posttjänsternas kvalitet och tillförlitlighet, vilket i sin tur har lett till ett kraftigt ökat antal klagomål och kritik i media för brister i kvaliteten i postutdelningen. Kritiken har framför allt bestått i sena leveranser, att försändelser över huvud taget inte kommit fram eller förstörts eller att brev har levererats till fel mottagare.

Post- och Telestyrelsen (PTS) utövar genom rollen som statlig tillsynsmyndighet tillsyn över att postverksamheten fungerar i enlighet med postlagstiftningen och att Posten uppfyller de grundläggande kraven som ställs på den samhällsomfattande posttjänsten. PTS ska till exempel bedöma effekterna av förändringar i servicenätet och kvaliteten i utdelningsservicen. Med anledning av de problem som funnits har PTS genomfört en rad tillsynsinsatser. Det har handlat om att identifiera de bakomliggande orsakerna till problemen, identifiera vilka åtgärder som postoperatörerna har vidtagit och bedöma om kraven i regelverk och tillståndsvillkor kan behöva bli tydligare.⁶⁷

Under hösten 2016 och våren 2017 genomförde de två största aktörerna, Postnord och Bring Citymail, ett antal åtgärder för att komma tillrätta med problemen. Trots dessa åtgärder har klagomålen fortsatt att ligga på en hög nivå samtidigt som uppmätta befordringstider ligger kvar på historiskt sett låga nivåer. PTS ser därför också ett behov av att fortsatt ställa krav på kvalitet och tillförlitlighet i postverksamheten och samtidigt fortsätta arbeta för nödvändiga anpassningar av regelverket.⁶⁸

Under år 2016 gjorde en statlig utredning en översyn av nuvarande postlagstiftning. Syftet med översynen var att anpassa lagstiftningen till de förändrade förutsättningarna på marknaden. Ett av de förslag som lämnades av utredaren var att omfattningen på den samhällsomfattande posttjänsten bör förändras.⁶⁹ Utredaren föreslog bl.a. att kravet på övernattbefordran av inrikes brev bör ersättas av tvådagarsbefordran, men med ett högre krav på leverans inom föresatt tid. Förslaget om ett slopat krav på övernattbefordran har dock mött viss kritik då det befaras försvåra för många småföretag i gles- och landsbygder. Den 1 januari 2018 trädde en ändring i postförordningen i kraft som möjliggör en övergång till tvådagarsbefordran av post.⁷⁰

---

⁶⁷ Post- och telestyrelsen (2017). Kvalitetsproblemen på den svenska postmarknaden. En uppföljande studie. PTS-ER 2017:13. De operatörer som PTS särskilt har studerat är Postnord och Bring Citymail.

⁶⁸ Ibid.

⁶⁹ SOU 2016:27. Som ett brev på posten. Postbefordran och pristak i ett digitaliserat samhälle. Delbetänkande av 2015 års postlagsutredning.

⁷⁰ Postförordning 2010:1049. Ändringen i förordningen innebär bland annat att minst 95 procent av de inrikes brev som har lämnats in för tvådagarsbefordran före angiven senaste inlämningsstid ska ha delats ut inom två påföljande arbetsdagar, oavsett var i landet breven har lämnats in.

10.2 Antalet serviceställen för paket

I tabell 18 och 19 redovisas antalet serviceställen för inlämning och avhämtning av paket fördelat på län för de största aktörerna på marknaden. Tillväxtverket har inte tillgång till tidigare års data över samtliga aktörers servicenät. Vi väljer därför här att redovisa statistik från 2017 över de största aktörernas servicenät.⁷¹

Tabell 22 Antal serviceställen per tillgänglighetsklass år 2017.

Aktör	Tillgänglighetsklass					Totalt
	Mycket hög	Hög	Mellan	Låg	Mycket låg	
Bussgods	66	114	121	94	52	447
DB Schenker	637	438	277	75	16	1 443
DHL	658	433	270	81	33	1 475
PostNord	794	573	371	86	33	1 857 ⁷²
UPS	132	12	0	0	0	144
Totalt	2 287	1 570	1 039	336	134	5 366

Källa: Post- och telestyrelsen, Tillväxtverkets bearbetning.

Tillväxtverkets uppföljning visar att antalet serviceställen för pakethantering varierar över landet. Vi kan se att det finns tre dominerande aktörer med rikstäckning, DB Schenker, DHL och PostNord. De har ett relativt stort antal serviceställen i alla delar av landet. Postnord har cirka 400 fler serviceställen än DB Schenker och DHL och har också genom nätet av lantbrevbärlinjer som enda aktör ett finmaskigt servicenät även utanför tätorterna.

Bussgods har ett relativt begränsat antal ombud men har ändå en bra geografisk täckning genom sin bas i lokala och regionala bussbolag. Bussgods servicenät är framför allt viktigt i många glesa delar av landet och är den aktör som har flest serviceställen i områden med mycket låg tillgänglighet till tätorter, medan UPS företrädesvis finns representerat i de tre storstads länen, med enbart ett fåtal serviceställen i övriga län. DHL och DB Schenker anlitar även Postnord och Bussgods som underleverantörer i de mest glesbebyggda delarna av landet.⁷³ Vi kan också se att servicenäten totalt sett är formade efter både befolkningstäthet och geografiska förutsättningar. Nedläggning av ombud och/eller begränsningar av Postnords lantbrevbärlarservice, samt indragningar av busslinjer i glesbygd kan därför få påtagliga konsekvenser för boende i berörda regioner.⁷⁴

⁷¹ Tillväxtverket har inte heller haft tillgång till uppgifter om Brings servicenät så att det skulle kunna ingå i analyserna. Bring har dock cirka 1 400 platser i Sverige där privatpersoner kan hämta sitt paket, både från utlämningsställen och paketautomater. Det finns även ett antal mindre aktörer på marknaden med främst lokal förankring.

⁷² Här ingår 248 stycken företagscenter och 80 serviceställen som enbart har utlämning av paket.

⁷³ Post- och telestyrelsen (2017). Svensk postmarknad 2017. PTS-ER-2017:4.

⁷⁴ Ibid.

Eftersom vi inte har tillgång till statistiska tidsserier för alla aktörer så kan vi inte uttala oss med säkerhet om utvecklingen över tid och hur antalet paketombud har förändrats. Vi vet dock att samtidigt som det skickas allt mindre brev så ökar istället genom den växande e-handeln mängden paket som skickas i snabb takt för varje år. Det finns också tydliga indikationer på att antalet serviceställen ökat betydligt under senare delen av år 2017 för flera av de stora aktörerna. Tillväxtverkets information om servicenäten härrör sig från första delen av året och fångar därför inte förändringarna under hela 2017.

Tabell 23 Antalet serviceställen (paketombud) per län för Postnord, DB Schenker, DHL, Bussgods och UPS år 2017.

Län	Bussgods	DB Schenker	DHL	Postnord	UPS	Totalt
Stockholm	3	227	249	289	69	837
Uppsala	11	51	48	52	4	166
Södermanland	3	42	46	59	2	152
Östergötland	15	70	68	81	4	238
Jönköping	25	62	62	70	4	223
Kronoberg	18	39	32	47	1	137
Kalmar	13	49	44	74	1	181
Gotland	1	12	10	17	0	40
Blekinge	5	23	20	36	1	85
Skåne	10	154	141	217	18	540
Halland	7	47	46	56	3	159
Västra Götaland	52	236	236	313	27	864
Värmland	21	49	50	70	1	191
Örebro	9	42	45	56	4	156
Västmanland	3	32	30	42	2	109
Dalarna	21	57	56	77	3	214
Gävleborg	20	56	55	61	0	192
Västernorrland	37	53	52	59	0	201
Jämtland	62	40	45	51	0	198
Västerbotten	61	53	72	58	0	244
Norrbottn	50	49	68	72	0	239
Totalt	447	1 443	1 475	1 857	144	5 366

Källa: Post- och telestyrelsen, Tillväxtverkets bearbetning.

Den ökande e-handeln kommer sannolikt också att påverka servicenätens utformning i

framtiden och förhoppningsvis kan den digitala tekniken komma att kunna bidra med nya lösningar för distribution av paket.

10.3 Tillgänglighet till paketservice

Tillgängligheten till god post-och paketservice är förutom för medborgarna av stor vikt för många företag, inte minst i gles- och landsbygdsområden där avstånden är långa och alternativen många gånger är få. Stora företag har ofta avtalslösningar för postservicen med både hämtning och avlämning. Många verksamheter har inte heller, beroende på bransch, samma behov av daglig avhämtning och leverans av brev och paket.

För många mindre företag som själva behöver hantera leveranser är däremot en väl fungerande post- och paketservice många gånger avgörande för att det över huvud taget ska vara möjligt att bedriva verksamhet. Med den växande e-handeln ökar både alternativen för kunderna och konkurrenssituationen för företagen. Om företagen inte kan leverera snabbt nog väljer kunderna andra alternativ och förutsättningarna för verksamheten kan då på sikt försvinna.

I Tabell 24 och Tabell 25 nedan visas befolkningens tillgänglighet till post- och paketservice genom de stora aktörernas nät av ombud. Cirka 251 000 personer, eller cirka 2,5 procent av befolkningen, har längre än 10 minuters resa med bil till det närmaste fasta servicestället för paketservice och för närmare 18 000 personer är tidsavståndet med bil minst 20 minuter. För huvuddelen av befolkningen, eller drygt 97 procent, ligger dock det närmaste paketombudet inom 10 minuters resväg från bostaden.

Tabell 24 Tillgänglighet till paketombud 2017. Antal personer per tillgänglighetsklass.

Tillgänglighetsklass	0- <10 minuter	10- <20 minuter	20- <30 minuter	Mer än 30 minuter
Mycket hög	5 748 367	6 450	16	157
Hög	2 718 359	66 319	170	74
Mellan	1 116 601	117 876	2 193	247
Låg	121 378	34 747	6 923	1 060
Mycket låg	18 094	8 257	4 889	2 200
Totalt	9 722 799	233 649	14 191	3 738

Källa: Post- och telestyrelsen, Tillväxtverkets bearbetning.

De längsta avstånden är mest frekventa i norrlandslänen men även i en rad andra län finns det flera hundra personer som har längre än 20 minuters bilresa till paketservice. Det bör poängteras att vi här har mätt avståndet till det närmaste ombudet, oavsett aktör. Beroende på var i landet du är bosatt så är det någon av de aktörer som ingår i denna kartläggning, dvs. Bussgods, DB Schenker, DHL, PostNord eller UPS.⁷⁵

⁷⁵ Det finns invånare som tillhör indexklassen *mycket hög* som ändå kan ha långa avstånd till sitt närmaste paketombud då indexklassningen utgår från ett relativt grovt kartskikt som även inkluderar öar i närheten av stadsområden. Det är heller inte möjligt att på ett korrekt sätt mäta tillgängligheten till öar utan fast landförbindelse varför det förmodligen är fler invånare än här angivet som har mer än 30 minuter till det närmaste paketombudet.

Tabell 25 Tillgänglighet till paketombud 2017. Antal personer per län.

Län	0- <10 minuter	10 - <20 minuter	20 - <30 minuter	Mer än 30 minuter
Stockholm	2 239 967	18 322	1 377	1 132
Uppsala	348 923	11 547	325	36
Södermanland	279 095	8 582	8	0
Östergötland	436 411	14 443	535	0
Jönköping	341 348	11 058	29	0
Kronoberg	184 980	9 283	170	0
Kalmar	230 089	11 832	4	0
Gotland	49 959	7 485	427	74
Blekinge	155 839	2 415	0	0
Skåne	1 318 331	2 812	140	361
Halland	315 570	4 449	0	0
Västra Götaland	1 641 613	25 894	937	99
Värmland	261 093	17 214	689	48
Örebro	286 226	8 158	63	100
Västmanland	259 790	7 384	3	12
Dalarna	274 710	8 363	1 005	140
Gävleborg	272 033	11 518	687	28
Västernorrland	232 206	12 108	937	50
Jämtland	117 310	8 657	2 395	164
Västerbotten	246 240	16 862	2 033	486
Norrbottn	231 246	15 263	2 427	1 008
Riket	9 722 979	233 649	14 191	3 738

Källa: Post- och telestyrelsen, Tillväxtverkets bearbetning.

Tillväxtverket har även kartlagt företagens tillgänglighet till paketservice genom de stora aktörernas nät av ombud. Av tabellerna 26 och 27 nedan framgår att de allra flesta arbetsställen, eller cirka 96 procent, har kortare än 10 minuters bilresa till det närmaste ombudet för paketservice. Cirka 24 500 arbetsställen är dock belägna mer än 10 minuter med bil från det närmaste fasta servicestället för paketservice. De arbetsställen som har längre än 10 minuter är relativt väl spridda över hela landet

Vi kan också se att närmare hälften av arbetsställena i områden med *mycket låg tillgänglighet* till tätorter har mer än 10 minuter till det närmaste paketombudet. Relativt få arbetsställen, cirka 450 stycken, ligger mer 30 minuter från ett paketombud. Flest

arbetsställen med längre än 30 minuter till det närmaste paketombudet finns i Norrbotten och Stockholm.

Tabell 26 Tillgänglighet till paketombud 2017. Antal arbetsställen per tillgänglighetsklass.

Tillgänglighetsklass	0- <10 minuter	10 - <20 minuter	20 - <30 minuter	Mer än 30 minuter
Mycket hög	342 803	479	3	14
Hög	163 378	5 741	16	9
Mellan	82 050	11 160	226	20
Låg	12 020	4 067	756	126
Mycket låg	2 039	1 047	607	285
Totalt	602 290	22 494	1 608	454

Källa: SCB och Tillväxtverket

Som nämns ovan har många större företag förmodligen upphandlade lösningar för post- och paketservice. Analysen kan därför till viss del ge en skev bild av hur stora behoven verkligen är.

Utrymmesbrist hos paketombud eller avsaknad av butiker eller andra serviceställen som kan vara ombud för pakettjänster är redan idag ett problem på många platser. Med en fortsatt tillväxt i e-handeln så kommer dessa problem förmodligen att öka. Det behövs därför nya innovativa lösningar för hantering och distribution av paket. Det kan t.ex. handla om fler fastighetsboxar, paketautomater eller alternativa utlämningsställen som är anpassade efter kundernas behov och önskemål. Här spelar den digitala utvecklingen och dess möjligheter en viktig roll. För närvarande genomförs också, med stöd av bl.a. Tillväxtverket, flera intressanta pilotstudier, forskningsprojekt och kommersiella initiativ på området. Förhoppningsvis kan dessa bidra till att tillgången till paketservice kan fortsätta att utvecklas i såväl tätorter som i lands-, glesbygder och skärgårdsområden.⁷⁶

---

⁷⁶ I Björbo i Dalarna drivs ett projekt om leverantörsneutral pakethantering och i Lund i Skåne genomförs projektet operatörsberoende paketautomater för ökad service. Se Tillväxtverkets webbplats <https://tillvaxtverket.se/amnesomraden/regional-kapacitet/service-i-gles--och-landsbygder/projekt-for-serviceutveckling/beviljade-projekt.html>.

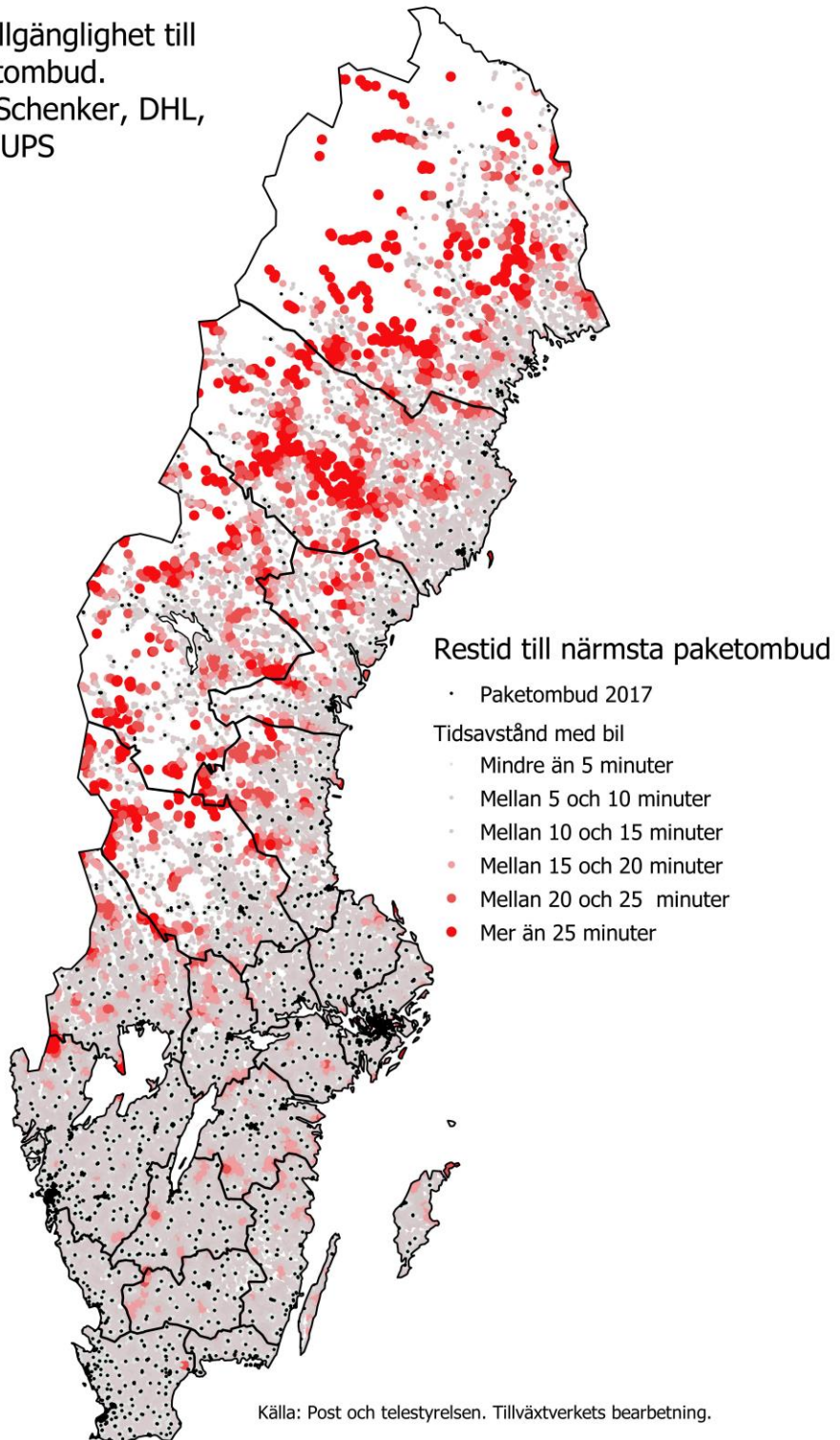
Tabell 27 Tillgänglighet till paketombud 2017. Antal arbetsställen per län.

Län	0- <10 minuter	10 - <20 minuter	20 - <30 minuter	Mer än 30 minuter
Stockholm	155 888	1 682	139	114
Uppsala	19 827	1 054	38	1
Södermanland	14 614	823	1	0
Östergötland	22 744	1 462	66	0
Jönköping	20 061	1 215	3	0
Kronoberg	11 736	998	20	0
Kalmar	14 680	1 397	1	0
Gotland	4 122	898	72	9
Blekinge	8 359	207	0	0
Skåne	81 604	377	12	68
Halland	20 620	407	0	0
Västra Götaland	97 395	2 437	119	14
Värmland	16 012	1 661	108	5
Örebro	15 263	680	8	22
Västmanland	13 489	619	0	3
Dalarna	17 483	668	115	19
Gävleborg	16 099	1 037	76	0
Västernorrland	14 252	1 098	86	10
Jämtland	9 612	1 029	288	21
Västerbotten	14 500	1 485	207	51
Norrbottnen	13 930	1 260	249	117
Riket	602 290	22 494	1 608	454

Källa: SCB och Tillväxtverket.

Figur 13 Restidsavstånd till det närmaste paketombudet år 2017.

Kartan visar tillgänglighet till närmsta paketombud. Bussgods, DBSchenker, DHL, PostNord och UPS

11 Betaltjänster

11.1 Bakgrund

Riksdagen har beslutat att alla i samhället ska ha tillgång till grundläggande betaltjänster till rimliga priser. Med grundläggande betaltjänster avses möjligheter att ta ut kontanter samt möjligheter till betalningsförmedling över disk och dagskassehantering för företag och föreningar.

Bakgrunden till riksdagens beslut är de stora förändringar som skett på betaltjänstområdet under framför allt den senaste tioårsperioden. Användningen av kontanta medel vid betalning har i stor utsträckning ersatts av andra betalningssätt och sedan lång tid tillbaka är betalningsförmedling via internet och autogiro de vanligaste sätten att betala räkningar och kortbetalning det vanligaste betalningssättet vid köp i butik eller vid e-handel. Enligt uppgifter från Riksbanken har andelen kontanta betalningar i handeln minskat från nära 40 procent 2010 till cirka 15 procent 2016.⁷⁷

Post-och telestyrelsen (PTS) konstaterar att betaltjänstmarknaden präglas av en snabb digitalisering och minskning av kontantanvändningen som får allt mer genomgripande konsekvenser.⁷⁸ PTS bedömer att det finns minst en halv miljon människor i landet som står helt utanför det digitala samhället och ännu fler som står utanför det digitala betalsystemet.

PTS menar att lönsamheten i kontantinfrastrukturen håller på att utarmas och kommer inom en snar framtid sannolikt inte att kunna upprätthållas kommersiellt i allt större områden. Fler och fler företag och föreningar väljer också att bli helt kontantfria, så även om kontantinfrastrukturen upprätthålls så minskar möjligheten att kunna använda kontanter.

Nya betalningssätt utvecklas samtidigt i snabb takt, inte minst mobila sådana. Ett exempel är Swish som lanserades i slutet av 2012 som en mobil tjänst för överföringar av pengar mellan privatpersoner men som sedan 2014 även kan användas för betalningar till anslutna företag, föreningar och organisationer. Användningen av Swish har fått en snabb spridning till över 5,7 miljoner användare i slutet av augusti 2017.⁷⁹ Aktuella siffror visar att det är drygt sex miljoner svenskar som nu använder tjänsten vilket motsvarar en ökning med en miljon användare på drygt tolv månader.⁸⁰ En växande del av e-handelskonsumtionen sker med mobiltelefoni och en stor del av utvecklingen av nya betalningslösningar har också fokus på mobila betalningar.⁸¹

---

⁷⁷ Länsstyrelserna (2017). Bevakning av grundläggande betaltjänster 2017. Rapport 2017:13.

⁷⁸ Ibid.

⁷⁹ www.getswish.se 2017-18-18.

⁸⁰ Ny teknik 2017-12-14. <https://www.nyteknik.se/digitalisering/efter-nya-miljonrekordet-sa-ska-swish-vidareutvecklas-6889104>

⁸¹ Svensk e-handel. DIBS Årliga rapport om e-handel 2016.

11.2 Insatser för en god tillgänglighet

Sverige ligger i en internationell jämförelse långt fram när det gäller användningen av elektroniska betalningsmedel i stället för kontanter. Där det finns fungerande betaltjänstlösningar är detta en positiv utveckling för de allra flesta privatpersoner, företag och föreningar.

Många människor föredrar dock av olika skäl fortfarande kontanter framför kort och andra betalningssätt och i vissa sammanhang och situationer krävs det fortfarande kontanter vid betalning. Även om användningen av kontanter har minskat drastiskt kommer det att finnas ett behov av kontanter i samhället under överskådlig tid. För att hjälpa dessa användare in i det digitala betalsystemet kommer det behövas olika typer av insatser.⁸²

För företag i gles- och landsbygder kan det finnas svårigheter att hantera dagskassor och att få tillgång till kontanter då det ofta är långt till närmaste serviceställe som tillhandahåller dessa tjänster. Många bankkontor på mindre orter har avvecklat all hantering av kontanter och en stor del av kontanthantering sker idag genom bankomater eller genom möjligheten att ta ut kontanter i samband med köp av dagligvaror. På de orter där underlaget för en bankomat bedömts vara för litet har ansvaret för att tillhandahålla kontanter därför till viss del flyttats från bankerna till privata näringsidkare med en i grunden helt annan inriktning på sin verksamhet. I vissa områden kan även bristande internetillgång vara ett hinder för fungerande e- betalningslösningar.

Sweco har på uppdrag av Tillväxtverket undersökt förutsättningarna för digitalisering inom kommersiell och offentlig service i gles- och landsbygder, bland annat genom intervjuer med företagare.⁸³Inom branschen *Turism, inklusive restaurang* har cirka 30 procent svarat att de inte har möjligheten att frånga kontanta betalningsmetoder, vilket är den högsta andelen i jämförelse med övriga branscher. Det är även den enda bransch där det hos alla företag också används kontanter. *Handeln* visar på ett liknande mönster. Ytterst få handelsföretag har helt frångått kontanta betalningsmedel.

Tillgången till betaltjänstlösningar kan därför vara ett problem för både företag, bofasta och föreningar. För att kunna svara upp mot riksdagens beslut har länsstyrelserna regeringens uppdrag att bevaka och bedöma om samhällets behov av betaltjänster är tillgodosett. I uppdraget ingår att utforma stöd- och utvecklingsinsatser som, utifrån lokala och regionala förutsättningar, tryggar behovet av betaltjänster i olika delar av landet.⁸⁴De statliga insatserna ska avse de områden där marknaden inte tillgodoser behovet av grundläggande betaltjänster. Tillväxtverket bistår länen med beskrivningar och analyser av hushållens och företagens tillgänglighet till grundläggande betaltjänster som underlag för stöd och utvecklingsinsatser.

Samtliga länsstyrelser bedömer att det finns geografiska områden eller orter i länen med bristande tillgång till grundläggande betaltjänster. Betaltjänstproblematiken, som tidigare förknippats med glest befolkade områden, förekommer nu även i vissa tätorter. Länsstyrelserna bedömer att om kontantanvändningen och den kommersiellt upprätthållna infrastrukturen för kontanter fortsätter att minska i den takt som förutspås

---

⁸² Post- och telestyrelsen (2017). Grundläggande betaltjänster i en digitaliserad framtid.

⁸³ Sweco (2017). Digitalisering för lokala servicelösningar. En undersökning av behov och tillgång till digitala servicelösningar i gles-och landsbygder.

⁸⁴ SFS 2014:139 om statligt stöd till tillhandahållare av grundläggande betaltjänster. Stöd har tidigare kunnat beviljas av PTS.

kommer de statligt finansierade ombudsinsatserna inte att räcka till för att upprätthålla en god tillgång till grundläggande betaltjänster.⁸⁵

De ekonomiska förutsättningarna för att tillhandahålla kontanter via uttagsautomater försämras samtidigt snabbt i takt med att antalet transaktioner minskar. I områden med långa avstånd och få bofasta är kostnaden per transaktion hög, särskilt om även kostnader för service och underhåll räknas in. Infrastrukturen är dessutom sårbar eftersom det är ett fåtal aktörer som upprätthåller infrastrukturen i landet.

Även kostnaden för dagskassehantering, dvs. hämtning och uppräknning av dagskassor är hög i glesa områden med långa avstånd mellan kunderna. Det finns därför en risk för att bristande lönsamhet hos värdetransportbolagen kan leda till en försämrad betaltjänstservice i många områden av landet, såvida inte nya och mer kostnadseffektiva lösningar kommer till stånd. Samordning av logistiken mellan värdetransportbolagen så att de kan besöka fler företag på en och samma resa kan vara ett sätt att minska kostnaderna.

11.3 Antalet serviceställen för kontantuttag

I Tabell 28 nedan visas aktuella siffror över antalet uttagsställen för kontanter och förändringen sedan 2014. Tillväxtverkets uppföljning visar att antalet serviceställen minskat betydligt sedan år 2014, med närmare 13 procent under treårsperioden. De största förändringarna har skett i områden med *mycket hög tillgänglighet* till tätorter där nedgången är 17 procent. I dessa områden är dock möjligheten att ta ut kontanter fortfarande väldigt bra. I områden med *låg* eller *mycket låg tillgänglighet* till tätorter har dock antalet uttagsställen ökat under perioden. Här är det tydligt att länens insatser för en förbättrad tillgänglighet har spelat en stor roll för utvecklingen.

Tillväxtverkets uppföljning visar att det i områden med *låg* eller *mycket låg tillgänglighet* finns sammanlagt 126 serviceställen där det går att ta ut kontanter. Dessa serviceställen är fördelade mellan 13 av 21 län och utgör cirka 3,5 procent av samtliga serviceställen. 82 procent av samtliga serviceställen finns i områden med *hög* eller *mycket hög tillgänglighet* till tätorter.

I statistiken ingår endast serviceställen för kontantuttag såsom uttagsautomater, bankkassor, kortterminaler och bankombud där inga motprestationer gäller för uttag. Det är viktigt att poängtera att det utöver dessa serviceställen även är möjligt att ta ut kontanter i samband med köp i de flesta dagligvarubutiker när butikerna har tillgång till kontanter. På många platser är dessa tjänster av stor betydelse för att lösa människors behov av kontanter.

---

⁸⁵ Länsstyrelserna (2017). Bevakning av grundläggande betaltjänster 2017. Rapport 2017:13.

Tabell 28 Antal serviceställen för kontantuttag per län och tillgänglighetsklass.

Tillgänglighetsklass	Totalt			Mycket hög			Hög			Mellan			Låg			Mycket låg		
	2014	2017	Föränd -ring	2014	2017	Föränd -ring	2014	2017	Föränd -ring	2014	2017	Föränd -ring	2014	2017	Föränd- ring	2014	2017	Föränd- ring
Stockholm	910	725	-185	873	689	-184	27	25	-2	7	9	2	2	1	-1	1	1	0
Uppsala	114	111	-3	87	81	-6	14	17	3	13	13	0	0	0	0	0	0	0
Södermanland	126	95	-31	50	36	-14	75	57	-18	1	2	1	0	0	0	0	0	0
Östergötland	148	145	-3	109	108	-1	34	30	-4	3	3	0	2	3	1	0	1	1
Jönköping	138	117	-21	54	47	-7	40	32	-8	44	38	-6	0	0	0	0	0	0
Kronoberg	75	71	-4	33	31	-2	33	30	-3	9	10	1	0	0	0	0	0	0
Kalmar	103	106	3	0	0	0	48	49	1	50	51	1	5	6	1	0	0	0
Gotland	36	36	0	0	0	0	0	0	0	33	31	-2	2	5	3	1	0	-1
Blekinge	61	56	-5	0	0	0	59	53	-6	2	3	1	0	0	0	0	0	0
Skåne	563	481	-82	390	332	-58	143	121	-22	30	28	-2	0	0	0	0	0	0
Halland	127	113	-14	46	40	-6	69	63	-6	6	5	-1	6	5	-1	0	0	0
Västra Götaland	709	604	-105	400	320	-80	225	207	-18	83	75	-8	0	1	1	1	1	0
Värmland	114	117	3	43	43	0	21	20	-1	46	51	5	1	0	-1	3	3	0
Örebro	111	99	-12	61	55	-6	43	38	-5	7	6	-1	0	0	0	0	0	0
Västmanland	107	96	-11	67	61	-6	35	29	-6	5	6	1	0	0	0	0	0	0
Dalarna	133	125	-8	0	0	0	91	85	-6	30	28	-2	5	4	-1	7	8	1
Gävleborg	124	114	-10	48	44	-4	15	13	-2	60	55	-5	1	2	1	0	0	0
Västernorrland	115	106	-9	0	0	0	58	51	-7	44	44	0	10	10	0	3	1	-2
Jämtland	67	63	-4	0	0	0	28	25	-3	8	7	-1	26	24	-2	5	7	2
Västerbotten	108	93	-15	38	28	-10	27	21	-6	27	24	-3	14	16	2	2	4	2
Norrbottn	116	113	-3	0	0	0	59	58	-1	40	32	-8	16	18	2	1	5	4
Riket	4 105	3 586	-519	2 299	1 915	-384	1 144	1 024	-120	548	521	-27	90	95	5	24	31	7

Källa: Tillväxtverket

11.4 Tillgänglighet till serviceställen för kontantuttag

I Tabell 29 nedan framgår att cirka 590 000 personer har längre än 10 minuter med bil till det närmaste servicestället för kontantuttag. Av dessa har cirka 67 000 personer längre än 20 minuter och 16 000 personer har längre än 40 kilometer till det närmaste servicestället. Många av de med de längsta avstånden dessa har dock en dagligvarubutik närmare än så där det ofta går att ta ut kontanter i samband med köp av varor.

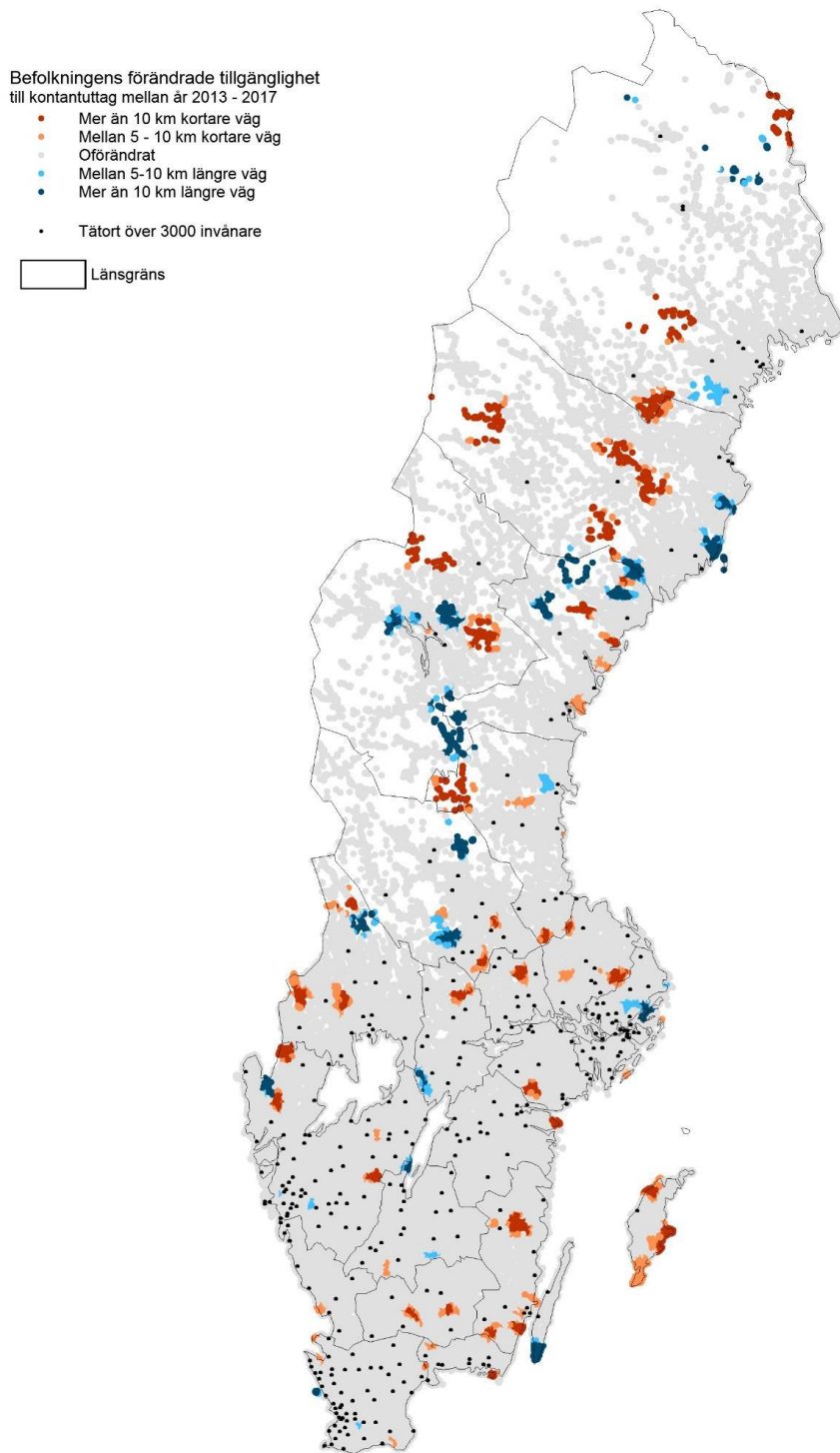
Tabell 29 Tillgänglighet till kontantuttag 2017. Antal personer per län och tidsklass.

Län	0- <10 minuter	10- <20 minuter	20- <30 minuter	Mer än 30 minuter
Stockholm	2 219 161	35 648	5 194	267
Uppsala	331 593	28 699	539	0
Södermanland	259 521	27 963	201	0
Östergötland	418 824	29 700	2 865	0
Jönköping	316 869	34 602	964	0
Kronoberg	178 227	16 010	196	0
Kalmar	212 513	27 679	1 599	134
Gotland	50 563	7 157	225	0
Blekinge	148 142	9 571	541	0
Skåne	1 308 827	12 456	197	164
Halland	304 685	15 332	2	0
Västra Götaland	1 588 618	74 675	4 974	362
Värmland	242 909	31 480	4 554	101
Örebro	270 191	23 427	929	0
Västmanland	253 984	12 948	257	0
Dalarna	256 339	23 827	2 662	1 390
Gävleborg	262 042	20 438	1 364	422
Västernorrland	221 089	20 501	3 217	494
Jämtland	101 340	18 214	5 901	3 071
Västerbotten	224 548	31 084	7 234	2 755
Norrbotten	213 966	22 115	7 115	6 748
Riket	9 383 951	523 526	50 730	15 908

Källa: Tillväxtverket

Tillgängligheten varierar mellan olika delar av landet. De längsta avstånden finns framför allt i de tre nordligaste länen men även i Dalarna, Gävleborg, Västernorrland, Stockholm, Värmland, Kalmar och Östergötland finns det områden där ett relativt stort antal människor har längre än 30 minuters bilväg till det närmaste servicestället för kontantuttag.

Figur 14 Förändring i restid till kontantuttag mellan 2013 och 2017.

11.5 Antal serviceställen för dagskassehantering

Dagskassehantering är en del av de grundläggande betaltjänster som beslutats av riksdagen. I tabell 30 redovisas antalet serviceställen där företag och föreningar kan lämna in en dagskassa för uppräknings och insättning på konto. I statistiken ingår bankkontor med kontanthantering, insättningsautomater och serviceboxar.

Tabell 30 Antal serviceställen för dagskassehantering per län och tillgänglighetsklass år 2017.

Tillgänglighetsklass	Totalt	Mycket hög	Hög	Mellan	Låg	Mycket låg
Län						
Stockholm	152	140	9	3	0	0
Uppsala	30	20	5	5	0	0
Södermanland	39	13	25	1	0	0
Östergötland	39	22	14	2	1	0
Jönköping	34	12	10	12	0	0
Kronoberg	28	9	11	8	0	0
Kalmar	41	0	18	22	1	0
Gotland	9	0	0	8	1	0
Blekinge	21	0	19	2	0	0
Skåne	147	96	43	8	0	0
Halland	41	12	25	3	1	0
Västra Götaland	178	70	74	33	1	0
Värmland	45	15	7	22	0	1
Örebro	25	7	16	2	0	0
Västmanland	30	16	13	1	0	0
Dalarna	39	0	29	7	2	1
Gävleborg	30	9	2	17	1	1
Västernorrland	24	0	14	7	2	1
Jämtland	29	0	10	3	12	4
Västerbotten	34	8	8	9	8	1
Norrbottn	33	0	13	11	6	3
Riket	1 048	449	365	186	36	12

Källa: Tillväxtverket.

Tillväxtverkets uppföljning visar att det i områden med *låg* eller *mycket låg tillgänglighet* till tätorter finns sammanlagt 48 serviceställen där det går att ta sätta in en dagskassa. Dessa serviceställen är fördelade mellan 12 av 21 län och utgör cirka 4,5 procent av

samtliga serviceställen. 43 procent av samtliga serviceställen för dagskassehantering finns i områden med *mycket hög tillgänglighet* till tätorter.

11.6 Tillgänglighet till dagskassehantering

Tabell 31 Tillgänglighet till dagskassehantering för företag. Antal arbetsställen per tidsklass.

Län	0- <10 minuter	10- <20 minuter	20- <30 minuter	Mer än 30 minuter
Stockholm	1 050	423	74	21
Uppsala	466	302	43	1
Södermanland	450	284	23	0
Östergötland	618	262	38	6
Jönköping	572	263	14	0
Kronoberg	352	203	7	0
Kalmar	531	268	17	3
Gotland	126	120	35	15
Blekinge	395	98	13	0
Skåne	2 297	393	6	3
Halland	736	230	0	0
Västra Götaland	2 768	813	31	8
Värmland	683	282	63	13
Örebro	515	195	18	1
Västmanland	341	148	25	0
Dalarna	697	269	68	26
Gävleborg	569	292	83	4
Västernorrland	410	232	85	38
Jämtland	321	154	88	75
Västerbotten	362	227	60	39
Norrbottn	386	158	47	81
Riket	14 645	5 616	838	334

Källa: Tillväxtverket.

I Tabell 31 ovan redovisas tillgängligheten till dagskassehantering för ett urval av drygt 21 000 kontantintensiva arbetsställen runt om i landet.⁸⁶ Av tabellen framgår att cirka

⁸⁶ Vi utgår här från arbetsställen. De branschgrupper och SNI-koder som ingår i urvalet av arbetsställen är följande: G-Handel, I-Restauranger och hotell, R-Kultur och Fritid samt del av S-Annan serviceverksamhet nämligen Andra konsumenttjänster SNI 95110–96090. Företag kan ha verksamhet och arbetsställen på flera orter även om företagets huvudkontor och juridiska hemvist är lokaliserat i en större tätort.

6 800 arbetsställen har längre än 10 minuter med bil till det närmaste servicestället för insättning av en dagskassa. Av dessa har nästan 1 200 arbetsställen dessutom mer än 20 minuters bilresa för att kunna sätta in sin dagskassa. Det finns arbetsställen med längre än 20 minuter till det närmaste servicestället för insättning av dagskassa i 20 av 21 län. De längsta avstånden, över 30 minuter, berör föga förvånande främst norrlandslänen men även i Stockholm, Kalmar, Värmland och Dalarna finns åtskilliga arbetsställen med långa avstånd till dagskasseservice.

För en bredare och mer detaljerad information kring betaltjänster och det arbete som bedrivs regionalt hänvisas till länsstyrelsernas rapport *Bevakning av grundläggande betaltjänster 2017*.⁸⁷

---

⁸⁷ Länsstyrelserna (2017). Bevakning av grundläggande betaltjänster 2017. Rapport 2017:13

12 Vårdcentraler

12.1 Bakgrund

Hälso- och sjukvård av god kvalitet är på samma sätt som annan service en viktig förutsättning för möjligheterna till boende och tillväxt i alla delar av landet. Många landsting kämpar dock med stora ekonomiska underskott och en många gånger besvärlig bemanningssituation med svårigheter att rekrytera läkare och annan personal med rätt kompetens och utbildningsbakgrund. Dessa förutsättningar påverkar både vårdens innehåll och kvalitet och leder till väntetider och köer för viktiga ingrepp och operationer. Tillgängligheten vid en vårdcentral kan därför vara bristfällig trots att öppettider visar på en bättre situation.

År 2014 fanns det nästan en halv miljon personer äldre än 80 år i Sverige, i slutet av 2040-talet beräknas de vara över 1 miljon.⁸⁸ De demografiska förutsättningarna och att vi lever allt längre innebär därför ytterligare en stor utmaning för vården. Samtidigt som allt fler blir äldre än 80 år blir också allt fler kroniskt sjuka vilket ökar kraven på sjukvården. Även om vi i genomsnitt blir allt friskare högre upp i åldrarna så kommer fler människor att behöva och efterfråga vård och omsorg i olika former.

Utan förändringar av arbetssätt och organisation kommer vare sig finansieringen, vårdplatserna, personalen eller andra resurser att vara tillräckliga. Vården kommer därför på samma sätt som andra branscher att i större utsträckning än idag behöva använda sig av den tekniska utvecklingen. Ny teknik i form av digitalisering kommer att vara det viktigaste verktyget för effektivisering av vården och digitaliseringen erbjuder nya möjligheter när det gäller prevention, upptäckt, diagnos och behandling.⁸⁹

Den snabba tekniska utvecklingen skapar möjligheter till en ökad samverkan mellan olika vårdgivare, sjukhus och vårdcentraler och nya sätt att tillhandahålla vård och sjukvårdstjänster. Genom distansöverbyggande lösningar kan stora mängder av medicinsk information, oberoende av geografiska avstånd, utbytas mellan olika vårdinrättningar, både inom landet och i andra länder. Digitala röntgenplåtar eller annan medicinsk information kan på ett snabbt och enkelt sätt skickas mellan sjukhus för analys och bedömning.

Den nya tekniken kan även underlätta för patienterna. Efter en undersökning på vårdcentralen kan diagnos och bedömning av en patientens hälsotillstånd även göras av experter på ett större sjukhus, utan att berörd patient själv behöver infinna sig på sjukhuset. Ett annat exempel som är under utveckling i bland annat Västerbotten är virtuella hälsorum som är tänkta att fungera som ett komplement till hälsocentraler. Patienterna besöker då en för ändamålet särskild plats för att exempelvis mäta blodsocker, blodfetter eller blodtryck, med eller utan hjälp av personal.⁹⁰ Det finns även en rad andra virtuella lösningar som till exempel KRY, där du via en särskild app kan boka en tid och komma i kontakt med en läkare vid en tidpunkt som passar dig som patient.⁹¹

Utvecklingen går även mot att göra patienter, inte minst kroniskt sjuka, mer delaktiga i sin egen vårdprocess. Genom att patienterna kan följa och rapportera sina medicinska värden

---

⁸⁸ SCB. Sveriges framtida befolkning 2014–2060.

⁸⁹ Sveriges kommuner och landsting. FOU-fonden för fastighetsfrågor. Hälsa- och sjukvården år 2035.

⁹⁰ <https://www.norran.se/nyheter/digitalisering-av-varden-gar-snabbt-det-ar-en-utmaning/>.

⁹¹ Det finns ett flertal liknande lösningar där du kan komma i kontakt med en läkare online. Två andra exempel är Min Doktor och Doktor24.

och hur de mår kontinuerligt via internet, behöver de inte besöka vårdcentral eller sjukhus lika ofta. Ett sådant exempel är kontaktlinser med en sensor som kan mäta blodsocker kontinuerligt och via en insulinpump reglera blodsockerhalten hos patienten.

Genom digitaliseringen och ny teknik går det också att förbättra de olika verksamhetsstöd som personalen i vården har. Bedömningen är att datorer inom en snar framtid kommer att kunna hjälpa personalen att få individuella besluts- eller behandlingsrekommendationer. Detta görs till viss del redan idag. IBM har t.ex. utvecklat en dator, kallad Dr Watson, som innehåller databaser med alla vetenskapliga artiklar och som kan ställa vissa diagnoser baserat på patienternas beskrivning av sina symptom.

Den tekniska utvecklingen kan förhoppningsvis bidra till att överbrygga en del av de brister i tillgänglighet och resurser som den ökande efterfrågan på vård förmodligen kommer att leda till.

12.2 Utveckling och tillgänglighet

Den 1 januari 2010 blev det obligatoriskt för landstingen att tillämpa lagen (2008:962) om valfrihetssystem (LOV) inom primärvården. Det innebär att patienten är fri att välja mellan ett antal godkända vårdcentraler/mottagningar i primärvården och att ersättningen ska följa den enskilde patientens val av utförare. Privata och offentliga vårdgivare ska behandlas lika.⁹²

Tidigare uppföljningar visar att det före vårdvalsreformens införande fanns drygt 1 000 vårdcentraler i landet.⁹³ Antalet vårdcentraler har därför ökat betydligt, både genom nystart av vårdcentraler men även genom att vissa vårdcentraler som tidigare drivits i offentlig regi nu drivs i privat regi på uppdrag av landstingen.

Det är dock problematiskt att i detalj mäta utvecklingen, det främsta skälet på grund av bristen på en enhetlig definition av vad som är att betrakta som en vårdcentral. Tillväxtverket väljer därför här att avstå från att beskriva utvecklingen av antalet vårdcentraler. Antalet vårdcentraler och dess lokalisering påverkar dock både närhet och tillgänglighet till primärvård för samtliga invånare.

I Tabell 32 redovisas tillgängligheten till vårdcentraler. Av underlaget framgår att 91 procent av befolkningen har kortare än 10 minuters resväg till den närmaste vårdcentralen. För cirka 114 000 personer, eller drygt 1 procent av befolkningen, är avståndet med bil till den närmaste vårdcentralen längre än 20 minuter. De längsta avstånden är föga överraskande mest frekventa i områden med *låg* eller *mycket låg tillgänglighet* till tätorter.

---

⁹² Med vårdcentral avses en vårdmottagning med allmänläkare som ingår i ett vårdvalssystem för primärvården.

⁹³ Tillväxtanalys (2015). Tillgänglighet till kommersiell och offentlig service 2014. Rapport 2015:04.

Tabell 32 Tillgänglighet till vårdcentraler. Antal personer per tillgänglighetsklass.

Tillgänglighetsklass	0- <10 minuter	10- <20 minuter	20- <30 minuter	Mer än 30 minuter
Mycket hög	5 704 917	48 035	33	1
Hög	2 503 757	275 419	5 544	87
Mellan	866 579	334 675	33 122	2 550
Låg	65 146	46 480	37 954	14 062
Mycket låg	7 416	4 321	6 041	15 100
Totalt	9 147 815	708 930	82 694	31 800

Källa: Socialstyrelsen, Tillväxtverkets bearbetning.

13 REFERENSER

Dagens apotek. E-handeln ökade starkt under 2016.

E-barometern 2016. Årsrapport.

Hela Sverige ska leva. En skola i tiden.

Länsstyrelserna (2016). Bevakning av grundläggande betaltjänster 2016. Rapport 2016:13.

Länsstyrelserna (2017). Bevakning av grundläggande betaltjänster 2017. Rapport 2017:13.

Post- och telestyrelsen (2017). Grundläggande betaltjänster i en digitaliserad framtid.

Post- och telestyrelsen (2017). Kvalitetsproblemen på den svenska postmarknaden. En uppföljande studie. PTS-ER 2017:13.

Post- och telestyrelsen (2017). Svensk postmarknad 2017. PTS-ER-2017:4.

SCB. Sveriges framtida befolkning 2014–2060.

SFS 2005:1248. Lag om skyldighet att tillhandahålla förnybara bränslen

SFS 2014:139 om statligt stöd till tillhandahållare av grundläggande betaltjänster.

SOU 2015:35. Service i glesbygd.

SOU 2015:101. Demografins regionala utmaningar, Långtidsutredningen 2015 – Bilaga 7.

SOU 2016:27. Som ett brev på posten. Postbefordran och pristak i ett digitaliserat samhälle. Delbetänkande av 2015 års postlagsutredning.

SOU 2017:15. Kvalitet och säkerhet på apoteksmarknaden - delbetänkande av Nya apoteksmarknadsutredningen.

Statskontoret (2013). En omreglerad apoteksmarknad. Slutrapport 2013: 7.

Svenska Petroleum och Biodrivmedelsinstitutet.

Svensk e-handel. DIBS Årliga rapport om e-handel 2016.

Sveriges kommuner och landsting. FOU-fonden för fastighetsfrågor. Hälso- och sjukvården år 2035.

Sveriges Nya Geografi 2015.

Sweco (2017). Digitalisering för lokala servicelösningar. En undersökning av behov och tillgång till digitala servicelösningar i gles- och landsbygder.

Sweco (2017). Service i gles- och landsbygder. En undersökning av företagens behov av och tillgång till service

Tandvård- och läkemedelsförmånsverket (TLV) 2015. Redovisning av uppdrag att följa upp och utvärdera statsbidrag till apotek i glesbygd – regeringsuppdrag S2013/9047/SAM, sid. 6–7.

Tandvård- och läkemedelsförmånsverket (TLV) 2016. 2016 års uppföljning av apoteksmarknadens utveckling.

Tillväxtanalys (2014). Fakta och exempel kring lokal attraktivitet. Rapport 2014:14.

Tillväxtanalys (2015). Tillgänglighet till kommersiell och offentlig service 2014. Rapport 2015:04.

Ägaranvisning för Apoteket AB. 2017-04-20.

<https://www.norran.se/nyheter/digitalisering-av-varden-gar-snabbt-det-ar-en-utmaning/>

Ny teknik 2017-12-14. <https://www.nyteknik.se/digitalisering/efter-nya-miljonrekordet-sa-ska-swish-vidareutvecklas-6889104>.

www.getswish.se 2017-18-18.

14 Bilagor

Bilaga 1 Tillgänglighet till dagligvaror 2008 och 2017. Antal personer per län.

Län	0 - <10 minuter			10 - <20 minuter			20 - <30 minuter			Mer än 30 minuter		
	2008	2017	Förändring	2008	2017	Förändring	2008	2017	Förändring	2008	2017	Förändring
STOCKHOLM	1 939 656	2 252 393	312 737	8 099	9 050	951	305	118	-187	0	0	0
UPPSALA	315 668	353 809	38 141	7 389	6 935	-454	147	87	-60	0	0	0
SÖDERMANLAND	258 366	281 446	23 080	6 782	6 231	-551	8	8	0	0	0	0
ÖSTERGÖTLAND	412 863	443 592	30 729	7 618	7 686	68	136	111	-25	0	0	0
JÖNKÖPING	327 611	345 535	17 924	5 976	6 871	895	22	29	7	0	0	0
KRONOBERG	176 945	190 398	13 453	3 842	4 035	193	0	0	0	0	0	0
KALMAR	229 519	236 207	6 688	4 162	5 714	1 552	3	4	1	0	0	0
GOTLAND	54 928	55 798	870	2 194	2 147	-47	0	0	0	0	0	0
BLEKINGE	150 936	157 020	6 084	932	1 247	315	0	0	0	0	0	0
SKÅNE	1 198 637	1 320 285	121 648	718	1 359	641	0	0	0	0	0	0
HALLAND	289 325	317 014	27 689	2 066	3 005	939	0	0	0	0	0	0
VÄSTRA GÖTALAND	1 533 240	1 654 634	121 394	13 863	14 270	407	70	17	-53	6	0	-6
VÄRMLAND	266 148	267 666	1 518	7 594	11 210	3 616	66	168	102	0	0	0
ÖREBRO	271 211	290 120	18 909	4 737	4 315	-422	110	112	2	0	0	0
VÄSTMANLAND	246 102	263 433	17 331	3 048	3 751	703	27	5	-22	0	0	0
DALARNA	268 886	276 608	7 722	6 351	7 264	913	316	291	-25	47	55	8
GÄVLEBORG	267 825	276 517	8 692	7 493	7 419	-74	233	330	97	0	0	0
VÄSTERNORRLAND	235 395	236 176	781	7 655	8 651	996	383	470	87	5	4	-1
JÄMTLAND	117 790	119 825	2 035	7 894	7 480	-414	1 026	1 067	41	165	154	-11
VÄSTERBOTTEN	240 319	249 279	8 960	15 406	14 069	-1 337	1 627	2 036	409	207	237	30
NORRBOTTEN	236 356	234 341	-2 015	10 822	12 370	1 548	2 298	2 670	372	938	563	-375
Riket	9 037 726	9 822 096	784 370	134 641	145 079	10 438	6 777	7 523	746	1 368	1 013	-355

Källa: Delfi Marknadspartner och Tillväxtverket.

Bilaga 2 Tillgänglighet till konventionella drivmedel (bensin och/eller diesel) 2014 och 2018. Antal personer per län.

Län	0 - <10 minuter			10 - <20 minuter			20 - <30 minuter			Mer än 30 minuter		
	2014	2018	Förändring	2014	2018	Förändring	2014	2018	Förändring	2014	2018	Förändring
STOCKHOLM	2 137 727	2 234 090	96 363	20 991	24 071	3 080	1 765	1 828	63	100	208	108
UPPSALA	335 759	353 223	17 464	9 584	7 450	-2 134	68	158	90	0	0	0
SÖDERMANLAND	261 994	278 708	16 714	15 483	8 937	-6 546	54	40	-14	0	0	0
ÖSTERGÖTLAND	425 085	438 453	13 368	12 493	12 833	340	104	103	-1	0	0	0
JÖNKÖPING	333 630	345 596	11 966	7 601	6 839	-762	0	0	0	0	0	0
KRONOBERG	182 454	190 201	7 747	4 702	4 232	-470	0	0	0	0	0	0
KALMAR	225 032	234 329	9 297	8 268	7 130	-1 138	401	466	65	19	0	-19
GOTLAND	53 353	53 904	551	3 805	4 041	236	0	0	0	0	0	0
BLEKINGE	149 357	155 525	6 168	3 347	2 729	-618	0	0	0	0	0	0
SKÅNE	1 270 407	1 318 151	47 744	3 293	3 132	-161	107	104	-3	261	257	-4
HALLAND	300 473	316 140	15 667	6 363	3 879	-2 484	0	0	0	0	0	0
VÄSTRA GÖTALAND	1 591 094	1 640 486	49 392	22 346	23 156	810	977	4 373	3 396	47	412	365
VÄRMLAND	258 591	266 392	7 801	14 654	12 400	-2 254	494	252	-242	64	0	-64
ÖREBRO	279 138	289 123	9 985	6 199	5 374	-825	58	50	-8	0	0	0
VÄSTMANLAND	254 710	263 132	8 422	4 325	4 045	-280	14	12	-2	0	0	0
DALARNA	267 755	274 515	6 760	9 115	9 246	131	382	379	-3	91	78	-13
GÄVLEBORG	268 851	275 382	6 531	8 853	8 606	-247	166	278	112	0	0	0
VÄSTERNORRLAND	231 429	234 462	3 033	10 216	10 301	85	496	491	-5	3	47	44
JÄMTLAND	116 631	118 940	2 309	8 068	7 438	-630	1 406	1 883	477	306	265	-41
VÄSTERBOTTEN	245 920	249 377	3 457	13 353	14 504	1 151	1 509	1 471	-38	302	269	-33
NORRBOTTEN	229 665	231 956	2 291	16 359	15 295	-1 064	2 498	2 324	-174	425	369	-56
Riket	9 419 055	9 762 085	343 030	209 418	195 638	-13 780	10 499	14 212	3 713	1 618	1 905	287

Källa: Tillväxtverket.

Bilaga 3 Tillgänglighet till öppenvårdsapotek 2009 och 2017. Antal personer per län.

Län	0 - <10 minuter			10 - <20 minuter			20 - <30 minuter			Mer än 30 minuter		
	2009	2017	Förändring	2009	2017	Förändring	2009	2017	Förändring	2009	2017	Förändring
STOCKHOLM	1 867 809	2 193 223	325 414	65 304	58 163	-7 141	10 264	6 450	-3 814	3 522	2 434	-1 088
UPPSALA	260 661	299 187	38 526	54 279	53 884	-395	7 568	7 072	-496	696	688	-8
SÖDERMANLAND	219 967	245 603	25 636	42 603	39 429	-3 174	2 586	2 653	67	0	0	0
ÖSTERGÖTLAND	377 602	411 106	33 504	37 050	34 998	-2 052	5 701	5 046	-655	264	239	-25
JÖNKÖPING	285 784	305 345	19 561	45 928	45 171	-757	1 154	1 187	33	743	732	-11
KRONOBERG	148 531	164 361	15 830	30 065	26 949	-3 116	2 191	3 123	932	0	0	0
KALMAR	191 090	200 655	9 565	35 454	34 628	-826	5 176	4 695	-481	1 964	1 947	-17
GOTLAND	41 604	43 824	2 220	11 759	10 677	-1 082	3 096	2 844	-252	663	600	-63
BLEKINGE	127 404	138 530	11 126	23 154	18 442	-4 712	815	735	-80	458	547	89
SKÅNE	1 139 169	1 273 637	134 468	59 646	47 465	-12 181	191	181	-10	349	361	12
HALLAND	255 589	290 640	35 051	35 138	28 452	-6 686	664	927	263	0	0	0
VÄSTRA GÖTALAND	1 402 856	1 526 378	123 522	129 875	126 689	-3 186	8 265	9 746	1 481	5 564	5 614	50
VÄRMLAND	228 049	231 668	3 619	36 661	38 116	1 455	8 315	8 657	342	783	603	-180
ÖREBRO	245 884	263 796	17 912	28 821	29 347	526	1 256	1 304	48	97	100	3
VÄSTMANLAND	229 231	247 896	18 665	18 908	18 183	-725	1 021	1 098	77	17	12	-5
DALARNA	233 590	243 373	9 783	34 296	33 093	-1 203	4 952	5 248	296	2 762	2 504	-258
GÄVLEBORG	240 665	252 312	11 647	30 551	28 436	-2 115	2 739	2 231	-508	1 596	1 287	-309
VÄSTERNORRLAND	203 400	208 530	5 130	29 752	27 775	-1 977	7 818	7 011	-807	2 468	1 985	-483
JÄMTLAND	91 931	96 139	4 208	18 451	17 716	-735	9 890	8 976	-914	6 603	5 695	-908
VÄSTERBOTTEN	213 919	225 946	12 027	30 532	28 710	-1 822	8 274	6 998	-1 276	4 834	3 967	-867
NORRBOTTEN	203 451	204 168	717	28 075	29 544	1 469	9 231	8 104	-1 127	9 657	8 128	-1 529
Riket	8 208 186	9 066 317	858 131	826 302	775 867	-50 435	101 167	94 286	-6 881	43 040	37 443	-5 597

Källa Apoteksinfo.nu, Tillväxtverkets bearbetning.

Bilaga 4 Tillgänglighet till närmaste grundskola för elever i årskurs 1–6 (7–12 år) 2014 och 2017. Antal elever per län.

Län	0 - <10 minuter			10 - <20 minuter			20 - <30 minuter			Mer än 30 minuter		
	2014	2017	Förändring	2014	2017	Förändring	2014	2017	Förändring	2014	2017	Förändring
STOCKHOLM	152 632	167 074	14 442	354	365	11	0	3	3	0	0	0
UPPSALA	22 821	25 060	2 239	276	319	43	2	3	1	0	0	0
SÖDERMANLAND	19 100	20 616	1 516	127	222	95	0	0	0	0	0	0
ÖSTERGÖTLAND	28 327	30 725	2 398	269	387	118	1	13	12	0	0	0
JÖNKÖPING	23 371	25 196	1 825	196	194	-2	0	0	0	0	0	0
KRONOBERG	12 437	13 739	1 302	206	269	63	0	0	0	0	0	0
KALMAR	13 884	15 306	1 422	265	289	24	1	0	-1	3	0	-3
GOTLAND	3 297	3 493	196	94	103	9	2	2	0	0	0	0
BLEKINGE	9 883	10 957	1 074	23	17	-6	0	0	0	0	0	0
SKÅNE	83 855	93 446	9 591	26	10	-16	0	0	0	0	0	0
HALLAND	21 684	23 463	1 779	81	149	68	0	0	0	0	0	0
VÄSTRA GÖTALAND	105 099	115 260	10 161	467	525	58	11	13	2	1	4	3
VÄRMLAND	16 082	17 342	1 260	322	337	15	23	17	-6	0	0	0
ÖREBRO	18 083	19 947	1 864	212	226	14	3	2	-1	0	0	0
VÄSTMANLAND	16 751	18 134	1 383	175	181	6	0	0	0	0	0	0
DALARNA	17 316	18 945	1 629	208	222	14	43	42	-1	1	1	0
GÄVLEBORG	17 372	18 509	1 137	324	319	-5	13	20	7	1	9	8
VÄSTERNORRLAND	15 482	16 241	759	334	365	31	24	24	0	6	2	-4
JÄMTLAND	7 612	8 097	485	427	506	79	103	87	-16	29	23	-6
VÄSTERBOTTEN	15 681	16 808	1 127	601	656	55	106	130	24	11	13	2
NORRBOTTEN	14 565	14 858	293	468	486	18	73	70	-3	46	38	-8
Riket	635 334	693 216	57 882	5 455	6 147	692	405	426	21	98	90	-8

Källa: Skolverket, Tillväxtverkets bearbetning.

Tillväxtverket

Swedish Agency for Economic
and Regional Growth

Tel 08-681 91 00
tillvaxtverket.se

Tillväxtverket stärker Sverige genom att stärka företagens konkurrenskraft

Vi skapar bättre förutsättningar för företagande och bidrar till attraktiva regionala miljöer där företag utvecklas. Våra verktyg är kunskap, nätverk och finansiering: Kunskap om företag och regioner. Nätverk för effektiv samverkan. Och finansiering som stärker näringslivet. Tillväxtverket är en myndighet under Näringsdepartementet med 400 anställda och med kontor på nio orter.